

The background of the cover is a complex historical illustration. It features a large, detailed world map in the center, showing continents like Africa, Asia, and the Eastern Ocean. Above the map, there is a circular zodiac chart with various animal figures and a table of data. To the right, there is a smaller globe. The overall style is that of an antique atlas or scientific treatise.

# АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВІТЧИЗНЯНОЇ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Збірник наукових праць РДГУ

Випуск 34

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ  
ВІТЧИЗНЯНОЇ  
ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ**

**Збірник наукових праць  
Рівненського державного гуманітарного університету**

**Випуск 34**

**Рівне – 2022**

УДК 94(477) + 94 (100)

А 43

ББК 63.3 (4Укр)

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : Зб. наук. пр. Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту. Вип. 34. Рівне: РДГУ, 2022. 162 с.

## РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

### *Головний редактор:*

**Постоловський Руслан** – кандидат історичних наук, професор, член-кореспондент Міжнародної слов'янської академії наук (м.Рівне)

### *Відповідальний редактор:*

**Шеретюк Валерій** – кандидат історичних наук, професор (м.Рівне)

### *Редакційна рада:*

**Давидюк Руслана** – доктор історичних наук, професор (м.Рівне)

**Жарна Криштоф** – доктор хабілітований в галузі історії, професор (м.Жешув,Республіка Польща)

**Киридон Алла** – доктор історичних наук, професор (м.Київ)

**Троян Сергій** – доктор історичних наук, професор (м.Київ)

**Фісанов Володимир** – доктор історичних наук, професор (м.Чернівці)

### *Члени редколегії:*

**Галуха Любов** – кандидат історичних наук, професор (м. Рівне)

**Жилюк Сергій** – доктор історичних наук, професор (м.Остріг)

**Майзнер Роберт** – доктор хабілітований в галузі історії, професор (м.Ченстохова, Республіка Польща)

**Соммер Ханна** – доктор гуманітарних наук в галузі соціології, професор (м.Жешув, Республіка Польща)

**Степанков Валерій** – доктор історичних наук, професор (м.Кам'янець-Подільський)

**Стоколос Надія** – доктор історичних наук, професор (м.Рівне)

**Чухліб Тарас** – доктор історичних наук, провідний науковий співробітник (м.Київ)

**Швецова-Водка Галина** – доктор історичних наук, професор (м.Рівне)

**Шеретюк Руслана** – доктор історичних наук, професор (м.Рівне)

*Друкується за рішенням Вченої Ради Рівненського державного гуманітарного університету, протокол № 10 від 24 листопада 2022 р.*

**Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: Серія КВ №15857-4329Р**

ISSN 2519-1942

Адреса редакції: 33027, м. Рівне, вул. Пластова, 31,  
факультет історії, політології та міжнародних відносин РДГУ,  
isf\_rdg@ukr.net <http://fipmv.rv.ua/>  
© Рівненський державний гуманітарний університет, 2022

## РОЗДІЛ І ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 902/904

### АРХЕОЛОГІЧНІ СВДЧЕННЯ КОЛАПСУ БРОНЗОВОГО ВІКУ

Олег Озимчук

Рівненський державний гуманітарний університет

Україна, 33028, м. Рівне, вул. Ст. Бандери, 12

e-mail: oleg.ozimchuk@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0343-3288>

В статті охарактеризовані археологічні пам'ятки періоду занепаду цивілізацій бронзового віку, дається аналіз вірогідних причин руйнації держав у Східному Середземномор'ї в XII-XI століттях до нашої ери.

**Ключові слова:** колапс бронзового віку, «народи моря», Східне Середземномор'я, бронзова металургія, «улубурнський корабель», крах глобалізації стародавнього світу, екологічна гіпотеза, природні катастрофи, системна криза, політичні та соціальні кризи, мінойська культура, мікенська цивілізація, таласократія, «Егейський список Аменхотепа III», Угаріт, археосейсмологія.

The article describes the archaeological monuments of the period of the decline of the Bronze Age civilizations, provides an analysis of the probable reasons for the destruction of states in the Eastern Mediterranean in the 12<sup>th</sup>-11<sup>th</sup> centuries BC.

**Key words:** collapse of the Bronze Age, «sea peoples», Eastern Mediterranean, bronze metallurgy, «uluburn ship», the collapse of the globalization of the ancient world, ecological hypothesis, natural disasters, systemic crisis, political and social crises, Minoan culture, Mycenaean civilization, thalassocracy, «Aegean List of Amenhotep III», Ugarit, archaeoseismology.

"Bronze Age Collapse" is the term archaeologists and historians use to describe the transition from the Bronze Age to the Iron Age, from the Bronze Age to the Iron Age in the ancient Near East and the Eastern Mediterranean. The change of eras coincides with catastrophic changes in the social order, the decline and destruction of large cities and significant states in the twelfth and eleventh centuries BC. The collapse of the Bronze Age caused regressive phenomena in material culture and all spheres of life. The states of the Mycenaean civilization ceased to exist in the Balkans, the Creto-Minoan state, the Hittite kingdom, Canaan, Babylonia, Mitanni, and Egypt and Assyria declined significantly and lost their dominant positions.

The causes of the catastrophe that led to such massive destructive changes are currently not precisely identified and are one of the promising problems of ancient history and archeology research. Until the 12th century B.C. in the Eastern Mediterranean and the Middle East, there was a well-established system of interstate trade relations that extended its influence to all parts of Europe. For example, the

bronze weapons discovered by archaeologists in Scandinavia have all the signs of Minoan-Mycenaean origin [6, с. 29]. The production of bronze required raw materials supplied from the island of Britain and Central Asia (tin) and the island of Cyprus (copper). Each of the states of the Bronze Age civilization needed hundreds of tons of this metal. The finds discovered by scientists of the European Institute of Underwater Archeology (IEASM) in recent decades have confirmed the existence of reliable sea routes between Egypt, Crete, Mycenaean Greece, the Hittite state, Canaan, Assyria and Babylonia.

«Колапс бронзового віку» – це термін, яким археологи та історики визначають перехід від періоду бронзи до періоду заліза, від бронзового віку до залізного віку на стародавньому Близькому Сході та у Східному Середземномор'ї. Зміна епох збігається з катастрофічними змінами в соціальному укладі, занепадом та руйнуванням великих міст та значних держав у XII-XI століттях до нашої ери. Колапс бронзового віку спричинив регресивні явища в матеріальній культурі та всіх сферах життєдіяльності. Перестали існувати держави мікенської цивілізації на Балканах, крито-мінойська держава, Хетське царство, Ханаан, Вавилонія, Мітанні, значно занепали і втратили домінуючі позиції Єгипет і Ассирія.

Причини катастрофи, що призвели до таких масових руйнівних змін нині точно не ідентифіковані та є однією із перспективних проблем дослідження стародавньої історії та археології. До XII ст. до н.е. у Східному Середземномор'ї та на Близькому Сході існувала добре налагоджена система міждержавних торговельних відносин, яка поширювала свій вплив на всі терени Європи. Наприклад, виявлена археологами бронзова зброя в Скандинавії має всі ознаки мінойсько-мікенського походження [6, с. 29]. Для виготовлення бронзи потрібна була сировина, що поставлялася з острова Британія та Центральної Азії (олово) та острова Кіпр (мідь). Кожна з держав цивілізації бронзового віку потребувала сотні тон такого металу. Знахідки виявлені вченими Європейського інституту підводної археології (IEASM) в останні десятиріччя підтвердили існування надійних морських шляхів сполучень між Єгиптом, Критом, Мікенською Грецією, Хетською державою, Ханааном, Ассирією та Вавилонією.

Найчастіше підводні знахідки фіксують поблизу малоазійського узбережжя. Біля мису Гелідонія (Ташликбурну) археологи IEASM виявили затонуле близько 1300 р. до н.е. торговельне судно, що мало на борту тонну міді, триста олов'яних злитків, ковальські знаряддя та бронзову зброю. Дослідження супутнього археологічного матеріалу вказує на вірогідність спрямування вантажу до портів мікенської Греції. У 1982 році біля мису Улубурн (район сучас. м. Анталія, Туреччина) знайшли ще один затоплений транспортний корабель. Для його дослідження IEASM спорядила 11 експедицій протягом 1984–1995 років. Кропітке дендрологічне дослідження встановило дату кораблетроці близько 1316–1305 рр. до н.е. Виявлена пізніше на борту «улубурнського корабля» кераміка підтвердила дендрологічний аналіз. Десять тон мідних злитків, одна тонна злитків олова, злитки скла, ювелірні вироби, бронзова зброя, кераміка, продукти харчування походили із семи різних країн стародавнього світу [3, с. 115–118]. Обидва досліджених підводними

археологами кораблі свідчать про динамічний товарообмін між країнами цивілізації бронзового віку в другій половині II тис. до н.е.

Аналіз причин збою в ідеальному механізмі товарообміну та кризи глобалізації цивілізації бронзового віку сформував в сучасній археологічній та історичній науках декілька гіпотез: внутрішня соціальна та політична кризи, завоювання «народами моря», природні катастрофи, системний колапс. Кожна з даних причин має археологічні свідчення, що підтверджують або заперечують її.

Всі країни цивілізації бронзового віку сформували потужну систему рабовласницького примусу. Тому версія внутрішньої соціальної напруги, що призвела до руйнування державного та економічного механізму має право на життя. Подібний сценарій підтверджують археологічні розкопки ханаанського міста Асор. Місто було раптово зруйноване близько 1230 р. до н.е. Дослідження руїн в кінці XX – на початку XXI століть не зафіксували зовнішнього штурму міста і не виявили слідів природних катастроф [3, с. 210]. Також, сліди внутрішніх руйнувань населених пунктів у XII ст. до н.е. присутні в Ассирії (Арбела, Амед, Екаллате, Кальху), Вавилонії (Ісін, Ларса, Кіш, Ніппур), Єгипті (Едфу, Саїс), Криті (Малія, Гурнія, Закрас, Ханія), в Мікенській Греції (Аргос, Корінф, Басси, Еліда, Мегари, Тегея) та у Хетській державі (Анкува, Арзава, Емар, Тарсу). Але слід зазначити, що таку напругу могли спровокувати зовнішні чинники. Наприклад, порушення торгівельних морських шляхів сполучення внаслідок регулярних піратських нападів. Зменшення, або навіть припинення, торгівельних контактів могло негативно вплинути на більшість міст, що торгували оловом та міддю, необхідних для виготовлення бронзи. Підрив зовнішніх торгівельних зв'язків безумовно нищівно вплинув на окремі райони держав цивілізації бронзового віку та спричинив бунти та повстання.

Найбільш популярна і прописана у більшості підручників гіпотеза вторгнення «народів моря», які зруйнували держави цивілізації бронзового віку була домінуючою протягом останнього століття. Група індоєвропейських племен акайваша, лука, чаккаль, турша, шакалеша, шердана і пеласги (філістимляни) близько 1200 р. до н.е. через Егейське море та Передню Азію стали регулярно спустошувати портові міста Східного Середземномор'я та майже повністю паралізували морську торгівлю [5, с. 129]. Однак, сучасні археологічні дослідження вказують на те, що навіть в період упадку держав бронзового віку торгівельні контакти продовжувалися. Вторгнення «народів моря» могло стати лише останнім процесом зміни централізованих політико-економічних систем бронзового віку на децентралізовану систему контрольовану купецькими спільнотами. Сліди зовнішнього вторгнення виявлені під час археологічних розкопок деяких хетських, ханаанських та мікенських міст, можуть бути вірогідним підтвердженням нападів войовничих народів. Ймовірність того, що «народи моря» були новою загрозою в кінці II тис. до н.е. є підтверджує аналіз єгипетських джерел. Виявлений німецькими археологами в 60–70-х роках XX століття «Егейський список Аменхотепа III» створений в XIV ст. до н.е. не згадує жоден з «народів моря» [3, с. 76-77]. Подібні «списки» детально перераховували всі народи, з якими в тому чи іншому форматі контактували єгиптяни. Вірогідно, що напади «народів моря»

на міста-порти держав бронзового віку вже були спричинені послабленням центральної влади, а не самі спричинили колапс бронзового віку.

Ступінь впливу природних факторів на розвиток давніх цивілізацій є дуже суттєвим. Тому, досліджуючи «колапс бронзового віку», неможливо уникнути згадок про природні катаклізми, що безумовно значно вплинули на тогочасне суспільство. Гіпотеза про сейсмічну активність, що спричинила руйнування найбільших міст цивілізації бронзового віку, вперше була висловлена французьким археологом Клодом Шеффером (1898–1982). Під час розкопок головного торгівельного центру Східного Середземномор'я XV–XII ст. до н.е. сирійського міста Угаріт, Шеффером були виявлені довгі кам'яні стіни зміщені з осі. На переконання сучасних археосейсмологів подібна руйнація є ознакою впливу потужного землетрусу, що знищив місто Угаріт. Дійсно дуже важко відрізнити сліди сейсмічного руйнування від слідів військового погрому. Але ряд специфічних «маркерів» вказують на підтвердження гіпотези природної катастрофи: обвалені, підновлені або укріплені стіни; повалені колони, що лежать паралельно одна одній; вивернуті з кладок замкові камені арок та дверних отворів; стіни похилені під різними кутами або зміщені із своєї початкової осі; розчавлені скелети, виявлені під завалами. Завдяки сучасним дослідженням археосейсмології нині не підлягає сумніву, що Східне Середземномор'я пережило в кінці II тис. до н.е. серію нищівних землетрусів. Перший з них відбувся близько 1225 р. до н.е. і сейсмічна серія не припинялася майже півстоліття, аж до 1175 р. до н.е. В сучасній науці цю серію руйнівних землетрусів та афтершоків (повторних поштовхів) називають «штормовим землетрусом». Археологічні дослідження підтвердили повну і часткову руйнацію найбільших міст цивілізації бронзового віку. Це такі міста як Тірінф, Мікени, Лерна, Пілос, Фіви, Кінос, Левканди, Угаріт, Хаттуса, Мегіддо, Ашдод [4, с. 215]. Однак, хоча підтвердження «штормового землетрусу» незаперечні та завдали значних збитків, малоімовірним є їх вирішальна роль у занепаді цивілізацій бронзового віку в кінці II тис. до н.е.

Надзвичайної популярності набрала у сучасних науковців гіпотеза зміни клімату, зокрема великої засухи, що могла призвести до колапсу бронзового віку. Палеокліматологія підтверджує різке підвищення температури у північній півкулі в XIV–XIII ст. до н.е., що могло катастрофічно вплинути на аграрний сектор тогочасних держав Східного Середземномор'я. Виявлені археологами єгипетські та хетські писемні тексти підтверджують нехватку зерна та голод в XIII–XII ст. до н.е. Можливо припустити, що такі погодні зміни вплинули і на райони Центральної та Східної Європи. Як наслідок, індоєвропейські народи розпочали міграцію в більш родючі та розвинуті середземноморські землі [4, с. 164–168]. Так осілі мирні землероби могли перетворитися на войовничі «народи моря», які завдали нищівних ударів по головним центрам цивілізації бронзового віку. Але історичних досвід вказує, що природні катастрофи можуть деформувати в тій чи іншій мірі суспільний розвиток держави, та не здатні повністю знищити держави чи культурно-етнічні спільноти.

Практично кожна з гіпотез колапсу бронзового віку має свої підтвердження та має хибні твердження. На межі XX–XXI століть науковий

світ зосередив увагу на гіпотезі системної кризи або системного колапсу. В її основі покладена ланцюгова реакція ряду подій, які призвели до падіння держав цивілізації бронзового віку в кінці II тис. до н.е. Як загальні ознаки системної кризи виділені наступні пункти: колапс централізованого управління держав, колапс централізованої економіки, занепад традиційної еліти як класу, масові міграції народів, скорочення чисельності населення.

Низка землетрусів між на початку XIII ст. до н.е., зміна клімату та засухи, вторгнення «народів моря» у 1207–1177 рр. до н.е. – це наслідки та результати «ідеального шторму», що знищив великі культури та народи бронзового віку: мікенців, мінойців, хетів, касситів, кіпріотів, мітанійців та ханаанеян. Ці ж події призвели до послаблення та занепаду могутніх держав в Ассирії та Єгипті. Але кожен із вказаних вище факторів не був достатньо катастрофічним, руйнівною була їх сукупність і невідворотна поступальність. Тільки комбінація даних факторів могла створити умови, за яких наслідки кожного з факторів могли посилюватися. Певна частина мікенських палацових комплексів має сліди внутрішнього упадку перед кінцевим руйнуванням. Це може бути свідченням втрати стабільності економіки, і можливо через втрату контролю за морськими шляхами сполучення. Глобалізація країн бронзового віку в морській торгівлі мала і темний бік. Кожна країна боролась за повний контроль над торгівельними шляхами в Середземному морі, боролася за таласократію [5, с. 183]. Війни на морі та піратство проквітали у другій половині II тис. до н.е.

Гіпотеза системного колапсу є логічним ланцюжком причин, що пояснюють занепад цивілізації бронзового віку в Східному Середземномор'ї та Месопотамії. Природні катастрофи XIII ст. до н.е. (сейсмічна активність) викликали зміну клімату (засуха). Це призвело до порушення соціально-економічної стабільності в Єгипті, Ассирії, Вавилонії, Хетській державі, Мікенській Греції, в Мітанні та Ханаані. Внутрішні негаразди і повстання значно послабили військовий потенціал держав, вони стали втрачати контроль за торгівельними шляхами, через які постачалися необхідні компоненти для бронзи. Індоевропейські мігранти («народи моря»), яких примусила покинути батьківщину вище згадана природна катастрофа, скористалися подібними проблемами. Хронологічно, і це підтверджують археологічні джерела, саме напади «народів моря» знищили головні центри цивілізації бронзового віку. Тобто, «колапс бронзового віку» це сукупність причин у послідовному порядку, кожна з яких була спричинена попередньою та породжувала наступну причину катастрофи бронзового віку. Тому не слід концентрувати увагу на окремій локальній гіпотезі причин занепаду, всі вони в своїй сукупності є причиною колапсу, але впливали на нього послідовно: землетруси – засуха – соціальні заворушення – втрата центральною владою контролю за морськими шляхами сполучення – економічний занепад – вторгнення «народів моря».

### Джерела та література

1. Андреев Ю. Поселения эпохи бронзы на территории Греции и островов Эгейды. – СПб: Нестор-История, 2013. – 360 с.



2. Бунятин Е. Методика социальных реконструкций в археологии. – Київ: Наукова думка, 1985. – 226 с.
3. Клайн Э.Х. 1177 год до н.э. – М.: АСТ, 2018. – 320 с.
4. Манко Дж. Как заселялась Европа. От первых людей до викингов. – М.: Издательский дом ЯСК, 2019. – 442 с.
5. Озимчук О. Історія Стародавньої Греції та Риму в термінах, іменах та назвах. – Рівне: ПП ДМ, 2012. – 224 с.
6. Окшотт Э. Археология оружия. От бронзового века до эпохи Ренессанса. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2004. – 398 с.
7. Суриков И. Археология античной Греции. – М.: Наука, 2006. – 216 с.
8. Уилкинсон Т. Подъем и упадок Древнего Египта. – М.: АСТ, 2011. – 656 с.
9. Шэкленд Д. Археология и антропология. – М.: Гуманитарный центр, 2020. – 332 с.
10. Энглим С. Войны и сражения Древнего мира. 3000 год до н.э. – 500 год н.э. – М.: Эксмо, 2006. – 272 с.

### References

1. Andrieiev Yu. Posielieniia epokhi bronzy na teritorii Hrietsii i ostrovov Eheidy. – SPb: Neiestor-Istoriia, 2013. – 360 s.
2. Buniatin Ye. Mietodika sotcialnykh riekonstruksii v arkhieolohii. – Kyiv: Naukova dumka, 1985. – 226 s.
3. Klain E. Kh. 1177 hod do n.e. – M.: AST, 2018. – 320 s.
4. Manko Dzh. Kak zaselialas Yevropa. Ot piervykh liudiei do vikinhov. – M.: Izdatielskii dom YaSK, 2019. – 442 s.
5. Ozymchuk O. Isroriia Starodavnoi Hretsii ta Rymu v terminakh, imenakh ta nazvakh. – Rivne: PP DM, 2011. – 224 s.
6. Okshott E. Arkhieolohiia oruzhiia. Ot bronzovoho vieka do epokhi Rieniessansa. – M.: ЗАО Tsentropolihraf, 2004. – 398 s.
7. Surikov I. Arkhieolohiia antichnoi Hrietsii. – M.: Nauka, 2006. – 216 s.
8. Uilkinson T. Podiom i upadok Drievnieho Yehipta. – M.: AST, 2011. – 656 s/
9. Sheklend D. Arkhieolohiia I antropolohiia. – M.: Humanitarnyi tsentr, 2020. – 332 s.
10. Enhlim S. Voiny i srazheniia Drievnieho mira. 3000 hod do n.e. – 500 hod n.e. – M.: Eksmo, 2006. – 272 s.

**УДК 904(477.8)”653”**

## **УЧЕЊ ПИСАРЯ МИХАЙЛА САНОЦЬКОГО В КОНТЕКСТІ ТВОРЕННЯ ПЕРЕСОПНИЦЬКОГО ЄВАНГЕЛІЯ**

**Микола Федоришин**

Літературний музей Уласа Самчука

КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР

Україна, 33028, м. Рівне, вул. С.Петлюри, 17

e-mail: shaulita@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4712-3457>

У статті вперше дослідено участь у творенні Пересопницького Євангелія ще однієї людини. До цього часу були відомі лише два творці книги – Григорій і Михайло. Але кодикографи у цьому рукописі виявили три почерки. Отже, була третя особа. На основі скрупульозного дослідження тексту післямов писаря Михайла Саноцького ми виявили сліди третьої особи. Це учень писаря Михайла Васильовича Саноцького. Його згадав у своїй післямові Михайло. Але ім'я невідоме, лише гіпотези. Автор має на меті ввести в науковий обіг цю історичну постать.

Mykola Fedoryshyn, in the article "Scribe Mykhailo Sanotsky's Apprentice", for the first time investigated another person who participated in the creation of the Peresopnytskyi Gospel. Until then, only two creators of the book were known – Hryhoriy and Mykhailo. But the codicographers found three handwritings in this manuscript. So there was a third person. Based on a scrupulous study of the text of the afterwords of the scribe Mykhailo Sanotskyi, we found traces of the third person. He is a student of the scribe Mykhailo Vasyliovych Sanotskyi. Mykhailo mentioned him in his afterword. But the name is unknown, only hypotheses. The author aims to introduce this historical figure into scientific circulation.

Важлива історична подія національного масштабу пов'язана саме із Заславським православним монастирем із церквою Святої Трійці та Пересопницьким православним монастирем із церквою Різдва Пречистої Богородиці. У 1561 році тут народився продукт епохи національного Відродження – рукописне Четвероевангеліє, сьогодні відоме світові під назвою **«Пересопницьке Євангеліє»**. Книгу розпочали творити з ініціативи княгині Анастасії Заславської, уродженої княжни Гольшанської, 15 серпня 1556 року у Заславі, а закінчили у Пересопниці 29 серпня 1561 року.

Феномени, подібні до Пересопницького Євангелія, не з'являються зненацька, і сама їх поява спонукає до роздумів над глибиною культурних традицій. Історія української рукописної книги сягає часів Києворуської держави і пов'язана із запровадженням у ній християнства. Поширення християнства було можливим лише за наявності значної кількості текстів Святого Письма, необхідних для виконання церковних служб, читання в храмах, відправлення треб.

Дослідники Пересопницького Євангелія згадують імена лише двох писарів цього кодексу – архімандрита Григорія і Михайла Саноцького. Однак кодикографи у цьому рукописі виявили три почерки. Це означає, що був і третій писар. У нашій статті охарактеризовано імена творців Пересопницького Євангелія – визначної пам'ятки української мови і культури. Доведено участь кожної особи до творення Пересопницького Євангелія. Виявлено і третю особу. Відкриваємо для широкого загалу малопомітну особу писарчука, який причетний до написання цього рукопису. Це – учень писаря Михайла.

В контексті нашого дослідження звертаємо увагу на таку річ: задум книги здійснювався із самовідданим патріотичним поривом, із бажанням принести цим користь простому людові. Такий висновок дозволяють зробити авторські тексти, вміщені у рукописі. Тому-то його натхненники – князі і духівники, люди шляхетні, адресували цю працю «люду християнському, посполитому».

Тобто, до питання про авторство книги ніяк не можна підходити з класовою позицією, як це практикувалося у нашій науці досі [5, 27].

Попередні дослідники, найбільше П.Г. Житецький [5, 24], О.С. Грузинський [1] та І.П. Чепіга [6] у своїх дослідженнях робили спроби окреслити роль архімандрита Григорія та писаря Михайла у творенні Пересопницького рукопису. Однак тут знаходимо чимало розбіжностей, які хотілося б звести до одного знаменника у цій статті.

Роль особистостей у творенні Пересопницького Євангелія вартує особливої уваги. Тому своїм завданням бачимо визначення ролі кожної відомої особи у творенні Пересопницького рукопису. Це архімандрит Пересопницького православного монастиря Різдва Богородиці Григорій – укладач, перекладач та писар, писар Михайло Василієвич, син протопопа Саноцького – перекладач, редактор, писар та художник-оформлювач та учень писаря Михайла – писар.

Були перші згадки про учня писаря Михайла Саноцького у статті Гнатенко Л., яка стверджує, що у Пересопницькому монастирі до написання уставом євангельських текстів був долучений писець, ім'я якого залишилося невідомим, але саме ним і було продовжено написання Євангелія з арк. 155 зв. до 259 зв., а також писано тексти на арк. 341-399 зв. У другій частині рукопису писар Михайло писав тексти на арк. 260-339 зв., 399 зв.-442 зв. 444-481 зв. [13].

Для підтвердження цієї версії знаходимо у післямові писаря Михайла запис про свого учня. До цього часу дослідники не зважали на нього, бо ще у ХІХ ст. Павло Житецький припустився помилки у перекладі восьмої приписки. Фразу **«Итыжь... Михаил Василієвичь синь Протопопы Саноцкого, того тыж поучень»**, він переклав як **«я тыжь ... того тыжь наоучен»** - **«я того теж научений»** [9, с. 71]. В рукописі виразно прочитується **иоучень (и оучень)**, що означає **«і учень»**, а не **наоучен** – **«научений»**. Тож фразу, треба перекладати так: **«Я теж... Михайло Василевич, син протопопа Саноцького. Того теж і учень»**. Це означає, що писар повідомляє не лише про себе, але й згадує свого учня. Цих декілька слів і відкривають нам загадкову третю особу – учень писаря Михайла. Михайло Василієвич не назвав його імені.

**Архімандрит Григорій.** У післямові писар згадує про роль ієромонаха Григорія: **«Четвероєвангеліє підготовлене покірним смиренним і боголюбивим ієромонахом Григорієм, пересопницьким архімандритом»**. В іншому місці читаємо: **«Це все поставлено за порадою, увагою та пильністю вищезгаданого монаха Григорія, пересопницького архімандрита»** [7, с. 392-393].

На основі цих записів дослідники робили висновки та припущення ролі цієї історичної особи у творенні рукопису. Перекладачем Святого Письма на руську (чит. староукраїнську – М.Ф.) мову вважають Григорія дослідники П.Житецький, О.Грузинський, Я.Янів, І.Огієнко, І.Чепіга. На думку Л.Дубровіної та Л.Гнатенко, Григорій був керівником роботи та перекладачем [7, с. 84].

Проведене коділогічне дослідження пам'ятки, зовнішньої структури (почерків, чорнила, організації сторінок та тексту, оздоблень, записів тощо), тексту Євангелія, характеру перекладів, додаткових текстів (передмов, післямов, сумаріїв тощо), записів пам'ятки, а також вивчення графіки й

орфографії рукопису свідчать, що від початку над її створенням працювали чернець Григорій, який згодом став архімандритом Пересопницького монастиря, а також писець Михайло Василевич з Сянока [13]. Графіко-орфографічний аналіз півуставних текстів пам'ятки та записів виявив відмінності в правописі Михайла та Григорія. Тексти сумаріїв писаних Григорієм, мають суттєві відмінності від узусних уживань основного тексту пам'ятки, які переважно відбилися у правописі голосних.

В орфографії півуставних текстів, писаних архімандритом Григорієм, уживаються, часто паралельно, орфограми як конфесійного, так і ділового письменства.

Отже, на нашу думку та думку більшості дослідників, архімандрит Григорій, крім керівної та перекладацької роботи виконував при потребі і обов'язки писаря.

**Писар Михайло Василевич.** Після кожного Євангелія переписувач чи редактор давав своєрідний підсумок, у якому вказував, скільки глав, зачал чи стихів міститься у закінченому Євангелії та чиєю рукою написана книга: «рукою многогрішного раба Михайла Василевича, сина протопопа Саноцького» [7, с. 197, 240, 309, 392]. Отже відомо, що основним писарем був саме він. Крім того, І. Чепіга вважає його і частковим редактором тексту [7, с. 24]. Цілий ряд дослідників вважають Михайла писарем та художником – ілюстратором, який виконував художнє оформлення рукопису [7, 56-57]. За словами Л. Дубровіної та Л. Гнатенко писець Михайло брав участь у справі перекладу Святого Письма [13]. Василь Німчук теж схиляється до цієї думки, аргументуючи це наявністю при словах неслов'янського походження, а також при кількох церковнослов'янських і навіть українських лексемах перекладів-пояснень кількома українськими словами, до того ж різнодіалектними, чого не могло б статися, якби переписувачем була одна особа.

**Учень писаря.** І хоч ми не знаємо імені цього учня, однак бачимо його почерк, бачимо, що традиції творення рукописної книги у Пересопниці не були поодинокими, а були традиційними. Про це свідчить інвентарний опис монастирської бібліотеки. Інвентарні описи є важливим джерелом до вивчення книжної колекції окремого монастиря. На основі даного джерела вдалося встановити, що у Пересопницькому монастирі саме у 1600 році рукописи становили більшість книжкового фонду. Але наявність п'яти друкованих книг свідчить про перебування в монастирі прогресивних освічених ченців, а також їхні читацькі інтереси. За тематикою це були богослужбові книги, патристичні твори, зібрання житій святих, поодинокі примірники проповідницької літератури. Наявність значної кількості рукописних книг свідчить про існування традиції переписування книг у цьому монастирі. Переписували здебільшого найбільш затребувані твори, або ті, які викликали особливий інтерес в ченців. Це в свою чергу відображає і певною мірою читацькі інтереси тогочасних насельників Пересопницького монастиря. Найбільш поширеними тематичними жанрами серед рукописних пам'яток на українських землях в ранньомодерний час були: богослужбові книги, патристичні та агіографічні твори, проповідницька література (учительні Євангелія), полемічні твори, збірники мішаного змісту [12, с. 205].

Можемо припустити, що подальша доля цього писарчука пов'язана з Пересопницьким монастирем. У 1571-72 рр. у документах згадується ігумен монастиря Кирило Лясковський [3]. Цілком ймовірно, що цей Кирило 10 років назад творив нашу Першокнигу.

Відомий мистецтвознавець та книгознавець Яким Запаско писав: *«Переписав Пересопницьке Євангеліє надзвичайно майстерним, дивовижної краси почерком каліграф. Літери в ньому великі, чітко виписані, широкі букви чітко чергуються з вузькими, Яскраво виражене контрастне співвідношення між потовщеними основними лініями і дуже тонкими, майже волосяними, додатковими штрихами, що позбавляє літери одноманітності, підсиле їх декоративний ефект»* [4, 56]. Такими словами науковець дав високу оцінку майстерності пересопницьким писарям.

У селі Пересопниця біля музейного комплексу споруджено пам'ятник двом творцям Пересопницької Євангелії – архімандриту Григорію і писарю Михайлу. Задля справедливості біля них повинна з'явитися і третя постать – молодий писарчук.

Пересопницький рукопис органічно вписується в контекст великих революційних подій епохи європейської Реформації. Цілком очевидно, що наші краєни були передовими особистостями своєї епохи.

Отже, творці Пересопницького Євангелія залишили нащадкам феноменальну рукописну книгу, пам'ятку мови, культури та мистецтва, яка не втратила цінності до сьогодні. Вона стала п'ятим символом державності України. У час створення нашої держави Пересопницьке Євангеліє стало національною святинею, на якій присягають Президенти України. Вона є свідченням того, що переклади конфесійних текстів – це невід'ємна частина писемної культури народу. В історії України ця традиція йде від Пересопницького Євангелія.

### Джерела та література

1. Грузинський А.С. Пересопницьке Євангеліє як пам'ятник мистецтва епохи Відродження в Южній Росії в XVI в. / А.С. Грузинський // Мистецтво. – К., 1910. – № 1. – 53 с.
2. Грушевський М. Духовна Україна. Збірка творів / М.Грушевський. – К., 1993. – 438 с.
3. Горін С.М. Пересопницький монастир Різдва Пресвятої Богородиці / С.М. Горін // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. Історичні науки. – Луцьк, 2009. – № 22. – С. 222–229.
4. Запаско Я. Мистецькі рукописні пам'ятки України. – Львів, 1997. – 80 с.
5. Інвентар Пересопницького монастиря і села Пересопниці, складений ігуменом Сімеоном Косовським під час передачі монастиря свому наступнику ігумену Макарію Созанському. 1600 року, жовтня 25. // Архів Юго-Западної Росії. – Київ, 1883. – Т. VI. – С. 294–300.
6. Житецький П. Опис Пересопницького рукопису XVI ст. (1876 р.) // Першокнига. Збірник наукових досліджень М.Максимовича, П.Житецького,

- Я.Поліщука. Упорядник М.Федоришин, перекладачі М.Федоришин та Я.Поліщук. – Рівне, 1995. – С. 24.
7. Пересопницьке Євангеліє 1556–1561. Дослідження. Транслітерований текст. Словопоказчик / Вид. підготувала І.П. Чепіга за участю Л.А. Гнатенко. Наук. редактор В.В. Німчук. Видання друге, доповнене. – К., 2011. – с. 699: іл.
8. Поліщук Я.О. Пересопницьке Євангеліє як феномен української духовної культури / Я.О. Поліщук // Першокнига. Збірник наукових досліджень М.Максимовича, П.Житецького, Я.Поліщука. Упорядник М.Федоришин, перекладачі М.Федоришин та Я.Поліщук. – Рівне, 1995. – С. 26–49.
9. Пограничний В. До проблеми вивчення Пересопницького Євангелія. / Майстер мініатюр Пересопницького Євангелія – маляр Федуско з Самбора. – Дрогобич: «Коло», 2011. – 80 с.
10. Федоришин М.В. Пересопницька Першокнига / М.В. Федоришин. – Рівне, 2005. – 82 с.
11. Федоришин М.В.Пересопницьке Євангеліє: творці і меценати / М.В. Федоришин // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах. Випуск 29. Збірник наукових праць. – К., 2014. – С. 278–290.
12. Федоришин Микола. Бібліотека Пересопницького монастиря у 1600 році / Микола Федоришин //Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 27.– Рівне: РДГУ, 2016.– С. 204–208.
13. Дубровіна Л.А., Гнатенко Л.А. Археографічний та кодикологічний опис Пересопницького Євангелія [Електрон. ресурс]: <https://old.archives.gov.ua/Publicat/Researches/PJevanhel.pdf>.

### References

1. Hruzynskyi A.S. Peresopnytskoe Yevanhelye kak pamiatnyk yskusstva epokhy Vozrozhdeniya v Yuzhnoi Rossyy v KhVI v. / A.S. Hruzynskyi // Yskustvo. – К., 1910. – № 1. – 53 s.
2. Hrushevskyi M. Dukhovna Ukraina. Zbirka tvoriv / M.Hrushevskyi. – К., 1993. – 438 s.
3. Horin S.M. Peresopnytskyi monastyr Rizdva Presviatoi Bohorodytsi / S.M. Horin // Naukovyi visnyk Volynskoho derzhavnoho universytetu im. Lesi Ukrainky. Istorychni nauky. – Lutsk, 2009. – № 22. – S. 222–229.
4. Zapasko Ya. Mystetski rukopysni pamiatky Ukrainy. – Lviv, 1997.- 80 s.
5. Inventar Peresopnytskoho monastyria i sela Peresopnytsi, skladenyi ihumenom Simeonom Kosovskym pid chas peredachi monastyria sviemu nastupnyku ihumenu Makariiu Sozanskomu. 1600 roku, zhovtnia 25. // Arkhyv Yuho-Zapadnoi Rosyy. – Kyev, 1883. – T. VI. – S. 294-300.
6. Zhytetskyi P. Opys Peresopnytskoho rukopysu XVI st. (1876 r.) // Pershoknyha. Zbirnyk naukovykh doslidzhen M.Maksymovycha, P.Zhytetskoho, Ya.Polishchuka. Uporiadnyk M.Fedoryshyn, perekladachi M.Fedoryshyn ta Ya.Polishchuk. – Rivne, 1995. – S. 24.
7. Peresopnytske Yevanheliie 1556–1561. Doslidzhennia. Transliterovanyi tekst. Slovopokazhchyk / Vyd. pidhotuvava I. P. Chepiha za uchastiu L.A. Hnatenko. Nauk.

- redaktor V.V. Nimchuk. Vydannia druhe, dopovnene. – K., 2011. – s. 699: il.
8. Polishchuk Ya.O. Peresopnytske Yevanheliie yak fenomen ukrainskoi dukhovnoi kultury / Ya.O. Polishchuk // Pershoknyha. Zbirnyk naukovykh doslidzhen M.Maksymovycha, P.Zhytetskoho, Ya.Polishchuka. Uporiadnyk M.Fedoryshyn, perekladachi M.Fedoryshyn ta Ya.Polishchuk. – Rivne, 1995. – S. 26–49.
9. Pohranychnyi V. Do problemy vyvchennia Peresopnytskoho Yevanheliia. / Maister miniatiur Peresopnytskoho Yevanheliia – maliar Fedusko z Sambora. – Drohobych: «Kolo», 2011. – 80 s.
10. Fedoryshyn M.V. Peresopnytska Pershoknyha / M.V. Fedoryshyn. – Rivne, 2005. – 82 s.
11. Fedoryshyn M.V. Peresopnytske Yevanheliie: tvortsi i metsenaty / M.V. Fedoryshyn // Humanitarna osvita v tekhnichnykh vyshchykh navchalnykh zakladakh. Vypusk 29. Zbirnyk naukovykh prats. – K., 2014. – S. 278–290.
12. Fedoryshyn Mykola. Biblioteka Peresopnytskoho monastyria u 1600 rotsi / Mykola Fedoryshyn // Aktualni problemy vitchyznianoï ta vsesvitnoi istorii: Zbirnyk naukovykh prats Rivnenskoho derzhavnogo humanitarnoho universytetu. Vypusk 27.– Rivne: RDHU, 2016.– S. 204–208.
13. Dubrovina L.A., Hnatenko L.A. Arkheohrafichnyi ta kodykologichnyi opys Peresopnytskoho Yevanheliia [Elektron. resurs]: <https://old.archives.gov.ua/Publicat/Researches/PJevanhel.pdf>.

**УДК 94:32(477)«1651/1656»**

**ДЕРЖАВНА СЛУЖБА АНТОНА ЖДАНОВИЧА:  
УЧАСТЬ У ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧИХ КОМІСІЙ (1651–1656 рр.)**

**Андрій Гурбик**

Інститут історії України НАН України  
Україна, 02000, м. Київ, вул. М. Грушевського, 01  
e-mail: [agurbyk@gmail.com](mailto:agurbyk@gmail.com)  
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4977-0180>

У статті розглянуто діяльність спеціальних слідчих комісій, які відігравали важливу роль у владній системі Українського гетьманату періоду правління Б.Хмельницького. Висвітлено державну службу та діяльність Антона Ждановича на чолі слідчих комісій у вказаний період.

**Ключові слова:** Український гетьманат, владна система, слідчі комісії, генеральний суддя, київський полковник.

**ANTON ZHDANOVYCH'S PUBLIC SERVICE: PARTICIPATION IN INVESTIGATIVE COMMISSIONS (1651–1656)**

The Ukrainian Hetmanate during the reign of B.Khmelnyskyi was generally based on democratic principles, which were manifested in the election of officials and the functioning of traditional Cossack councils. In the process of the growth of the national liberation struggle and the aggravation of internal destructive tendencies in

the Ukrainian Hetmanate, the authoritarian features of management become noticeable. The concentration of full power in the hands of Hetman B. Khmelnytskyi, as well as the simultaneous limitation of the influence on the adoption of important state decisions by broad Cossack councils and the displacement of the latter by the Council of Elders. Important in the state system of the Ukrainian Hetmanate during the period of B. Khmelnytskyi are special investigative commissions, which the hetman endowed with significant diplomatic and judicial powers. This was explained by the need to quickly overcome both internal destructive manifestations and the settlement of conflicting international situations. As the analysis of the governance practice of investigative commissions shows, they were quite effective collective components of the hetman's management model. An important historical role was played by the work of Anton Zhdanovych at the head of investigative commissions during 1651–1656. The work of the commission in Belarus in 1656, which performed a rather important mission on the Belarusian lands that were in the sphere of influence of the Ukrainian Cossack state, was especially important. Thanks to extraordinary measures, A. Zhdanovych restored order with justice, achieved an understanding between the Cossack administration and the local population. A. Zhdanovych resolved conflicts with the Russian side in order not to give the last excuse to forcefully push the Ukrainian administration out of the Belarusian region subordinated to Ukraine.

Пріоритетний напрям розвитку вітчизняних історичних досліджень передбачає посилену увагу дослідників до вивчення проблем, пов'язаних із формуванням національної еліти та інституційних складових Української держави [10; 25]. Починаючи і з 1648 р. в Україні активно відбувався процес становлення нової моделі політичної влади, яка базувалася на республіканських засадах управління. Для останньої було характерним верховенство колегіальних органів влади – загальних / генеральних козацьких рад. У початковий період правління Б. Хмельницького за своїми повноваженнями та обрядовістю загальнокозацькі ради зберігали чимало рис властивих зібранням січового товариства. Для легімітизації своїх рішень український гетьман прагнув покладатися на широке народовладдя. Але згодом Б. Хмельницький та його соратники наочно побачили усю громіздкість та неефективність загальнокозацьких великих рад. Тому Б. Хмельницький все частіше переносить акцент у прийнятті важливих рішень на своє близьке оточення, куди потрапляли перевірені сподвижники та фахово підготовлені (у військовій, адміністративній справі та дипломатії) старшини й полковники. Саме останні сформували так звану старшинську раду при гетьмані України. Саме із таких довірених осіб призначалися керівники українських посольських місій та тимчасових слідчих комісій, наказні гетьмани та посадовці Генеральної військової канцелярії. Що загалом свідчило про еволюцію української владно-правової моделі в бік більш авторитарних форм [25, с. 23].

Гетьман Б. Хмельницький був історичною постаттю першої величини на початковому етапі Національної революції 1648–1676 рр. Великому гетьману присвячено чимало наукових праць у яких тією чи іншою мірою висвітлювалась і діяльність сподвижників Хмельницького, адже роль останніх



значно зростала [27]. Вже напередодні та на початковому етапі Національної революції 1648–1676 рр. навколо Б.Хмельницького згуртувалася ціла плеяда, так званих, «старовинних» козаків та вірних соратників українського гетьмана. До яких відносилися А.Жданович, К.Бурляй, Ф.Вешняк, І.Ганжа, І.Гиря, Д.Гиря, Ф.Джалалій, Я.Клиша, І.Креховецький М.Криса, М.Кривоніс, Я.Люторенко, С.Москаленко, М.Нестеренко, І.Нечай, Д.Нечай, Півторакожух, Б.Топига та чимало інших [20, с. 70–71; 21, с. 66–67; 26, с. 16–18].

З-посеред близьких сподвижників Богдана Хмельницького помітне місце належить відомому державному діячеві Гетьманщини Антону Микитовичу Ждановичу, апогей політичної діяльності якого припадає на кінець 40-х – початок 60-х років XVII ст. А.Жданович отримує посаду сотника Чигиринського полку – одного із корінних полків козацької України, що свідчило про повну довіру до нього з боку гетьмана Б. Хмельницького. А вже в 1649 р. А.Жданович був призначений Київським полковником і в подальшому повторно кілька разів обіймав цей уряд. Вперше у 1649–1651 рр., коли водночас із Ждановичем наказними київськими полковниками також призначались – у 1649 р. Михайло Криса (як і А.Жданович виходець із Чигиринського полку), а в 1650 Василь [Федорович] Дворецький. За деякими відомостями той же М. Криса у 1651 р. короткочасно посідав повноцінний полковницький уряд київського полковника. Вдруге А.Жданович обійняв київське полковництво у 1651–1653 рр., а після нього на цю посаду призначили Євстафія/Євтихія Пішка (1653–1654) та Павла Хмельницького/Яненка (1654–1656), а при них наказним полковником був знову Василь Дворецький (1653-1655) [14, с. 427–450].

Протягом 1655–1656 років джерела засвідчили перебування А.Ждановича на посаді генерального судді (останню він обійняв, ймовірно, ще в 1654 р.), а в 1656–1657 рр. знову на посаді київського полковника. І саме в даний період А.Ждановича (паралельно із його основними посадами) було призначено головою міжнародної українсько-московської слідчої комісії, яка кілька місців провадила масштабні розслідування в Білорусі. Причому, в кінці 1656 р. А.Жданович, вже як наказний гетьман, вирушає в походи на чолі багатотисячних українських козацьких військ. А в цей час обов'язки наказного київського полковника обіймають незмінні Василь Дворецький (1656–1657) та Павло Хмельницький (1657–1659). І вже після завершення походу військ Раднотської коаліції в Польщу й відсторонення А.Ждановича від полковництва у 1657 р. повноправними (не наказними) київськими полковниками стають Василь Дворецький (1657–1658), та (призначений вже гетьманом І. Виговським) Іван Якименко (1659–1660). А згодом знову кілька разів головним керманічем Київського полку ставав В.Дворецький [14, с. 427–450].

Відомо, що Київський полк було сформовано у другій половині 1648 р. переважно із земель Житомирського та Овруцького повітів Київського воєводства. За Реєстром 1649 р. до складу Київського полку вже входило 17 сотень (1792/2010 козаків). Полковим центром Київського полку впродовж перших 60 років його існування був Київ (1648–1708), а потім Козелець (1708–1782) на Чернігівщині [18, с. 53–56; 20, с. 76–77].

Будучи сподвижником Б. Хмельницького, А.Жданович проявив себе не лише як розсудливий політик, а й як талановитий дипломат, оскільки неодноразово очолював важливі дипломатичні місії Української держави до Туреччини, Польщі та Московської держави, і як неабиякий полководець [14, с. 427–450] під час буремних подій Української революції середини XVII ст. Особливо активно була участь А.Ждановича в роботі міжнародних слідчих комісій – а саме в посольських місіях та комісіях другої половини 1651 – початку 1652 р. Попри велику активність А.Ждановича в подіях 1651 р. він, очевидно, не брав участі в делегації та безпосередніх перемовинах і укладанні Білоцерківського мирного договору 18/28 вересня 1651 р., оскільки був зайнятий обороною та звільненням Києва від військ Я.Радзивілла. З-поміж представників української делегації джерела згадували лише Івана Виговського, Матвія Гладкого, Петра Головацького, Романа Катержину, Андрія Кульку і Саву Литвиненка [3, с. 50–66; 6, с. 91–109].

Поміж остаточних підписантів важкого для України Білоцерківського договору 1651 р. А.Жданович теж не значився, хоча постать цього авторитетного київського полковника у роботі вказаних українсько-польських делегацій/комісій негласно могла бути присутньою [7, с. 297; 23; 29]. Про бажання якнайшвидшого миру з боку переговорників Речі Посполитої свідчили й ті серйозні поступки на які погодилася польська сторона під час узгодження договору (зокрема, у попередніх умовах вони визначали 8-тисячний козацький реєстр, а в самій угоді вже дозволявся 20-тисячний тощо). Тож вказані аргументи дають нам можливість скорегувати дещо перебільшені оціночні історіографічні судження про повну «катастрофу» під Берестечком та про ніби то занадто «кабальний» для України Білоцерківський договір 1651 р.

Українська ж сторона, оговтавшись від бурхливих подій 1651 р. та уклавши договір, взялася потроху виправляти ситуацію та готуватися до подальшої боротьби проти Польщі. В даний період, як вважав Б.Хмельницький та його найближче оточення, найважливіше було виграти час, а тому керманіч України вимагав від усіх старшин дотримання умов не вигідного для козацької України Білоцерківського договору. Але багато рядового козацтва та чимало козацької старшини Гетьманщини не розуміли таких вимог гетьмана, а тому противилися його наказам. Тому, щоб взяти ситуацію під контроль Б. Хмельницький створює із своїх вірних підрозділів комісію та каральні загони, які взялися наводити лад в українських полках. У цей саме час до владнання внутріполітичної кризи та українсько-польських відносин відкрито долучаються Антон Жданович та Демко Лисовець. Але різкі намагання прогетьманських сил змістити з полковництва норовистого Л.Мозирю лише загострили ситуацію. Бо той через посередників піднімає повстання Білоцерківського й Корсунського полків. Окрім того опозиціонерами було фактично зірвано спробу вчасно укласти полкові реєстри чим затримувався новий загальноукраїнський реєстр. Це переповнило чашу терпіння Б. Хмельницького та його радників–однодумців і, щоб остаточно не втратити контроль над ситуацією гетьман вдається до рішучих дій. 14/24 грудня 1651 р. повстання в бунтівних полках було придушене, а призвідники разом із

Л.Мозирю заарештовані. І тут Б.Хмельницький йде на досить радикальний крок та в присутності польських представників М.Потоцького 30.XII.1651 р. страчує самого Л.Мозирю – авторитетного «старинного» полковника, що вразило й козацтво і, навіть, польських хроністів. Такі дії прогетьманської коаліції сил дали відчутні результати: було завершено укладання нового козацького реєстру та проведено його відправку до Варшави (19/29.0I.1652) [2, с. 75–84; 19, с. 487–489; 20, с. 64–76].

Але маховик суперечностей між Україною й Польщею все більше розкручувався. Тому польські можновладці взялися примирити взаємні конфліктні ситуації в Україні. Для чого було домовлено створити спеціальну корсунську українсько-польську комісію А.Кисіля – А.Ждановича (1652 р.). Саме в цей час із тіні усіх означених подій на передній план виходить А.Жданович, який, безперечно, був причетний до жорсткого наведення ладу в вище зазначених бунтівних полках у попередній період. Кожна із сторін мала розібратися із свавільним діянням своїх підлеглих та покарати винуватців тих розбоїв. У квітні 1652 р. розпочалися її спільні засідання в Корсуні. Згідно з рішеннями Корсунської слідчої комісії за невиконання Білоцерківського договору 1651 р., непокору гетьманським наказам та вчинення нападів на польські підрозділи на території Гетьманщини було вирішено стратити ще кількох козацьких полковників, сотників та чимало рядових козаків [4, с. 67–74; 12, с. 419]. Саме рішучість гетьмана та відданої йому старшинської ради у застосуванні надзвичайних мір, дала змогу остудити гарячі козацькі голови.

Безумовно страти козацької старшини, проведені комісією А.Ждановича, були санкціоновані самим Б.Хмельницьким і мали на меті заспокоїти польську владу, щоб виграти час і зібрати якнайбільші сили для подальшої боротьби. Поляки були задоволені такими кардинальними кроками української сторони, тому, від'їжджаючи до Варшави, дякували Ждановичу за рішуче наведення порядку й зі свого боку теж покарали якихось незначних вояків. А український гетьман, таким чином, не лише намагався втихомирити буйні голови в своєму оточенні, які могли зірвати загрозливу ситуацію, але й показати полкам, які не розуміючи справжніх намірів керманіча України, збунтувалися супроти тимчасового примирення з польською стороною, хто в домі господар [16, с. 640–644]. За деякими відомостями комісією А.Ждановича на початку травня також поміж інших старшин були страчені й Семен Герасимович (прилуцький полковник), краснянський сотник та Гурський. Окремим старшинам таки вдалося уникнути смертної кари, попри ухвалені смертні вироки. Так було із Г. Гуляницьким та іншими козацькими провідниками [24, с. 78].

Каральні акції комісії А.Ждановича насправді заспокоїли лише польську сторону та трохи залякали окремих наказних полковників і сотників, які замінили непокірних страчених старшин. Загалом миротворчій Корсунській комісії Кисіля-Ждановича було не легко спинити протистояння українських козаків із польськими підрозділами та збройні конфлікти, які спалахували між ними впродовж кінця 1651 – початку 1652 років (на Полтавщині, Чернігівщині, Київщині, Брацлавщині). Тому віддані Б.Хмельницькому старшини разом із гетьманом розуміли, що репресії супроти незгідних із їхньою політикою

приглушили ситуацію лише тимчасово, а тому слід якнайшвидше дати вихід тій енергії яка закипала в Україні супроти обмеження козацьких прав. І така нагода невдовзі трапилася – 22–23.V (1–2.VI) 1652 р. було здобуто історичну військову перемогу над польською армією під Батогом у якій полягло польське командування та близько 8 тис. добірного польського війська. Вказана перемога мала перш за все велике значення для Українського гетьманату, оскільки було відновлено його статус-кво. Важка минулорічна Берестецька поразка, тимчасова здача Києва та Білоцерківський договір (тобто всі важкі події 1651 р.) були повністю компенсовані новим піднесенням національно-визвольної боротьби, звільненням України від польської адміністрації та військ. Український кордон знову було перенесено й встановлено по р. Случ (як це було за Зборівським договором 1649 р.) і до середини літа 1652 р. на всій козацькій Україні було відновлено національні владно-адміністративні органи. Дуже важливим був і внутрішній аспект – сторінка протистояння й взаємопоборювання козацької старшини (в тому числі й з репресивними заходами комісії А.Ждановича) була перегорнута й забута, а вся народна енергія була спрямована супроти польської шляхти, яка знову спішно полишала українські терени [1, с. 15–40; 12, с. 430–440; 28, с. 274–282].

Стосовно ролі А.Ждановича у подіях 1652 р., то зауважимо, що, очевидно, він був повністю зайнятий роботою у слідчій комісії й, маючи значні повноваження від Б.Хмельницького, зумів втримати у допустимих межах внутрішньополітичну ситуацію в Україні. А тому маловірогідно, що він брав участь у битві під Батогом та поході на Кам'янець-Подільський. І тим більше А.Жданович не міг ходити на Молдавію, ба там був І.Виговський. По крайній мірі прямих свідчень цьому в джерелах виявити не вдалося. Найвірогідніше, що Б.Хмельницький довіряв А.Ждановичу ті ділянки управління та території куди в нього самого не доходили руки. Водночас влітку 1652 р. в політиці Українського гетьманату все більшого звучання набирають шведський та трансільванський аспекти, які стануть провідними у подальшій військово-політичній діяльності А.Ждановича [9, с. 211; 17; 22, с. 74; 13, с. 196–222].

У період 1654–1656 рр. документи в основному висвітлюють боротьбу полковника А.Ждановича із різними «свавільствами» на території Київського полку. Крім того, в обов'язки Ждановича входив захист території київського полку від грабіжницьких вторгнень як незначних загонів, так і великих підрозділів Кримського ханства [12, с. 1127; 15, с. 228].

З 1656 р. уже в ранзі генерального судді А.Жданович неодноразово направлявся на чолі комісій «від його милості пана гетьмана для слідства в різних справах» розбиратися, «хто чинить розорення... неправду і грабіж, таких розшукувати і розправу чинити, і кожного винного, на кого б таке злодійство припало, горлом карати і карі інші чинити» [8, с. 519–532]. У період правління Б.Хмельницького уряд генерального судді (який за статусом вважався і головою тимчасових слідчих комісій) посідали представники не більше десяти родин, які, як правило, були вихідцями з корінних козацьких полків добре знали козацьке право й засадничі підвалини козацького життя [20, с. 70–71].

Весною 1656 р. на прохання російської сторони спорядити слідчу комісію до Білорусі, Б.Хмельницький прийняв посольство від московського царя, щоб обговорити зазначені проблеми. 1 квітня 1656 р. гетьман представив посланцям Москви керівника української слідчої комісії А.Ждановича, якому доручалося вирушити в Могилів, Чауси та інші білоруські міста й перевірити скарги, а також розслідувати персональні справи козацької старшини. А.Жданович наділявся надзвичайними повноваженнями і мав право саджати у в'язницю чи карати смертю виявлених винуватців. Від російської сторони участь у слідчій комісії брав сотник М.Сівцов [8, с. 519, 526–527]. Комісія А.Ждановича розслідувала збройний конфлікт поблизу Кописа, що зав'язався між козаками Федора Костянтиновича та людьми московського воєводи Толочінова. В даному випадку аргументи українських козаків виявилися більш правдоподібними [8, с. 520–521, 527–528]. 9 травня 1656 р. слідча комісія прибула до Чаусів. Тут А.Жданович зібрав козацьку раду, на якій оголосив про роботу слідчої комісії і про те, щоб усі скривджені подавали свої скарги і відомості як про зловживання козаків і старшини, так і про кривди московських людей. Почалися розшуки кривдників як з української, так і з російської сторони. Було спіймано групу розбійників, які жили в лісах і грабували навколишні села. Двох старшин А.Жданович наказав привселюдно повісити, а решту бити киями. 10 травня А.Жданович та І.Нечай зустрілися з могилівським воєводою князем І.Рєпніним, щоб з'ясувати, чи всі скарги задоволені. І коли воєвода сповістив, що не всі ще підозрювані з козацького середовища покарані, то А.Жданович представив воєводі навіть письмові свідчення, що скривджені люди не мають більше претензій до них. Та й А.Жданович, думається, не мав намірів проводити масові репресії, а більше старався через нечисельні, але публічні покарання й страти показати російській стороні суворість гетьманської адміністрації щодо кривдників московських та місцевих людей [8, с. 523–525, 530–531; 12, с. 1224].

Не уникнув розслідування і сам полковник Іван Нечай, який лише нещодавно (29 січня 1656 р.) був отримав призначення Б.Хмельницького на посаду «білоруського полковника», змінивши померлого від ран (отриманих 7 жовтня 1655 р. при облозі Старого Бихова) наказного гетьмана І.Золотаренка. Загалом І.Нечай впевнено відвів усі висунуті спільною комісією звинувачення. На запитання А.Ждановича, чому він іменувався полковником білоруським і чи мав повноваження «панувати та рядити» над Білою Руссю, останній відповів, що всі його титули такі ж, якими іменував його у гетьманських універсалах сам Б.Хмельницький. І показував при цьому документи, де писалося: «Панови Иванови Нечаеви, полковникови нашему белорусскому», «от боку нашего зсылаем на полковництво в Белую Русь – до Могилева, Чаусов, Новобыхова и Гомля и иных мест и мястечек и сел там находящих» [11, с. 26–39; 12, с. 1168]. Важливо відмітити, що навіть сам московський цар у своєму листі (січень 1656 р.) визнавав цілий ряд білоруських міст, підлеглими Українському гетьманатові й тому називав вказані міста «черкаськими» / українськими. Зокрема, у листі до В.Золотаренка цар писав, щоб той посприяв повернути втікачів, які були перебравлися в: «Черкаські городи в Стародуб, в Почеп, в Новгородок и в Гомль, и в Кричев» [8, с. 510].

У подальшому розслідуванні «білоруських непорозумінь» на докори А.Ждановича, чому зганяв з місця московські залоги і ставив там козацькі, І.Нечай відповідав, що й це було виконанням гетьманського наказу ставити залоги, де їх мав І.Золотаренко, і що мовби він лише відновив останні, оскільки в них якимось чином опинилися російські ратні люди. Не підтвердилися закиди і про те, що нібито І.Нечай зумисне організував сутички з московськими ратними людьми в Білорусі і сприяв козацькому розбою [8, с. 523–531].

На завершення А.Жданович знову зібрав 20 травня 1656 р. в Білорусі козацьку раду, де сповістив про результати роботи слідчої комісії та те, що всі звинувачення, висунуті проти полковника І.Нечая, знімаються (останньому формально заборонялося називатися полковником «білоруським»), а козакам Ніжинського й Чернігівського полків у Білорусі наказав залишити Могилів, Чауси та інші міста, а також відповідні спірні із російською стороною повіти. Проте, як вдало підмітив ще М.Грушевський, «се розпорядження про вивід робилося більше для московських слухів, як для козацьких» [12, с. 1124]. Не виправдалися сподівання російської сторони і на покарання та зняття з посади непоступливого козацького намісника в Білорусі І.Нечая, про що з роздратуванням писав російський представник у комісії А.Ждановича М.Сівцов. А це об'єктивно підтверджує те, що гетьманський уряд, посилаючи комісію А.Ждановича в Білорусь, мав на меті шляхом проведення показових судових процесів лише зняти напруження у російсько-українських стосунках, але аж ніяк не бажав іти із зазначеної території. А залишення І.Нечая на полковництві свідчило про схвалення гетьманом активної політики останнього щодо «поширення козаччини» в Білорусі [8, с. 623–631; 15, с. 550].

Загалом комісія А.Ждановича виконала досить важливу місію на білоруських землях, які перебували в сфері впливу Української козацької держави. Завдяки розсудливості та надзвичайним заходам, А.Жданович навів лад із правосуддям, досяг порозуміння козацької адміністрації із місцевим населенням та залагодив конфлікти з російською стороною, щоб не дати останній приводу збройно потіснити українську адміністрацію (очолювану в Білорусі попервах наказним гетьманом І.Золотаренком (1654–1655); а згодом «білоруським полковником» І.Нечаєм) із підпорядкованого Україні регіону. А надалі якнайдовше залишати підвладні Чигирину білоруські терени за Українською козацькою державою.

Таким чином, Український гетьманат періоду правління Б.Хмельницького базувався з одного боку на демократичних засадах, які проявлялися у виборності практично усіх посадовців та функціонуванні системи традиційних козацьких рад (генеральної/військової, старшинської, ради при гетьмані, чорної тощо). Але в процесі наростання національно-визвольної боротьби та загострення внутрішніх деструктивних тенденцій (намагання авторитетних полковників на місцях узурпувати владу та, навіть, протиставляти себе генеральній старшині й гетьману, а також охлократичні тенденції із наростанням свавільного впливу юрби на козацьких радах) в Українському гетьманаті все більш нагальними стають авторитарні тенденції управління. Стає помітною концентрація практично всієї повноти влади у руках гетьмана

Б.Хмельницького (з намаганням навіть запровадити спадковий гетьманат), а також одночасне обмеження впливу широких козацьких рад та витіснення останніх вужчою старшинською радою.

Досить важливими в державній системі Українського гетьманату періоду Б.Хмельницького стають спеціальні слідчі (міжнародні) комісії / трибунали, які гетьман наділяв значними дипломатичними та владно-судовими повноваженнями, аж до права смертної кари. Що пояснювалося необхідністю швидкого подолання як внутрішніх деструктивних проявів, так і врегулювання суперечливих / кризових міжнародних ситуацій. І, як показує практика урядування таких комісій, вони були досить ефективними колективними складовими гетьманської моделі управління.

### Джерела та література

1. Ciesielski T. *Od Batohu do Żwańca. Wojna na Ukrainie, Podolu i Mołdawii 1652–1653.* Zabrze 2007.
2. Dąbrowski J. S. *Po ugodzie białoцеркiewskiej. Kwestia kozacka na pierwszym sejmie 1652 roku // Poprzez Stulecia. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Antoniemu Podrazie w 80. rocznicę Jego urodzin pod redakcją Danuty Czerskiej.* Krakow, 2000. S. 75–84.
3. Domagała M. *Biała Cerkiew 23–25.IX.1651.* Zabrze, 2007.
4. Kaczmarczyk J. *Z wiary i obowiązku. Adama Kisiela oraz Stanisława K. Bieniewskiego próby pojednania z Kozakami // Poprzez Stulecia. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Antoniemu Podrazie w 80. rocznicę Jego urodzin pod redakcją Danuty Czerskiej.* Krakow, 2000. S. 67–74.
5. Kubala L. *Wojna Brandenburska i najazd Rakoczego w roku 1656 i 1657.* Lwów, b/r.
6. Pernal A. B. *Rzeczpospolita Obojga Narodow a Ukraina : stosunki dyplomatyczne w latach 1648–1659.* Kraków, 2010.
7. *Starozytności historyczne polskie.* T. 1. Kraków, 1840.
8. *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России.* Т. 3. СПб., 1861. 764 с.
9. *Архив Юго-Западной России.* К., 1908. Т. 6. Ч. 3.
10. Горобець В. *Політичний устрій українських земель другої половини XVII–XVIII століть.* К., 2000. 96 с.
11. Горобець В.М. *Іван Нечай та українсько-російські суперечки за Білорусь (1654–1659 рр.) // Український історичний журнал.* 1998. № 2. С. 26–39.
12. Грушевський М. *Історія України-Русі.* Т. IX. Кн. I. К., 1996.
13. Гурбик А. *Основні етапи та наслідки походу українських військ в Польщу 1657 р. // Terra cossacorum: студії з давньої і нової історії України.* Науковий збірник на пошану докт. істор. наук, професора В. Степанкова. К., 2007. С. 196–222.
14. Гурбик А. *Становлення та військово-політична діяльність генеральної старшини Українського Гетьманату: просопографічний портрет Антона Ждановича // ACADEMIA TERRA HISTORIAE.* Студії на пошану Валерія Смоля. Простори історії. Книга перша. Київ, 2020. С.427–450.

15. Документи Богдана Хмельницького. К., 1961.
16. Документы об Освободительной войне украинского народа 1648–1654 гг. К., 1965.
17. Жерела до історії України–Руси. Львів, 1911. Т. 12.
18. Заруба В. М. Адміністративно–територіальний устрій та адміністрація Війська Запорозького у 1648–1782 рр. Дніпропетровськ, 2007.
19. Костомаров Н.И. Исторические монографии и исследования. Кн. 4. Т. 9. СПб., 1904.
20. Кривошея В.В. Козацька еліта Гетьманщини. К., 2008.
21. Крипякевич І.П. Богдан Хмельницький. Львів, 1990.
22. Літопис Самовидця. К., 1971.
23. Національна бібліотека України ім. В.І.Вернадського. Інститут рукописів. Ф. II, 13699, арк. 16–17.
24. Ролле Й. Іван Богун – козацький полковник / Перекл. з пол. І. Ремішевської; упорядн.: Д. Ващук, В. Кононенко. К., Кам'янець-Подільський, 2012.
25. Смолій В., Степанков В. Політична система українського суспільства у роки Національної революції XVII ст. К., 2008. 120 с.
26. Смолій В.А. Степанков В.С. Богдан Хмельницький. Соціально–політичний портрет. К., 1994.
27. Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький. Хроніка життя та діяльності. К., 1994. 260 с.
28. Стороженко І.С. Богдан Хмельницький і воєнне мистецтво у Визвольній війні українського народу середини XVII століття. Дніпропетровськ, 1996.
29. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Ф. 1230, оп. 1, спр. 36, арк. 9.

### References

1. Akty, odnosjashhyesja k istorii Juzhnoj i Zapadnoj Rossii. T. 3. SPb., 1861. 764 s.
2. Arkhiv Jugho–Zapadnoj Rossii. K., 1908. T. 6. Ch. 3.
3. Centralnyj derzhavnyj istorychnyj arkhiv Ukrajinu v m. Kyjevi. F. 1230, op. 1, spr. 36, ark. 9.
4. Ciesielski T. Od Batohu do Żwańca. Wojna na Ukrainie, Podolu i Mołdawii 1652–1653. Zabrze 2007.
5. Dąbrowski J. S. Po ugodzie białocerkiewskiej. Kwestia kozacka na pierwszym sejmie 1652 roku // Poprzez Stulecia. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Antoniemu Podrazie w 80. rocznicę Jego urodzin pod redakcją Danuty Czerskiej. Krakow, 2000. S. 75–84.
6. Dokumenty Boghdana Khmeljnycjkogho. K., 1961.
7. Документы об Osvoboditel'noj vojne ukrajnskogho naroda 1648–1654 ghgh. K., 1965.
8. Domagała M. Biała Cerkiew 23–25.IX.1651. Zabrze, 2007.
9. Ghorobecj V. Politychnyj ustrij ukrajinsjkykh zemelj drughoji polovyny XVII–XVIII stolitj. K., 2000. 96 s.
10. Ghorobec V.M. Ivan Nechaj ta ukrajinsjko–rosijsjki superechky za Bilorusj (1654–1659 rr.) // Ukrajin'sjkyj istorychnyj zhurnal. 1998. # 2. S. 26–39.
11. Ghrushevsjkyj M. Istorija Ukrajinu–Rusi. T. IKh. Kn. I. K., 1996.



12. Ghurbyk A. Osnovni etapy ta naslidky pokhodu ukrajinsjkykh vijsjk v Poljshhu 1657 r. // Terra cossacorum: studiji z davnjoji i novoji istoriji Ukrainy. Naukovyj zbirnyk na poshanu dokt. istor. nauk, profesora V. Stepankova. K., 2007. S. 196–222.
13. Ghurbyk A. Stanovlennja ta vijsjkovo–politychna dijalnistj ghegeneralnoji starshyny Ukrajinsjkogho Ghetjmanatu: prosopoghrafichnyj portret Antona Zhdanovycha // ACADEMIA TERRA HISTORIAE. Studiji na poshanu Valerija Smolija. Prostory istoriji. Knygha persha. Kyjiv, 2020. S.427–450.
14. Kaczmarczyk J. Z wiary i obowiazku. Adama Kisiela oraz Stanisława K. Bieniewskiego próby pojednania z Kozakami // Poprzez Stulecia. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Antoniemu Podrazie w 80. rocznicę Jego urodzin pod redakcją Danuty Czerskiej. Krakw, 2000. S. 67–74.
15. Kostomarov N.Y. Istorycheskie monoghrafii i issledovanija. Kn. 4. T. 9. SPb., 1904.
16. Krypjakovyč I.P. Boghdan Khmeljnyckyj. Ljviv, 1990.
17. Kryvosheja V.V. Kozacjka elita Ghetjmanshhyny. K., 2008.
18. Kubala L. Wojna Brandenburska i najazd Rakoczego w roku 1656 i 1657. Lwów, b/r.
19. Litopys Samovydcja. K., 1971.
20. Nacionaljna biblioteka Ukrainy im. V.I.Vernadsjkogho. Instytut rukopysiv. F. II, 13699, ark. 16–17.
21. Pernal A. B. Rzeczpospolita Obojga Narodow a Ukraina : stosunki dyplomatyczne w latach 1648–1659. Kraków, 2010.
22. Rollje J. Ivan Boghun – kozacjkyj polkovnyk / Perekl. z pol. I. Remishevsjkoji; uporjadn.: D. Vashhuk, V. Kononenko. K., Kam'janecj–Podiljsjkyj, 2012.
23. Smolij V., Stepankov V. Politychna systema ukrajinsjkogho suspiljstva u roky Nacionaljnoji revoljuciji XVII st. K., 2008. 120 s.
24. Smolij V.A. Stepankov V.S. Boghdan Khmeljnyckyj. Socialjno-politychnyj portret. K., 1994.
25. Smolij V.A., Stepankov V.S. Boghdan Khmeljnyckyj. Khronika zhyttja ta dijalnosti. K., 1994. 260 s.
26. Starozytności historyczne polskie. T. 1. Kraków, 1840.
27. Storozhenko I.S. Boghdan Khmeljnyckyj i vojenne mystectvo u Vyzvolnij vijni ukrajinsjkogho narodu seredyny XVII stolittja. Dnipropetrovsjk, 1996.
28. Zaruba V. M. Administratyvno–terytorialnyj ustrij ta administracija Vijsjka Zaporozjkogho u 1648–1782 pp. Dnipropetrovsjk, 2007.
29. Zherela do istoriji Ukrainy–Rusy. Ljviv, 1911. T. 12.

## АНЕКСІЯ КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ МОСКОВСЬКИМ ПАТРІАРХАТОМ 1686 РОКУ

Назар Кравчук

Рівненський державний гуманітарний університет

Україна, 33028, м. Рівне, вул. Пластова, 31

e-mail: nazarkravchuk2@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3094-761X>

У статті на основі аналізу джерельної бази та історіографічного доробку вчених реконструйовано основні етапи анексії Київської митрополії Московським патріархатом. Метою дослідження є обґрунтування незаконної анексії Київської митрополії та аналіз історичних чинників, котрі цьому сприяли. Використано різні методи дослідження та методологічні принципи, звернення до яких обумовлено комплексним підходом до висвітлення складного спектра питань, що увиразнюють становище Київської митрополії та фактори що призвели до інкорпорації Київської митрополії Московським патріархатом й цілковитої анексії її канонічної території. Оскільки в основу дослідження покладено проблемно-хронологічний підхід, то найбільш застосовуваними методами вивчення проблеми стали хронологічний, синхронний та актуалізацій. У ході написання статті, автор дійшов до висновку, що передача Київської митрополії Московській патріархії була незаконною, суперечила церковним канонам та правилам та відбулася суто через політичні та економічні чинники.

**Ключові слова:** митрополія, патріархія, канони, собор, єпархія, інтронізація.

In the article, based on the analysis of the source base and historiographical material, the main stages of the annexation of the Kyiv Metropolis by the Moscow Patriarchate are reconstructed, the purpose of the study is to highlight the illegal annexation of the Kyiv Metropolis and analyze the historical factors that contributed to this. To write the article, various research methods and methodological principles were used, the use of which is due to a comprehensive approach to covering a complex range of issues that highlight the situation of the Kyiv Metropolis and the factors that led to the incorporation of the Kyiv Metropolis into the Moscow Patriarchate and the complete annexation of its canonical territory. Since the study is based on the problem-chronological approach, the most used methods of studying the problem were chronological, synchronous and actualization. In the course of writing the article, the author came to the conclusion that the transfer of the Kyiv Metropolis to the Moscow Patriarchate was illegal, contrary to church canons and rules and occurred purely due to political and economic factors.

**Key words:** metropolis, patriarchy, canons, council, diocese, enthronement.

**Виклад основного матеріалу.** Процес анексії Київської митрополії Московським патріархатом проходив поступово через значний спротив влади

Гетьманщини та самого київського духовенства. З приходом до влади промосковськи зорієнтованого гетьмана Івана Самойловича та зайняття московського патріаршого престолу Йоакимом питання зміни канонічної юрисдикції Київської Митрополії почали поетапно розв'язувати. Церковний історик Іван Власовський подає нам чітку біографію московського патріарха: «Патріарх Йоаким Савелов походив з ростовських служилих людей. У 1654 р. з московським військом, в якому він служив, Савелов опинився в Києві; в 1655 р. він, з обставин родинного життя, прийняв чернечий постриг в Київському Межигорському монастирі. Проте, що Савелов вчився в Києво-Могилянській колегії, немає даних. В 1657 р. його послано було з монастиря в Москву за милостинею, але затримавшись там і довідавшись, що ігумен і братія за це гніваються на нього, він звернувся до царя з просьбою відослати милостиню в Київ, а йому вказати монастир в Московщині. Патріарх Нікон послав Савелова до Іверського монастиря, звідкіля й почав він, подобавшись царю Алексію Михайловичу, підійматися по ієрархічних степенях, так що через 17 років, а саме в 1674 р., став вже московським патріархом. Перебування в Києві і в Межигорському монастирі дало йому можливість знайомства з українським церковним життям. Мав він зносини з межигорськими ченцями аж до смерті» [2, с. 337–238]. З цієї характеристики можна зрозуміти, що новий московський патріарх, чітко розумів внутрішній стан Київської митрополії і знав, які важелі впливу потрібно застосовувати для її підпорядкування.

Першим серйозним втручанням московського патріарха у канонічне життя Київської митрополії, стало призначення архімандритом Києво-Печерської лаври ігумена Варлаама Ясінського. Варто зазначити, що Києво-Печерська лавра знаходилася під ставропігією Константинопольської паріархії, і навіть Київський митрополит, не мав права втручатися у її справи. У результаті, Лавра була виведена з-під влади Константинопольського патріарха [7, с. 196]. Цим самим, патріарх московський порушив цілу низку правил і канонів Православної Церкви, а саме: 34 та 35 апостольські правила, 2 правило II Вселенського собору, та 8 правило III Вселенського собору [3].

Наступним кроком до анексії Київської митрополії став елекційний собор у Києві 1685 року, де митрополитом Київським, без згоди на те патріарха Константинопольського, було обрано єпископа Луцького – Гедеона. Іван Самойловичем характеризував його як людину добру й тиху, що ніякої влади не бажає. Саме такий митрополит був потрібен, як і гетьману, який бажав мати більший вплив на Київську митрополію, так і Москві [5, с. 55].

На соборі з присутніх було більше представників Гетьманщини, ніж самого духовенства. Тогочасний місцеблюститель Київської митрополії, єпископ Чернігівський Лазар Баранович участі не брав, і не делегував своїх представників. Духовенства від єпархій, які знаходилися на території Речі Посполитої, також не було [1, с. 65]. Однак, «собор» відбувся, де одноголосно митрополитом Київським було обрано Гедеона, якого згодом інтронізував на кафедрі Московський патріарх.

Отож, Московська патріархія могла дозволити собі вчинити цей загарбницький акт, а Константинопольський патріарх, у зв'язку з тогочасною

історичною ситуацією (Османська імперія вела війну зі Священною Лігою, а Московія ще не обрала сторону) не міг дозволити собі провокувати конфлікт між Османською імперією та Московією.

Для логічного завершення анексії та виправдання себе в очах канонічного права та інших предстоятелів помісних церков, потрібно було добитися визнання Константинопольським патріархом, підпорядкування Київської митрополії Москві. Саме тому в Стамбул, московський уряд відправив спеціальне посольство, яке повезло листи царів Івана та Петра, а також патріарха московського Йоакима, з проханням визнати та офіційно затвердити новий статус Київської митрополії та Української Православної Церкви. Це посольство очолив дяк Микита Алексеєв та гетьманський посланець Іван Лисиця [4, с. 124].

Першою зупинкою делегації стало місто Адріанополь, де на той час перебував Єрусалимський патріарх Досифей. Посланці – Алексеєв та Лисиця надіялися багатими дарунками схилити Єрусалимського патріарха, який завжди лояльно та доброзичливо ставився до московської влади, допомогти добитися мети їхнього візиту. Однак, все пішло не за планом, патріарх не тільки відмовився допомагати московській делегації, а й різко засудив Московського патріарха, який порушив церковні канони. Історик Ю. Федорів пише, що патріарх Досифей заявив, що ні за які гроші свого благословення на таке незаконне діло не дав би, та осудив поведінку Московського патріарха яка суперечить церковним канонам [9, с. 218].

У результаті таких дій, переговори зайшли в глухий кут, і московська делегація вирішила провести переговори зі світською владою, яка могла тиснути, як на патріарха Єрусалимського так і Константинопольського. М.Алексеєв та І.Лисиця звернулися до Великого візира (для Османської імперії було життєво необхідно не допустити інтеграції Московії в Священну лігу, з якою йшла війна), який беззастережно підтримав ініціативу московської делегації, бо становище Константинопольського патріарха повністю залежало від волі державної влади. І в такий спосіб, питання було вирішено на користь Московії.

З огляду на розгортання подій, патріарх Єрусалимський Досифей прийняв рішення відмовитися від своїх попередніх слів, ба навіть шукав у канонах та правилах підстави для того, щоб Константинопольський патріарх міг на «законній» основі передати Київську митрополію. Це показує, що початкова відмова патріарха була зумовлена тим, що йому було запропоновано занадто малу «милостиню», щоб втягуватися в цю справу, адже як тільки Н.Алексеєв передав патріарху Досифею 200 золотих червінців, він одразу перестав говорити про неканонічність і допомагав менш обізнаному в канонах патріарху Константинопольському Діонісію «вільно відпустити свою єпархію до іншого» [8, с. 246].

Варто зазначити, що московській делегації на руку зіграла хитка позиція тогочасного патріарха Константинопольського Діонісія, якого вже тричі відстороняли від обов'язків патріарха і вкотре поновили. Проте, аналізуючи один із листів патріарха Досифея, можна зрозуміти, що патріарх

Константинопольський Діонісій сам став ініціатором переговорів і задля цього направляв довірену особу (якогось архімандрита Святогорського) до московсько-київського посольства ще під час його зустрічі з єрусалимським патріархом з пропозицією видати відповідні грамоти за гроші [6, с. 145].

Для формального узаконення передачі Київської митрополії в червні 1686 року було скликано собор у Константинополі, де ухвалили десять грамот: одну соборну, згідно якої Київська митрополія переходила під канонічну зверхність Московського патріархату; дві грамоти до московських царів; дві грамоти патріарху Московському; дві грамоти гетьману І.Самойловичу; одну митрополиту Гедеону Балабану та одну всім православним вірянам Української православної церкви.

Таким чином, питання анексії Київської митрополії є виключно політичним, цьому рішенню передували інтриги, підкупи та порушення церковних правил і канонів. Керуючись тогочасними історичними обставинами, Московська держава відлучила велику кількість православних вірян від їхньої Церкви матері та приєднала їй підпорядкувала власним правилам, для повної невіляції та перетворення однієї із найбагатших та найосвіченіших Церков, в рядову єпархію «великої» Московської церкви. Безумовно, все це було здійснено для законної крадіжки історії та привласнення чужих досягнень. Нині, ця проблема потребує широкого висвітлення у відстоюванні релігійно-духовного життя українців.

### Джерела та література

1. Архив Юго-Западной России. Ч. 1. Т. V. Акты, относящиеся к делу о подчинении Киевской митрополии Московскому патриархату (1620–1694 гг.) / Изд. С.А. Терновским. К.: Временная комиссия для разбора древних актов, 1872. 488 с.
2. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. Т. 2. Київ. 1998. 397 с.
3. Книга правил Святих Апостолів, Вселенських і Помісних соборів, і Святих Отців / Пер. Чокалюк С.М. Київ: Преса України, 2008.
4. Лотоцький О. Автокефалія: У 2 томах. Київ: Українська Православна Церква Київського Патріархату. Репринт. вид., 1999. Т. 2. 555 с.
5. Огієнко І. Українська церква: Нариси з історії Української Православної Церкви: У 2 томах: Т. 1–2. Київ: Україна, 1993. 284 с.
6. Письмо Досифея, патріарха Іерусалимського, царямъ Іоанну и Петру Алексеевичамъ, съ похвалою царямъ и подробнымъ обсужденіемъ дела о подчиненіи Киевской митрополіи Московскому патріарху // АЮЗР. Ч. 1. Т. V. С. 147–157.
7. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. Т. 2. Від середини XVII століття до 1923 року. 3-тє вид. К.: Либідь, 1995. 608 с.
8. Титов Ф. Окончательный переход Киева от Польши к России. ТКДА. 1904. № 7. С. 212–248.
9. Федорів Ю. Історія Церкви в Україні. Репринт. вид. Львів: Свічадо, 2001. 362 с.

## Reference

1. Arkhyv Yuho-Zapadnoi Rossyy. Ch. 1. T. V. Акты, otnosiashchyesia k delu o podchynenyu Kyevskoi mytropolyi Moskovskomu patryarkhatu (1620–1694 hh.) [Acts relating to the case of the subordination of the Kyiv Metropolis to the Moscow Patriarchate (1620–1694)]. Yzd. S.A. Ternovskym. K.: Vremennaia komysyia dlia razbora drevnykh aktov, 1872. 488 s.
2. Vlasovskiy I. Narys istorii Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy [Essay on the history of the Ukrainian Orthodox Church] Acts related to the case of the subordination of the Kyiv Metropolitanate to the Moscow Patriarchate (1620–1694). T. 2. Kyiv. 1998. 397 s.
3. Knyha pravyl Sviatykh Apostoliv, Vselenskykh i Pomisnykh soboriv, i Sviatykh Ottsiv [The book of rules of the Holy Apostles, Ecumenical and Local Councils, and Holy Fathers. Essay on the history of the Ukrainian Orthodox Church.]. Per. Chokaliuk S.M. Kyiv: Presa Ukrainy, 2008.
4. Lototskyi O. Avtokefaliia [Autocephaly]. U 2 tomakh. Kyiv: Ukrainska Pravoslavna Tserkva Kyivskoho Patriarkhatu. Reprint. vyd., 1999. T. 2. 555 s.
5. Ohienko I. Ukrainska tserkva: Narysy z istorii Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy [The Ukrainian Church: Essays on the History of the Ukrainian Orthodox Church]. U 2 tomakh: T. 1–2. Kyiv: Ukraina, 1993. 284 s.
6. Pysmo Dosyfeia, patriarkha Ierusalymskaho, tsariamъ Ioannu y Petru Alekseevychamъ, съ rokhvaloiu tsariamъ y podrobnyim obsuzhdeniemъ dela o podchyneniy Kyevskoi mytropolyi Moskovskomu patriarkhu [Letter of Dosyphus, the Patriarch of Jerusalem, to Tsars John and Peter Alekseevich, with praise to the Tsars and a detailed discussion of the case of the submission of the Kiev Metropolitanate to the Moscow Patriarch]. AYuZR. Ch. 1. T. V. S. 147–157.
7. Polonska-Vasylenko N. Istoriia Ukrainy [History of Ukraine]. U 2 t. T. 2. Vid seredyny XVII stolittia do 1923 roku. 3-tie vyd. K.: Lybid, 1995. 608 s.
8. Tytov F. Okonchatelnyy perekhod Kyieva ot Polshy k Rossyy [The final transition of Kiev from Poland to Russia]. TKDA. 1904. № 7. S. 212–248.
9. Fedoriv Yu. Istoriia Tserkvy v Ukraini [History of the Church in Ukraine]. Reprint. vyd. Lviv: Svichado, 2001. 362 s.

**УДК 929.52**

## **РОДИННА ІСТОРІЯ СТОРОЖЕНКІВ ХІХ – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ XX СТОЛІТТЯ НА ТЛІ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ**

**Наталка Пазюра**

Інститут історії України НАН України  
Україна, 02000, м. Київ, вул. М. Грушевського, 01  
e-mail: novohatnya\_n@ukr.net  
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0366-9706>

**Метою дослідження** є окреслення родинної історії Стороженків ХІХ – першої третини ХХ ст. Методологічна основа дослідження базується на

застосуванні хронологічного, біографічного та історико-порівняльного методів. Висновки дослідження полягають у тому, що на індивідуальних біографіях представників родини Стороженків, які були непересічними особистостями і відіграли помітну роль у культурному та громадському житті України, значною мірою позначилися суспільно-політичні перетворення означеної доби, оскільки безпосередньо вплинули на їхню професійну діяльність, світогляд та соціокультурне середовище.

**Ключові слова:** родинна історія, Стороженки, соціокультурні трансформації.

### **FAMILY HISTORY OF STOROZHENKOES OF THE XIXth – THE FIRST THIRD OF THE XXth CENTURY ON THE BACKGROUND OF SOCIO-CULTURAL TRANSFORMATIONS**

The purpose of the study is to outline the family history of the Storozhenkoes of the XIXth – the first third of the XXth century. Family history as a direction of historical-biographical research is quite relevant, because it provides ample opportunities for understanding the past. The analysis of individual biographies taking into account the socio-cultural contexts of the day allows not only to reconstruct the biographies of specific individuals, but also to consider them in the plane of interconnected life scenarios. Therefore, the history of each Ukrainian family is a part of the mosaic that reflects a living and multifaceted collective portrait of Ukrainian society; it is a space for understanding the fate of several generations, their life and professional experience, outlook, beliefs and ideas. The methodological basis of the research is based on chronological, biographical and historical-comparative methods. The conclusions of the research are that the individual biographies of the representatives of the Storozhenkoes family, who in their essence were unique personalities and played a significant role in the cultural and public life of Ukraine, were significantly affected by the socio-political transformations of the given era, as they directly affected their professional activities, worldview and socio-cultural environment.

**Key words:** family history, Storozhenkoes, socio-cultural transformations.

Родинна історія як напрям історико-біографічних досліджень поза сумнівом надає широкі можливості для осягнення минулого, оскільки аналіз індивідуальних біографій з урахуванням соціокультурних контекстів доби дозволяє не лише реконструювати життєписи конкретних осіб, але й розглянути їх у площині взаємопов'язаних життєвих сценаріїв. Відтак історія кожної української родини – це частина мозаїки, яка відображає живий і багатогранний колективний портрет українського суспільства; це простір для осмислення долі кількох поколінь, їхнього життєвого та професійного досвіду, світогляду, переконань та уявлень.

В історії та генеалогії українських фамілій помітне місце посідають Стороженки – козацько-старшинський рід, відомий з початку XVII ст. Стороженки мали розгалужені зв'язки з відомими козацько-старшинськими родами й упродовж другої половини XVII–XVIII ст. відігравали досить активну роль в економічному та суспільно-політичному житті України. Аби переконатися

в цьому, досить взяти до рук четвертий том «Малороссийского родословника» Вадима Модзалевського, або ознайомитися з родинним літописом на сторінках «Киевской старины» (1884, № 2) чи колекцією родинних документів «Стороженки. Фамильный архив» (Київ, 1902–1910. Т. 1–4, 6–8).

У контексті дослідження родинної історії Стороженків період ХІХ – першої третини ХХ ст. має певну особливість. Насамперед це пов'язано із суспільно-політичними перетвореннями кінця ХVІІІ – початку ХІХ ст. унаслідок ліквідації залишків української автономії та її традиційних інститутів. Відбулися зміни в адміністративному устрої та системі суспільних відносин, унаслідок яких нащадки козацької старшини дістали можливості для одержання дворянства та інтеграції до політико-адміністративних структур Російської імперії. І хоча за нових соціокультурних умов вони намагалися утримувати провідні позиції в суспільстві і певний час пропагувати різні реставраційні проекти, утім у другій половині ХІХ ст. можливостей для політичної активності вже не мали.

Суспільно-політичні перетворення зламу ХVІІІ–ХІХ ст. вплинули на світогляд українства, підштовхнули до пошуку нового простору для самовираження. Відтак у ХІХ ст. його рефлексії набували найрізноманітніших форм, однак здебільшого в царині культури та науки. Вони побутували в площині повсякденних практик, жилися родинною пам'яттю та ностальгійними уявленнями про минувшину, були виражені в антикварному русі та едиційних проектах, а згодом знайшли свій вияв у діяльності громад і наукових товариств. У такий непростий спосіб в умовах двокультурності в її територіально-просторовому, соціальному та світоглядному вимірах формувалося модерне українство. За таких історичних умов творила свою історію й родина Стороженків.

ХІХ – перша третина ХХ ст. в історії родини представлена кількома колоритними постатями, які лишили помітний слід на українському культурно-громадському небосхилі. Найперше варто згадати Андрія Яковича Стороженка (1791–1858), уродженця с. Чевельча на Полтавщині. Він здобув освіту в кадетському корпусі в Петербурзі, був учасником кількох воєнних кампаній (зокрема, брав участь у російсько-турецькій війні 1806–1812 р., у французько-російській війні 1812 р., у закордонних походах російської армії 1813–1815 рр.), тривалий час служив на Півдні України. Згодом склалася його кар'єра як урядовця російської адміністрації в Царстві Польському: був віце-президентом, а згодом – обер-поліцмейстером Варшави (1833–1842 рр.), головою слідчої комісії при наміснику Царства Польського (1833–1850 рр.) та урядової комісії внутрішніх і духовних справ Царства Польського (1845–1850 рр.) [3; с. 16–18].

Поряд зі службовою діяльністю Андрій Якович цікавився минувшиною, зокрема козацькою добою, що вочевидь пов'язано з родинною історією. Мав власну збірку історичних документів ХVІІ–ХVІІІ ст., зокрема й оригінал «Реєстру Війська Запорозького» 1649 р. Захоплення історією зближувало його з українськими діячами, зокрема з П.Кулішем, Є.Гребінкою, О.Бодянським та Т. Шевченком. Спробував себе А.Стороженко і на літературній ниві як автор віршів, які писав російською та українською мовами. Його перу належить



оперета «Запорозька Січ». Вважається, що він був автором «Історії Південної Росії», рукопис якої, утім, було втрачено, а деякі інші твори дійшли до нашого часу лише в уривках, які опублікували його онуки.

Іншою знаковою постаттю цього періоду є письменник, етнограф і драматург Олекса Петрович Стороженко (1806–1874), уродженець с. Лісогори на Чернігівщині. Здобувши освіту в приватному пансіоні в Харкові, він пройшов шлях від унтер-офіцера Ніжинського кінно-егерського полку до звання майора. Брав участь у військових кампаніях (зокрема, у російсько-турецькій війні 1828–1829 рр.), працював чиновником особливих доручень при київському генерал-губернаторі. У службових справах багато подорожував Україною, збираючи історичний матеріал про її минуле, перекази та спогади очевидців [3; с. 14–15].

Олекса Стороженко – автор низки творів на українську історичну та соціально-побутову тематику («Брати-близнюки», «Марко проклятий», «Вуса», «Закоханий чорт» та ін.). Досконале володіння українською мовою та неабиякий письменницький хист сприяли популярності його творів, частину яких було опубліковано на сторінках петербурзької «Основи». Співпраця з цим часописом зблизила Олексу Стороженка з П.Кулішем, В.Білозерським, Т.Шевченком та іншими діячами українського руху. У 1863 р. в Петербурзі вийшов друком двотомних його праць «Українські оповідання». Утім після критичної рецензії М.Каткова та Валуєвського циркуляра 1863 р. українською мовою Олекса Петрович більше не писав.

Не менш яскравою особою в родині був і Микола Ілліч Стороженко (1836–1906), який народився в с. Іржавець на Чернігівщині. Здобувши освіту в Київській першій гімназії та на історико-філологічному факультеті Московського університету, він досяг неабияких успіхів на ниві літературознавства, присвятивши основні праці історії західноєвропейської літератури та творчості В.Шекспіра. У царині української літератури приділяв увагу Т.Шевченку, присвятив йому кілька публікацій; одним з перших порушив тему кирило-мефодіївських братчиків та підтримував епістолярний зв'язок з вдовою Миколи Костомарова – Аліною Крагельською.

Родинне гроно другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст. доповнюють брати Андрій Володимирович (1857 – не раніше 1939) та Микола Володимирович (1862–1942) – онуки Андрія Яковича Стороженка, уродженці с. Велика Круча на Полтавщині. Обидва здобули освіту на історико-філологічному факультеті Київського університету та увійшли до середовища Київської історичної школи Володимира Антоновича, під впливом якої в них сформувався науковий інтерес до минувшини України ХVІ–ХVІІІ ст. Цей інтерес підживлювала й родинна історія, адже від свого діда вони успадкували колекцію документів, яку згодом видали окремим виданням («Стороженки. Фамільный архив» (1902–1910, т. 1–4, 6–8)). Ба більше, перші наукові публікації Миколи Стороженка були написані саме на основі документів родинного архіву, згодом він уклав фамільний літопис, присвятив праці літературній діяльності Андрія Яковича та Олекси Петровича Стороженків [1].

За сприяння Володимира Антоновича брати Андрій та Микола Стороженки залучилися до Старої громади, наукової роботи та почали співпрацювати з низкою наукових осередків, як-от Історичним товариством Нестора-Літописця, Київською археографічною комісією. На тривалий час це визначило їхнє соціокультурне оточення: вони приятелювали з В.Горленком, О.Левицьким, О.Лазаревським, В.Модзалевським, братами І. та П.Рудченками, співпрацювали з журналом «Киевская старина», на сторінках якого надруковано низку їхніх досліджень з української історії XVI–XVIII ст.

Утім з політизацією українського громадівського руху наприкінці XIX ст. та обставинами приватного життя погляди Андрія та Миколи Стороженків еволюціонували в бік російського націоналізму, що, зокрема, виявилось в їхній співпраці з Київським клубом російських націоналістів. Зрештою Микола Стороженко повернувся до українства, співпрацював з ВУАН, а на еміграції, куди виїхав у 1919 р., підтримував зв'язки з українськими діячами та написав спогади «З мого життя», які є важливим джерелом для дослідження суспільно-політичного та культурного життя України другої половини XIX – початку XX ст. [3]. Що ж до Андрія Стороженка, то, опинившись з 1919 р. на еміграції, він категорично заперечував самостійне існування української нації.

Отож родинна історія Стороженків XIX – першої третини XX ст. – це історія непересічних особистостей, талановитих письменників та істориків, які кожен по-своєму намагався знайти відповіді на ті суспільно-політичні виклики, що їх породжувала історична доба. Стороженки, як і інші нащадки козацької старшини, інтегрувалися до загальноросійського культурного та інтелектуального простору, утім навіть у межах двокультурності та лояльності до режиму намагалися зберігати власну ідентичність через збереження та популяризацію родинної історії (зокрема, реактуалізацію козацько-гетьманських старожитностей), колекціонування документів та предметів старовини, осмислюючи минуле та беручи участь у громадському та культурному житті українства.

### Джерела та література

1. Пазюра Н. Київська історична школа: Андрій та Микола Стороженки // Історіографічні дослідження в Україні. 2014. Вип. 25. С. 6–25.
2. Стороженко М. З мого життя / упоряд. тексту та авт. вступ. статті В.Ульяновський. Київ, 2005.
3. Стороженки. Родословная роспись [Отдельный оттиск из IV тома «Малороссийского родословника В.Л. Модзалевского». Киев, 1914.

### References

1. Paziura N. Kyivska istorychna shkola: Andrij ta Mykola Storozhenky // Istoriohrafichni doslidzhennia v Ukraini. 2014. Vyp. 25. S. 6–25.
2. Storozhenko M. Z moho zhyttia / uporiad. tekstu ta avt. vstup. statti V.Ulianovskyi. Kyiv, 2005.
3. Storozhenki. Rodoslovnaya rospis [Otdelnyj ottisk iz IV toma «Malorossijskogo rodoslovnika V.L. Modzalevskogo». Kiev, 1914.

**ЗАКОНОДАВЧІ ІНІЦІАТИВИ ДЕПУТАТА  
IV ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ  
ТИВОНЧУКА МИХАЙЛА ПАВЛОВИЧА  
(СТЕПАНСЬКА ВОЛОСТЬ РІВНЕНСЬКОГО ПОВІТУ)**

**Анастасія Чиж**

Рівненський державний гуманітарний університет

Україна, 33028, м. Рівне, вул. Пластова, 31

e-mail: nastyachyzh2000@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2344-1613>

*Анотація.* Анастасія Чиж «Законодавчі ініціативи депутата IV Державної думи Російської імперії Тивончука Михайла Павловича (Степанська волость Рівненського повіту)». В роботі досліджується розвиток парламентаризму на західноукраїнських землях протягом століття на прикладах виборів до IV Державної думи Російської імперії (1912 рік) та Верховної Ради України IX-го скликання (2019 рік). Побачити, кого і чому обирали українці Волині у 1912 та 2019 роках, які питання піднімали їх обранці у стінах парламентів, є важливим і своєчасним для підвищення стійкості держави в умовах російської агресії та формування платформи для сприйняття «іншого» як «інакшого», а не як «чужого».

*Ключові слова:* парламентаризм, депутат, законодавчі ініціативи, Державна дума, Верховна Рада, вибори, Волинська губернія.

**LEGISLATIVE INITIATIVES OF THE DEPUTY OF THE IV STATE  
DUMA OF THE RUSSIAN EMPIRE MYKHAILO PAVLOVYCH  
TIVONCHUK (STEPAN VOLOST OF RIVNE DISTRICT)**

*Abstract.* Anastasiia Chyzh "Legislative initiatives of the deputy of the IV State Duma of the Russian Empire Mykhailo Pavlovich Tyvonchuk (Stepan Volost of Rivne District)". In the work examines the development of parliamentarism in Western Ukrainian lands over the course of a century using the examples of the elections to the IV State Duma of the Russian Empire (1912) and the Verkhovna Rada of Ukraine of the IX convocation (2019). The purpose of the work is to find out the development of socio-political attitudes of Ukrainians in Volyn for 107 years by comparing the qualitative composition of deputies from the Volyn province of the Russian Empire (1912) and the majority deputies of 2019 from the electoral districts of the regions of Western Ukraine, which territorially correspond to the former province. To see who and why the Ukrainians of Volhynia elected in 1912 and 2019, and what issues were raised by their elected representatives in the parliaments, is important and timely for increasing the stability of the state in the conditions of Russian aggression and forming a platform for perceiving the "other" as "different" and not as a "alien".

*Key words:* parliamentarism, deputy, legislative initiatives, State Duma, Verkhovna Rada, elections, Volyn province.

Вивчення питання законодавчих ініціатив представників українського селянства в IV Державній думі Російської імперії важливе для з'ясування еволюції соціальних, економічних та політичних проблем жителів Волині, формування неупередженого погляду на сучасність через призму дослідження минулого.

Тивончук Михайло Павлович (5.11.1875–25.03.1959) – депутат IV Державної думи Російської імперії від Волинської губернії, українець православної віросповідання, селянин містечка Степань Степанської волості Ровенського уїзду Волинської губернії. Працював збирачем податків, розпорядником волосного банку, касиром волосного правління і волосним старшиною. 19.10.1912 року у віці 37 років обраний в IV Державну думу Російської імперії від загального складу виборщиків Волинських губернських виборчих зборів. Входив у фракцію правих [1] був членом комісій: земельної, сільськогосподарської, по заміні сервітутів у Варшавському генерал-губернаторстві та в Холмській губернії.

Як представник правих у сфері економіки порушував питання [3, 2] націоналізації через викуп залізної дороги (запит «Про викуп Московсько-Києво-Воронежської залізної дороги в казну» № 93 від 6 лютого 1913 року за підписом 140 членів Держдуми, Тивончук М.П. під №138); демонополізації приватного ринку нафти (заява «Про запит до міністра торгівлі і промисловості по поводу існування нафтопромислового синдикату» № 24 від 13 лютого 1913 року за підписом 41 депутата, Тивончук М.П. під №21); монополізації державною внутрішньої та зовнішньої торгівлі хлібом (запит №208 від 13 березня 1913 року про хлібну торгівлю, поданий 37 членами Держдуми, М.Тивончук під №14).

У вирішенні земельного питання ініціативи депутата Тивончука М.П. [3, 2] полягали у наступному: збільшити оподаткування великих землекористувачів (більше 500 десятин землі) порівняно з дрібними на 10%, надати можливість дрібним покупцям отримувати державний кредит для купівлі поміщицької землі, припинити продаж землі стороннім покупцям, особливо в пограничних губерніях. Саме не вирішення цього питання Державною Думою, Тимчасовим урядом, Українською Центральною Радою, Гетьманатом та Директорією УНР, на мою думку, стали головною причиною соціальних та воєнних катаклізмів першої половини 20-го століття на території України.

У сфері депутатської етики та регламенту роботи Думи [3, 2] Тивончук М.П. разом з іншими депутатами пропонував видаляти депутата, що порушив порядок Думі, на одне чи кілька засідань.

У сфері соціального захисту [3, 2] депутат Тивончук М.П. пропонував встановити соціальні ціни на цукор та гас (освітлення селянських хат) шляхом зменшення внутрішніх акцизів (запит від 5 березня 1914 року за підписом 51 депутата, М.Тивончук під №39). Також пропонувалося покращити догляд за сиротами та непрацездатними селянами шляхом залучення державного фінансування поряд з місцевим (волосним) та церковними пожертвами (запит від 5 травня 1914 року за підписом 52 членів Державної Думи, М.Тивончук під

№38); запровадити за державний рахунок стипендій в середніх і вищих учбових закладах для обдарованих дітей, які закінчили нижчі школи та не мають фінансової можливості навчатися далі (запит від 21 березня 1914 року за підписом 33 членів Держдуми, М.Тивончук під № 23).

Наша країна пройшла довгий і складний шлях надбання, втрати і відновлення незалежності. Історична Волинь (а з нею і частина Рівненщини) за 100 років зазнала радянсько-польської, радянсько-української (УНР), німецько-польської, німецько-радянської, російсько-української (триває досі) воєн, польської, німецької та двічі радянської окупації, три десятиліття незалежності. Але зараз ми ніби заходимо на нове коло.

Тивончук Михайло Павлович, селянин, депутат, 100 років тому піднімав проблеми економіки, цін на продукти та пальне, соціального захисту сиріт і інвалідів, духовного розвитку та одвічного земельного питання. Тоді ці проблеми піднімалися, але не були вирішені. Зараз вони також піднімаються, і від того, як будуть вирішені, залежить майбутнє нашої держави.

### **Джерела та література**

1. Боіович М.М. Члены Государственной думы (Портреты и биографии) Червертый созывъ 1912-1917 г. Москва, 1913. Режим доступу : URL : <http://dlib.rsl.ru/viewer/01003800761>
2. Государственная дума. Червертый созывъ. Стенографические отчеты. С-Петербургъ, 1913. Режим доступу : URL : <https://vivaldi.nlr.ru/bx000021229/view/?#page=>
3. Кудра В. Від волосного старшини до депутата держдуми. Івано-Франківськ, 2017. 140 с.
4. Реєнт О.П. Українці в Державній Думі Російської імперії. Проблеми історії України ХІХ–ХХ ст. Режим доступу : URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/13920/24-Reient.pdf?sequence=1>

### **References**

1. Boiovych M.M. Chleny Nosudarstvennoi dumy (Portrety y biohrafyy) Chervertyi sozvyvъ 1912-1917 h. Moskva, 1913. Rezhym dostupu : URL : <http://dlib.rsl.ru/viewer/01003800761>
2. Nosudarstvennaia дума. Chervertyi sozvyvъ. Stenohraficheskiye otchetы. S-Peterburhъ, 1913. Rezhym dostupu : URL : <https://vivaldi.nlr.ru/bx000021229/view/?#page=>
3. Kudra V. Vid volosnoho starshyny do deputata derzhdumy. Ivano-Frankivsk, 2017. 140 s.
4. Reient O.P. Ukraintsi v Derzhavnii Dumі Rosiiskoi imperii. Problemy istorii Ukrainy KhIKh–KhKh st. Rezhym dostupu : URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/13920/24-Reient.pdf?sequence=1>

**ДІЯЛЬНІСТЬ В. ЛИПІНСЬКОГО НА  
ДИПЛОМАТИЧНОМУ ФРОНТІ ПІД ЧАС  
НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РР.**

**Владислав Рушак**

Рівненський державний гуманітарний університет

Україна, 33028, м. Рівне, вул. Пластова, 31

e-mail: vlad2000rysh@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5175-7201>

У статті на основі комплексу історичних джерел та фахової наукової літератури проаналізовано діяльність українського громадсько-політичного діяча – В'ячеслава Липинського в дипломатичній сфері у часи Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр. Окреслено основні напрями роботи у цій сфері та його позиція під час перебування на посаді посла в Австрії при існуванні Української Держави П.Скоропадського та Директорії УНР. Акцентовано увагу на прорахунках В.Липинського у розв'язанні питання відродження української державності монархічного типу на західноукраїнських теренах у контексті виконання умов Берестейського мирного договору.

**Ключові слова:** дипломатична діяльність, посол, Українська Держава, Директорія УНР, Австро-Угорщина, Відень.

**ACTIVITIES OF V. LYPINSKY ON THE DIPLOMATIC FRONT  
DURING THE NATIONAL DEMOCRATIC REVOLUTION OF 1917–1921**

The article, based on a complex of historical sources and specialized scientific literature, analyzes the activities of the Ukrainian public and political figure – Vyacheslav Lypynskyi in the diplomatic sphere during the Ukrainian National Democratic Revolution of 1917–1921. The main directions of work in this sphere and his position during tenure as ambassador in Austria during the existence of the Ukrainian State of P.Skoropadskyi and the Directorate of the Ukrainian People's Republic. Attention is focused on the miscalculations of V.Lypynskyi in solving the issue of the revival of Ukrainian statehood of the monarchical type on the western Ukrainian territories in the context of fulfilling the terms of the Brest Peace Treaty.

**Key words:** diplomatic activity, ambassador, Ukrainian State, UNR Directory, Austria-Hungary, Vienna.

**Постановка проблеми.** Ідеї та вчинки окремих історичних постатей посідають важливе місце у процесі розвитку подій та явищ. Якщо детально вивчити їхню біографію та вчинки, вдасться відобразити об'єктивну, незаангажовану історію. Перша половина ХХ ст. має досить багато видатних діячів, які справили визначальну роль в українському суспільно-політичному житті та на процес становлення ідеї самостійної української держави. Один з них був В'ячеслав Казимирович Липинський (1882–1931) – видатний політичний діяч, дипломат, історик, основоположник українського консерватизму.

**Метою статті** є комплексний аналіз діяльності В'ячеслава Липинського в дипломатичній сфері у часи Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр.

**Завдання статті** – окреслити діяльність В.Липинського на посаді посла Української Держави П.Скоропадського та Директорії УНР в Австро-Угорщині.

**Виклад основного матеріалу.** В.Липинський позитивно прийняв Гетьманський переворот 29 квітня 1918 р., внаслідок чого була встановлена влада П.Скоропадського. Завдяки своїй державницькій позиції, він вже тоді був відомий багатьом впливовим діячам, а деякі розглядали його у складі нового гетьманського уряду. Тодішній міністр закордонних справ Української Держави – Д.Дорошенко характеризував його так: «Його авторитет стояв так високо у всіх українських національних партіях взагалі, що ім'я В.К. Липинського незмінно фігурувало в усіх комбінаціях зложення нового складу Кабінету міністрів» [11, с. 105].

В.Липинський відмовився зайняти крісло міністра або заступника міністра в кабінеті Ф.Лизогуба, спираючись на громадські та особисті справи. Однак згодився стати послом Української Держави в Австро-Угорщині [11, с. 271-272].

21 червня 1918 р. Липинського офіційно було призначено послом у Відні. Через те що Австро-Угорщина була прямим союзником Німеччини, а в її складі було чимало українських земель, цей зовнішньополітичний напрям був чи не найголовнішим. Тому це зобов'язувало В.Липинського сумлінно та чітко виконувати свої обов'язки. Голова українського уряду не помилився з кандидатурою, адже новий посол уже мав достатній авторитет та обізнаність з проблемами в цьому напрямі. Водночас ця кандидатура зустріла схвальну відповідь від австро-угорського уряду [2, с. 449].

Першим своїм розпорядженням новий посол сформував свою команду, серед яких можна виділити: І.С. Токаржевський-Карашевич, В.І. Полетика, М.А. Біленький, С.С. Ванькович, А.Марцинчик та ін. Вже у Відні В.Липинському повідомили, що Українська демократично-хліборобська партія в якій він є членом, перейшла в опозицію до влади. Пояснювалось це тим, що на їхню думку новий Кабінет міністрів був не проукраїнський. Через це Липинський зазнав багато закидів у свій бік [9, с. 55].

Д.Дорошенко не міг із цим погодитись, й про склад посольства В.Липинського писав: «Він також, як і Штейнгель, дивився широко на питання національної й державної приналежності і тому, складаючи штат свого посольства, запросив до нього людей, які з боку ортодоксальних (але вузьких) українців стягали на себе докори протилежної до берлінської місії натури: коли там говорилося, що, мовляв, у місії засіли «росіяни», то тут казали про «поляків». Але Липинський запросив «поляків» (себто українців римокатоликів), які виявили себе такими вірними слугами Української Держави, що дай Боже кожному патентованому українцеві! Але й таких було всього двоє: І.С. Токаржевський і Ванькович. Решта ж були наші українці-лівобережці: В.Полетика, А.Жук, М.Троцький та інші» [11, с. 272].

В.Липинський вважав закиди не стільки як зневагу у свою сторону, але й як бажанням зруйнувати єдність нової влади та розсварити її із союзниками. Один із основних закидів, який часто доводилося йому вислуховувати, це своє польське походження. В.Липинський не один раз намагався довести, що правильна співпраця з поляками може допомогти у процесі розбудови держави. Для цього він ще до свого призначення у Відень, збирав діячів польської інтелігенції у Києві для напрацювання ідей українського державотворення. Проте на цьому все і звершилося [16, с. 112].

Наприкінці червня 1918 р. посольство під головуванням В.Липинського прибуло до Відня. Новий посол відразу приступив до виконання своїх обов'язків, провівши свою першу зустріч з міністром закордонних справ Австро-Угорщини графом С.Буріаном. Після того було проведено чимало зустрічей з послами Німеччини з питань затвердження Берестейського договору. Першочерговим завданням В.Липинського на цій посаді був обмін ратифікаційними грамотами з державами, які підписали мир у Бресті. 15 липня відбувся такий обмін між Українською Державою та Болгарією, 24 липня з Німеччиною, а 22 серпня з Туреччиною [2, с. 95].

Однак, слід зауважити, що ці обміни не проходили гладко. Як відомо, таємний договір Брестського миру передбачав поділ Галичини на українську і польську частини. Частина з українським населенням мала об'єднатися з Буковиною та стати українським коронним краєм. Ця інформація швидко поширилась серед великого загалу. Польські політичні кола, які не були згідні з цим почали прохати австро-угорський уряд та Німеччину, вплинути на українську владу аби вона не претендувала на територію Холмщини та Підляшшя. Досить швидко цю умову було передано П.Скоропадському. Це призвело до напруженої ситуації, через невиконання договору зі однієї сторони. Проте В.Липинський займав чітку позицію та показав себе як досвідчений дипломат і політик. Він хотів пришвидшити процес затвердження Берестейської угоди австро-угорським урядом та не допустити розірвання договору. Тому спочатку було вирішено перейти до реалізації економічних умов договору. При цьому проблема Галичини була відкладена, адже цей регіон мусив стати не тільки територіальною межею, а й потужним ідейним стрижнем у боротьбі з Росією. З цього приводу В.Липинський у листі до міністра закордонних справ Д.Дорошенка зазначав: «Мій погляд на сю справу такий: багато краще для нас – коли уступки необхідні – поступитись де в чім в справі Холмщини, чим відступати від поділу Галичини. А се ось через що: наша західна границя, з огляду на всякі можливі ще переміни на Сході, мусить бути забезпечена з боку національного і географічного. Спираючись на Карпати і маючи всі дані для розвитку нашої національної і державної ідеї в Галичині, ми всі свої сили зможемо обернути на боротьбу (а вона буде ще дуже тяжка) зі Сходом. Коли ж за Збручем ми будемо мати огнище такої українсько-польської боротьби (після прилучення всієї Галичини до Польщі), якої ще досі не бувало, то при нашій національній хисткості і істеричності – се пряма дорога до «царя восточного православного». Отже, повторюю, від поділу Галичини і створення в Австрії коронного українського Краю неможна відступати ні за що, а що до Холмщини можна обіцяти, що ми не будемо робити особливої



пресії в комісії, котра має вирішити сю справу зараз по ратифікації Берестейського договору» [3, с. 584].

Після того як граф Й.Форгач заявив про розірвання договору, В.Липинський звернувся до австро-угорського уряду, де запевнив про бажання Української Держави затвердити мирний договір та передати їй землі Холмщини [4, с. 187].

Граф С.Буріан не прийняв звернення Липинського посилаючись на те, що все вже вирішено в Києві. Такі дії не подобались членам українського посольства, проте всі спроби були марними [16, с. 115].

Варто ще раз зазначити, що В.Липинський мав чіткий намір щодо розв'язання територіальних проблем, і зокрема щодо Холмської землі. Під час переговорів з поляками по цьому питанню Липинський згадував: «мій план такий: 1) тайне анульоване і наш тайний протест проти цього анульованя; 2) ратифікація Берестейського миру без тайного договору; 3) Комісія в Холмській справі і знов переговори про тайний договір, який не існуючим вважати не можна буде, бо це є наш протест» [3, с. 588]. Хоча Берестейським договором було передбачено, що землі Холмщини та Підляшшя є частиною Української Держави, на них і далі перебували австро-угорські війська, які продовжували процес полонізації. Пізніше саме на землях Холмщини було встановлено так як і було: дано дозвіл на обрання членів Польської Регентської Ради та заборонено повернення біженців на цю територію. Це напряду йшло на перекір домовленостям прийнятим у Бресті, що змушувало В.Липинського до твердих рішень. Свої плани щодо відповіді на дії Австро-Угорщини він розкрив Д.Дорошенку: «Наша мовчазна згода тепер на відданя Холмщини – се база, на якій остаточно в нашу некористь вирішиться ся справа на майбутнім міжнароднім конгресі. Отже наша (зокрема Ваша і моя) позиція в сій справі мусить бути, в разі ультимативних кроків Австрії, дуже виразна, тверда і рішуча. Протест наш (крім, розуміється, нот і інших писаних протестів) я уявляю собі або: а) в відмові з нашого боку ратифікувати мир з Австрією, з огляду на одностороннє порушення цього миру з боку Австрії, або-ж б) коли Холмщина буде прилучена до Польщі насильно, без ратифікації миру Австрією, то, думаю, треба-б відкликати з Відня наше посольство, оставивши одного урядовця, акредитованого при Міністерстві, для полагоджування біжучих справ». Другий пункт був не вигідний більше для самої Австро-Угорщини, адже вона була за збереження економічних зв'язків з Україною [3, 594-595].

Розв'язуючи політичні проблеми В.Липинський також намагався реалізувати план по відкриттю українських дипломатичних установ в містах. Завдяки йому було відкрито генеральне консульство на чолі Марцінчик-Ільницьким у Відні, М.Залізнякам у Будапешті, В.Кушніром у Львові. Усі перераховані особи були ретельно відібрані В.Липинським і затвердженні міністром [16, с. 117].

Передчуваючи крах Австро-Угорщини, В.Липинський хвилювався за подальшу долю посольства України у Відні, адже воно було створено при колишньому уряді та могло бути закрите. Тому він складав плани щодо відкриття нових посольств у національних територіях Австро-Угорщини. Для

цього В.Липинський наприкінці жовтня 1918 р. у Відні зустрівся з Д.Дорошенком. Тоді ж В.Липинського було закріплено на посту керівника консульства в Австрії. В Будапешті дипломатичну установу було доручено І.Токаржевському-Карашевичу [11, с. 365].

Також слід згадати, що напружена ситуація, яка склалася в той час схиляла В.Липинського до роздумів не лише про те що буде з їхнім дипломатичним корпусом, але про існування Української Держави. Щоб зберегти державу від нападів Антанти, на його думку, потрібно було утворити новий національний уряд з гетьманом на чолі, заснування консульства у Польщі та визнання з її сторони незалежності України. Про це він стверджував у листі до Є.Чикаленка [18, с. 131].

В.Липинський також продовжував діяльність по розповсюдженню ідей української самостійності та держави. Не даремно в той час його діяльність часто висвітлювалась на сторінках українських газет, що свідчить про зацікавленість міжнародної політики Української Держави. Також В.Липинський зміг встановити контакти з тамтешніми проукраїнськими діячами. Він проводив зустрічі з Є.Петрушевичем тодішнім головою української партії в парламенті Австрії, М.Васильковим членом Загальної Української Ради, С.Смаль-Стоцьким депутатом державної ради [16, с. 119].

Займаючись дипломатичними справами, В.Липинський знаходив час щоб приділити увагу захисту маєтків Волині та Поділля чий господарі переїхали за кордон. Багато маєтків були цінними культурними та історичними пам'ятками, де були великі бібліотеки, колекції, архіви. Проте через нестачу грошей та транспорту деякі не вдалось зберегти [19, с. 204–205].

Крім того, В.Липинський будучи послом у Відні, розумів усі проблеми з якими стикалися українці в Австро-Угорщині. Він допомагав в отриманні документів, поверненні додому, а також тим хто хотів переїхати в Європу. Одним з таких осіб, яким вдалось допомогти був М.Грушевський зі своєю сім'єю. Завдяки В.Липинському вони отримали посвідчення, де зазначалось прохання до представників влади не заважати їхньому переїзду [14, с. 137].

Окремий напрям його роботи був спрямований на допомогу українським військовополоненим. Через жакливі умови утримання багато хто втікав з таборів. Після втечі вони гуртувалися та шукали шляхи знайти собі їжу. Про таку ситуацію, а також недостатність продуктів для прогодування військовополонених було повідомлено в українське посольство. Дізнавшись про це вони відправили ноту протесту у відповідні владні структури Австро-Угорщини. Для розв'язання цієї ситуації було скликано відповідну комісію при військовому міністерстві Української Держави. Це дало змогу поліпшити ситуацію з військовополоненими українцями [14, с. 123].

Загалом робота, яку виконував В.Липинський була непростою та нервовою. Потрібно було постійно приділяти багато часу і уваги. Зустрівшись з ним у цей час, Р.Метик пізніше згадував: «Посол працював тоді від години 7-ої рано до 1-шої в ночі... Від початку своєї номінації В.Липинський працював над досягненням цього, що наказувало йому його становище.... До Києва виїжджав в важних справах і в Києві мав більше клопотів, як в Відні. В Києві їздив він

багато разів по місті лихими дорожками, а не автами, як би випадало дипломатові, котрому кожна хвилина дорога. Він не скаржився на це...» [13, с. 300]. Це засвідчує про високу відповідальність В.Липинського на своїй посаді.

Свою роботу В.Липинський здійснював і після краху Гетьманату П.Скоропадського і приходу до влади Директорії УНР, яка розпорядилася припинити дію всіх наказів і призначень своїх попередників. Деякі представники нового уряду і зокрема сам В.Винниченко вважали його небажаним на цій посаді [20, с. 45]. Підставою для звільнення В.Липинського стало брехливе звинувачення у пропольській орієнтації і передавання даних для Антанти. В середині січня 1919 р. було видано наказ про його відсторонення, проте він не погоджувався з цим. В.Липинський у своєму зверненні просив в'яснити «хто вніс більше плутанини в польсько-українські відносини і хто вів дійсно небезпечну та шкідливу політику для Української Держави супроти поляків, чи центральний уряд Української Народної Республіки, чи доручене мені посольство України у Відні». Водночас на захист В.Липинського стали представники зовнішньополітичного відомства на чолі якого стояв М.Васильков, які розуміли, що відсутність такого посла у Відні похитне позиції УНР в Австрії. Усе це вплинуло на уряд Директорії, який переглянув своє рішення та поновив В.Липинського на посаді посла [20, с. 47].

Хоча В.Липинський спочатку ставився негативно до нового уряду, він з рештою продовжив свою роботу на тій же ж посаді при новій українській владі. У нього були надії на те, що нова влада більше не повторить помилок і прорахунків Української Центральної Ради та Української Держави П.Скоропадського і їй вдасться створити єдину національну державу.

Після Акту Злуки УНР і ЗУНР 22 січня 1919 р. В. Липинський мав на меті перебудувати організацію дипломатичних установ УНР. Також до міністра С.Петлюри та керівника закордонної політики ЗУНР В.Панейка було направлено листи, де в них рекомендувалося спільно з Міністерством закордонних справ у Києві повідомити всі держави про об'єднання території України. Також зверталася увага на потребі сформуванню професійний склад української делегації для переговорів на Паризькій мирній конференції. Делегацію від УНР мав очолити М.Грушевський. До її складу «повинен би увійти В.Липинський, якого відтак треба лишити в Парижі». Окрім цього пропонували вирішити конфлікт з Польщею з питань визволення з-під її влади Галичини та Холмщини [16, с. 122].

У березні 1919 р. В.Липинський побував у Києві, де прозвітував про діяльність свого посольства. По дорозі назад він заїжджав до Станіслава (нині – Івано-Франківськ). В своїх спогадах він залишив негативну оцінку політики нового уряду: «Ніякого порядку, повне безголова, немає людей, нема кому з розумом твердою рукою вивести нашу державу на пряму певну путь». Такий стан справ схилив його до залишення посади. Однак відразу звільнитися не став, маючи надії на поліпшення становища. Також там же ж у Станіславі він зустрівся з полковником П.Болбочаном, який справив на нього хороші враження [1, с. 225].

В.Липинський і надалі перебув на своїй посаді та відповідально виконував свою роботу і брав участь у засіданні голів закордонних відомств

Директорії УНР на чолі з міністром В.Темницьким, що відбулась 18–19 червня 1919 р. у Відні. На засіданні піднімалося питання про сформування чітких орієнтирів зовнішньої політики УНР з врахуванням тодішньої міжнародної ситуації. Також розглядалися способи виходу з під залежності Поліщі, розв'язати проблему Східної Галичини. Зокрема, передбачалося: «за всяку ціну добиватись повного державного відокремлення ... від Польщі у формі суверенності або, коли це буде неможливо, хоч би у формі тимчасового нейтралітету» [2, с. 456]. В.Липинський проявляв себе активно включався в обговорення і зазначав, що потрібно виходити не з національного, а з територіально-державного підґрунтя. Після завершення обговорення була підготовлена резолюція, де вказувалось на другорядність соціально-політичних аспектів у зовнішньополітичному курсі України. Це означало, що «Україна не може прийняти за будь-яку ціну такого московського уряду який би виступив би в ролі уряду всієї Росії без огляду на її політичний та соціальний характер».

Між тим зазначалась можливість встановлення дипломатичних зв'язків з урядами, «обмеженими самою Москвою» [2, с. 456].

Втім це була остання його робота в якості посла. Постійна невизначеність внутрішнього і зовнішнього курсу діяльності Директорії УНР, а також звинувачення діячів у не підтримці дій влади, змушували багатьох розривати діяльність з українським урядом. Останньою краплею для В.Липинського став розстріл полковника П.Болбочана. Після цього він лише критикував уряд Директорії, яка проводила, на його думку, чисту репресивну політику.

Влітку 1919 р. В.Липинський звільнився з посади і розмітився у Австрії як емігрант [2, с. 457].

**Висновки.** Завдяки революційним подіям 1917–1921 рр. В.Липинський зумів показати себе як досвідчений політичний діяч та вправний дипломат. Він доєднався до розбудови української держави. Показати себе як вправний дипломат В.Липинський зумів на посаді посла Української Держави П.Скоропадського та Директорії УНР в Австро-Угорщині, де з усією повнотою та відповідальністю віднісся до своїх обов'язків. В.Липинський відстоював національні, економічні і територіальні інтереси Української Держави, опікувався українцями в Австро-Угорщині, турбувався збереженням культурних пам'яток в Україні. Очолюване ним посольство досягло багато успіхів за короткий час існування. Проте не погодившись з діяльністю уряду Директорії УНР, подав у відставку. Проте свою активну суспільно-політичну діяльність В.Липинський продовжив вже як політичний емігрант.

### Джерела та література

1. Андрієвський В. З минулого. Берлін, 1923. Т. 2. Від гетьманату до Директорії. Ч. 2. Директорія. 307 с.
2. В'ячеслав Липинський та його доба / Упорядники Т.Осташко, Ю.Терещенко. Київ: Темпора, 2010. Кн. 1. 544 с.
3. В'ячеслав Липинський. *Повне зібрання творів, архів, студії: Архів. Листування*. Київ-Філадельфія: Смолоскип, 2003. Т.1. 958 с.

4. Дацків І.Б. Брест 1918: європейський прорив України. Тернопіль: Астон, 2008. 254 с.
5. Дацків І.Б. Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів 1917–1923 рр. Тернопіль: Астон, 2009. 520 с.
6. Дацків І.Б. Українська дипломатія(1917–1923 рр.) у контексті світової історії. Тернопіль: КРОК, 2013. 621 с.
7. Дацків І. Діяльність дипломатичного корпусу Гетьманату П. Скоропадського за кордоном. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В.Гнатюка. Серія: Історія.* Вип.1. Тернопіль. 2011. С. 93–98.
8. Дацків І. Економічні аспекти Брестського договору 1918 року. *Всеукраїнський науковий журнал “Мандрівець”.* 2008. № 6. С. 41–47.
9. Донцов Д. Рік 1918, Київ. Упоряд.: К. Ю. Галушко. Київ: Темпора, 2002. 208 с.
10. Дорошенко Д. Історія України, 1917–1923. Київ: Темпора, 2002. Т. 2. Українська Гетьманська Держава 1918 року. 351 с.
11. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле, (1914–1920). Мюнхен: Укр вид-во, 1969. 543 с.
12. Жук Ю. Спогади про батька. *Вісті СУФА.* 1994. № 27. С.101–104.
13. Метик Р. Моє знайомство і переписка з В. К. Липинським. *Дзвони.* Львів, 1933. Ч. 6–7. С. 296–307.
14. Патер І. В'ячеслав Липинський – політик, дипломат. *В'ячеслав Липинський в історії України (до 120-річчя з дня народження).* Київ. 2002. С. 125–140.
15. Пилипчук В. До питання дипломатичних відносин Австро-Угорщини і України у 1918 р. *Австрійсько-український огляд.* Відень, 2001. № 12 (41). С. 37.
16. Приймак О.О. Громадсько-політична й наукова діяльність Вячеслава Липинського (1882–1931 рр.) : Дис. ... канд. іст. наук: 79. 00. 01. Харків. нац. ун-т. Харків, 2011. 250 с.
17. Сідак В., Осташко Т. Полковник Петро Болбачан: трагедія українського державника: Наукове видання. Київ: Темпора, 2009. 426 с.
18. Старвойтенко І.Є. Чикаленко: людина на тлі епохи Київ: Темпора, 2009. 544 с.
19. Федорук Я. Монархізм Богдана Хмельницького в оцінці В'ячеслава Липинського: критична інтерпретація. *В'ячеслав Липинський: історико-політологічна спадщина і сучасна Україна: Матеріали міжнародної наукової конференції 2–6 червня 1992 р. у Києві, Луцьку, Кременці / За ред. Я. Пеленського.* Київ. 1994. С. 228–231.
20. Чикаленко Є. Щоденник 1919–1920. Київ – Нью-Йорк, 2005. 640 с.

### References

1. Andrievsky V. From the past. Berlin, 1923. Т. 2. From the Hetmanate to the Directory. Part 2. Directory. 307 p.
2. Vyacheslav Lypinsky and his time / Editors T. Ostashko, Yu. Tereshchenko. Kyiv: Tempora, 2010. Book. 1. 544 p.
3. Vyacheslav Lypynskiy. Complete collection of works, archive, studios: Archive. Correspondence. Kyiv-Philadelphia: Smoloskip, 2003. Т.1. 958 p.

4. Datskiv I. B. Brest 1918: European breakthrough of Ukraine. Ternopil: Aston, 2008. 254 p.
5. Datskiv I. B. Diplomacy of Ukrainian state entities in the protection of national interests 1917–1923. Ternopil: Aston, 2009. 520 c.
6. Datskiv I. B. Ukrainian diplomacy (1917–1923) in the context of world history. Ternopil: KROC, 2013. 621 p.
7. Datskiv I. Activities of the diplomatic corps of the Hetmanate of P. Skoropadskyi abroad. Scientific notes of the Ternopil National Pedagogical University named after V. Hnatyuk. Series: History. Issue 1. Ternopil 2011. pp. 93–98.
8. Datskiv I. Economic aspects of the Brest Treaty of 1918. All-Ukrainian scientific journal "Mandrivets". 2008. No. 6. P. 41–47.
9. Dontsov D. Year 1918, Kyiv. Edited by: K. Yu. Galushko. Kyiv: Tempora, 2002. 208 p.
10. Doroshenko D. History of Ukraine, 1917–1923. Kyiv: Tempora, 2002. T. 2. The Ukrainian Hetman State in 1918. 351 p.
11. Doroshenko D. My memories of the recent past (1914–1920). Munich: Ukr vid-vo, 1969. 543 p.
12. Zhuk Y. Memories of my father. News of SUFA. 1994. No. 27. P.101–104.
13. Metyk R. My acquaintance and correspondence with V. K. Lipinsky. bells Lviv, 1933. Ch. 6–7. P. 296–307.
14. Pater I. Vyacheslav Lypinsky - politician, diplomat. Vyacheslav Lypinsky in the history of Ukraine (to the 120th anniversary of his birth). Kyiv. 2002. P. 125–140.
15. Pylypchuk V. On the issue of diplomatic relations between Austria-Hungary and Ukraine in 1918. Austrian-Ukrainian review. Vienna, 2001. No. 12 (41). P. 37.
16. Pryimak O. O. Social, political and scientific activity of Vyacheslav Lypinsky (1882–1931): Diss. ... candidate history Sciences: 79. 00. 01. Kharkiv. national Univ. Kharkiv, 2011. 250 p.
17. Sidak V., Ostashko T. Colonel Petro Bolbachan: the tragedy of the Ukrainian statesman: Scientific edition. Kyiv: Tempora, 2009. 426 p.
18. Starvoytenko I.E. Chikalenko: a man against the background of the era Kyiv: Tempora, 2009. 544 p.
19. Fedoruk Ya. Bohdan Khmelnytskyi's Monarchism in the Assessment of Vyacheslav Lypynskyi: Critical Interpretation. Vyacheslav Lypinsky: historical and political heritage and modern Ukraine: Materials of the international scientific conference of June 2-6, 1992 in Kyiv, Lutsk, Kremenets / Ed. Ya. Pelenskyi. Kyiv. 1994. pp. 228–231.
20. E. Chikalenko. Diary 1919–1920. Kyiv – New York, 2005. 640 p.

**ВОЛИНСЬКІ МУЗЕЇ ЯК ОСЕРЕДКИ ЗБЕРЕЖЕННЯ  
КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ (1921–1939 рр.)**

**Валентина Добровичинська**

Рівненський державний гуманітарний університет

Україна, 33028, м. Рівне, вул. Пластова, 31

e-mail: Dobrochynskav@gmail.com

У статті проаналізовано передумови та створення музейної мережі у Волинському воєводстві. Обґрунтовано, що значну роль у розвитку краєзнавчого руху та організації музейних осередків відіграли наукові товариства, які опікувалися збереженням культурного ресурсу регіону. Висвітлено подвижницьку роботу інтелігенції довкола відкриття музейних осередків у волинських містах та виокремлено імена їх очільників. Зазначено, що головно, поляки як представники титульної нації ініціювали створення краєзнавчих товариств у воєводстві, тоді як музейну справу розвивали спільними силами українці, поляки та інші національності.

**Ключові слова:** Польща, Волинське воєводство, міжвоєнний період, музей, краєзнавче товариство, інтелігенція.

**VOLYN MUSEUMS AS CENTERS OF CULTURAL HERITAGE  
PRESERVATION (1921–1939)**

The prerequisites and creation of a museum network in the Volyn Voivodeship have been analyzed in the article. It is substantiated that a significant role in the development of the local history movement and the organization of museum centers was played by scientific societies that took care of the preservation of the cultural resource of the region. The ascetic work of the intelligentsia surrounding the opening of museum centers in Volyn cities is highlighted, and the names of their leaders are singled out. It was noted that, most importantly, Poles, as representatives of the titular nation, initiated the creation of local history societies in the voivodship, while joint efforts of Ukrainians, Poles, and other nationalities developed the museum business.

**Key words:** Poland, Volyn Voivodeship, interwar period, museum, local history society, intelligentsia.

У міжвоєнну добу важливими центрами краєзнавчого руху на теренах Волинського воєводства стали музейні заклади, які сприяли активізації пізнавального інтересу до минувшини, матеріальної та духовної спадщини краю. Про розгортання краєзнавчого руху на Волині свідчила мережа музейних осередків, яка у 1920-30-х рр. значно розширилася. На початку 1920-х рр. єдиним діючим музеєм у регіоні був Музей князів Острозьких, відкритий 11 серпня 1916 р. Братством імені князів Острозьких. У музеї налічувалося 3246 експонатів, які склалися із картин, ікон, церковних речей, стародруків, рукописів, старовинних меблів і т.п. Значну допомогу в організації музею та перетворенні його в наукову установу Острога надавала місцева інтелігенція,

зокрема вчений-краєзнавець Йосип Новицький. Він був людиною неабияких здібностей, володів 14-ма мовами, проводив наукові дослідження в Англії, Єгипті, Палестині та інших країнах [4, с. 30–32].

20 червня 1921 р. магістрат Острога створив комісію для огляду стану збереження експонатів музею та інвентарних книг. В результаті проведеної перевірки розпорядженням воєводи Я.Кжаковського музей закрили, а завідувача Й.Новицького „за безгосподарність” звільнили. Польська влада на деякий час обмежила проведення екскурсій для широкого кола відвідувачів.

Через деякий час Й.Новицький організував приватний Регіональний музей Й.В. Новицького, що діяв при місцевому Російському благодійному товаристві, яке виникло 28 червня 1924 р. в Острозі. У невеличкій кімнаті музею вміщувалося багато цікавих експонатів, які склалися з археологічних знахідок вченого, книг, документів [9, с. 56].

У травні 1925 р. музей із дозволу місцевої влади знову відчинив двері для екскурсантів. Цей заклад очолив поляк А. Мрувчинський. З метою відродження краєзнавчого музею в Острозі було створене Товариство приятелів музею ім. князів Острозьких, яке опікувалося музеєм та іншими пам'ятками, що знаходилися на території повіту [14, с. 66]. В цей час діяльність музею занепала, науково-пошукова робота не проводилася, частина колекцій була втрачена, частина вивезена в Луцьк. Організаційна робота в музеї поживилася у 1938 р., коли музей перейшов під керівництво Острозького відділення Польського краєзнавчого товариства, до якого увійшли місцеві педагоги на чолі з Мечиславом Єсьманом [10, с. 29].

Упродовж 1921–1939 рр. проблемою організації регіональних музеїв на території Польщі відала головна рада Польського товариства краєзнавців (ПТК), яка знаходилася у Варшаві. ПТК ініціювало виникнення більшості музеїв. У 1933 р. товариство відзначило своє 15-річчя. 1929 р. при раді ПТК створили музейну комісію (секцію) на чолі з Т. Вольським. Почалося вивчення музеєзнавчих проблем, налагоджувалося регіональне музейництво. Для вивчення стану справ у музейній мережі комісія ПТК надіслала 25 листопада 1931 р. до різних регіонів 72 спеціальні анкети. Відповідь надійшла із 52-х музеїв. Це була перша спроба виявити кількісний показник мережі польських музеїв. У Волинському воєводстві повітові осередки ПТК також сприяли організації музейної справи, зокрема у Володимирі-Волинському, Луцьку, Костополі, Кременці, Дубні, Острозі, Здолбунові, Рівному, Сарнах та інших містах [14, с. 67–68].

Музеї стали не лише місцями для зберігання пам'яток історії і культури, але й закладами, де проводилися краєзнавчі дослідження. Інтелігенція краю боролася за збереження культури, пам'яток минулого, що й стало поштовхом до створення на Волині краєзнавчих товариств. 1927 р. з ініціативи інженера Ф.Ксенжипольського в Луцьку було засновано Волинське краєзнавче товариство, а в 1928 р. при ньому відкрили історико-етнографічну секцію. У вересні 1928 р. з ініціативи товариства в Луцьку відбулася виставка народних промислів, де свої вироби представили 62 народні умільці Волині. Поряд експонувалися стародруки, рукописи, ікони та інші предмети матеріальної і



духовної культури. Виставка привернула увагу громадськості й спонукала до активізації краєзнавчої роботи [13, с. 90].

Представники інтелігенції, переважно польської, порушували питання про створення на теренах Волинського воєводства музейних закладів для збереження історико-культурної самобутності краю. Це питання обговорювалося на сторінках періодичних видань, а також у колах науковців. У другій половині 1920-х рр. між поляками Я.Гофманом, А.Савицьким, Я.Фітцке, К.Пшемиським виникла дискусія з приводу формування музейної мережі на Волині та втілення музеєзнавчої програми. 8 жовтня 1928 р. на ім'я керівника управління Спілки польських вчителів у Рівному надійшов лист від куратора Волинського шкільного округу А.Савицького про доцільність відкриття Волинського музею у Луцьку [3, арк. 2].

У 1927 р. у м. Луцьку створили краєзнавче Товариство опіки над пам'ятками минулого, де з наступного року почала працювати історико-етнографічна секція. Товариство підготувало Волинську виставку народних промислів, у межах загальнопольської, у якій взяло участь 62 народних майстри краю. Згодом, ці матеріали виставки стали тим фундаментом, що започаткував збірки Волинського музею, відкриття якого відбулося 16 червня 1929 р. [7, с. 50–51] під час офіційного візиту президента Другої Речі Посполитої І.Мосцицького на Волинь. У музеї розмістилися чотири тематичні відділи: археологічний, історико-мистецький, етнографічний та природничий. Серед численних експонатів були колекція флори краю, геологічні знахідки, вироби із заліза, бронзи, срібла, зброї, грецькі та римські монети, рукописні джерела XVI–XVII ст. [8, с. 83].

Очолив музей польський етнограф, бібліограф, музеєзнавець Олександр Прусевич (1878–1941 рр.). Народився він у с. Окопи на Поділлі. Протягом 1900–1905 рр. навчався на геологічному факультеті Московського університету. З 1921 р. О.Прусевич працював інспектором у справах кустарного промислу Волинського округу. Збирав матеріали з історії професійного шкільництва Волині, цікавився проблемами вивчення і охорони пам'яток старовини. На основі зібраних матеріалів написав праці „Замки і фортеці Волині” (1922 р.), „Передісторія Волині” (1926 р.) [11, с. 8–9]. Напередодні Другої світової війни О.Прусевич переїхав до Галичини, де працював науковим співробітником у львівських музеях.

Місцева інтелігенція доклала чимало зусиль, щоб відкрити подібні музеї у Дубно (1934 р.), Ковелі (1935 р.) та Кременці (1937 р.). 1934 р. в Дубні з ініціативи місцевих краєзнавців І.Свешнікова, М.Островського, Ю.Шумовського відкрили Музей Дубнівського повіту. Заклад утримувався за рахунок членських внесків місцевого осередку ПТК та добровільних пожертв місцевої громади. Штат музею складався із завідувача – Мечислава Шульмінського та прибиральниці [14, с. 89].

Упродовж 1936–1939 рр. у Рівному діяв Музей господарства Волині, створений з метою реклами продукції, що представлялася на щорічних Волинських торгах. Музей державою фактично не фінансувався й тому значну допомогу в утриманні цього закладу надавали його засновники, а саме:

промислова палата в Любліні, магістрат Рівного, броварня і фабрика спиртових дріжджів акціонерного товариства „Бергшлос” у Рівному, Кременецький ліцей, Волинський банк спілки хмілярів у Дубні та ін. Музей розміщувався у центрі міста [12, с. 30].

З метою консолідації наукового потенціалу на теренах краю у 1935 р. виникло Волинське товариство приятелів науки (ВТПН), яке відіграло значну роль у поширенні наукових знань і розвитку музейного будівництва [5, с. 94]. Товариство об'єднало представників польської інтелігенції, які досліджували матеріальну й духовну культуру та природні багатства регіону. Науковий осередок працював на громадських засадах, центральний офіс його розміщувався у Луцьку на вулиці Сенкевича, 31, а відділи знаходилися у Кременці та Рівному [6, с. 4]. ВТПН у січні 1935 р. документально засвідчило про створення наукового осередку на Волині. Польські вчені зазначали, що Волинь протягом століть належала Речі Посполитій і що завданням „першочергового значення” є збереження „здобутків культури, отриманих останніми роками” [1, к. 18].

Метою товариства було підтримання і запровадження наукових досліджень на Волині. Поставлену ціль ВТПН намагалося здійснити шляхом проведення наукових засідань, налагодження роботи в музеях, архівах, бібліотеках, наукових лабораторіях, за посередництвом яких відбувалося нагромадження наукових матеріалів. Товариство підтримувало видавництво наукових праць, а також починань молодих вчених, які сприяли популяризації наукових знань. Товариство сприяло „розвою інтелектуального життя на Волині” [1, к. 19].

23 лютого 1935 р. у Луцьку відбулося розширене засідання наукової ради ВТПН, до складу якої увійшли Я.Гоффман, А.Яворчак, Л.Кисіль, З.Опольський та ін. Згідно з протоколом, були створені гуманітарна, природнича, господарча й музейно-бібліотечна комісії, які займалися вирішенням окремих галузевих питань [2, арк. 12].

Відповідно до статуту основними видами діяльності комісій було збирання предметів волинської культури, охорона археологічних, історичних, етнографічних й мистецьких пам'яток, збереження предметів духовної та матеріальної культури, охорона пам'яток живої і неживої природи та їх наукове дослідження, запровадження на Волині єдиної регіональної музейної, бібліотечної й архівної політики [1, к. 20].

ВТПН координувало роботу Волинського музею, громадської публічної центральної бібліотеки та регіонального волинського архіву, які знаходилися в Луцьку. Музей діяв згідно зі статутом, складеним працівниками наукового осередку, в якому визначалася мета цього закладу. Завданнями Волинського музею були нагромадження та ретельна обробка наукових експонатів, налагодження роботи і співпраця з іншими повітовими музеями воєводства, складання каталогів, збір експонатів серед населення регіону [1, к. 22].

ВТПН фінансували Фонд народної культури Польщі, Міністерство віросповідань і народної освіти, Фонд праці. Бюджет товариства поповнювався членськими внесками і благодійними пожертвами. Так, у 1935–1937 рр. на рахунок товариства надійшло 1500 злотих від Поштової ощадної каси, 1000 злотих – від Державного рільничого банку, 800 злотих – закладу

взаємодопомоги, 300 злотих – від волинського воєводи та 150 – від Промислово-торгового дому у Любліні. Крім цього, науковці осередку самостійно шукали кошти для проведення дослідницької роботи в межах краю. Товариство зверталось за матеріальною допомогою до Поштової ощадної каси у Варшаві: „Товариство існує другий рік і просить на 1936–1937 рр. спеціальних дотацій”. У листі зазначалося, що кошти потрібні С.Мацку та ентомологу С.Проніну для проведення флористичних, зоологічних досліджень і роботи в галузі охорони природи, а також А.Яворчаку, який керував етнографічною експедицією на Волинському Поліссі. Кошти необхідні були і для Ю.Неця, щоб вивчити архів Братства ім. князів Острозьких та фонди міського архіву Дубна, а також для проведення археологічних робіт. Увага зверталася й на геологічні та географічні дослідження, зокрема вивчення базальтів, які проходили під керівництвом Самсоновича і Янчевського [1, к. 22–23].

Траплялися випадки плідної співпраці польських та українських представників культури, проте здебільшого між інтелектуальними елітами націй панувало відчуження. Прикладом співпраці слугує спільна участь українців і поляків у розбудові музейної мережі у повітових містечках воєводства. Проте до роботи Волинського товариства приятелів наук залучені були лише поляки.

Таким чином, представники інтелігенції, переважно польської, ініціювали створення на теренах Волинського воєводства науково-краєзнавчих осередків з метою вивчення та збереження скарбів матеріальної та духовної культури мешканців регіону. Наукові дослідження інтелігенції вирізнялися пропольським спрямуванням. Краєзнавча робота була багатогалузевою. Інтелігенція намагалася охопити весь комплекс проблем, пов'язаних із дослідженням краю. В поле зору інтелектуальних кіл потрапило вивчення історії, археології, етнографії, географії, рослинного та тваринного світу. Центрами вивчення і збереження історичних реліквій, народних звичаїв, природних багатств краю стали музейні заклади, які виникли майже в усіх повітових містечках завдяки представникам української, російської і польської інтелігенції. Водночас зростав фаховий рівень української інтелігенції, яка співпрацювала з польськими вченими в організації музейної справи.

### Джерела та література

1. Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Zesp. (Akta Józefa Poniatowskiego). sygn. 8.
2. Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). Ф. 160. Оп. 1. Спр. 75.
3. ДАРО. Ф. 160. Оп. 1. Спр. 3.
4. Бондарчук Я. В. Іосиф Новицький – засновник Острізького музею. *Остріг на порозі 900-річчя (1990–1992)*: матеріали І–ІІІ наук.-краєзн. конф. Остріг, 1992. Ч. 1. С. 30–32.
5. Історія Волині: З найдавніших часів до наших днів. Л.: Вища шк., 1988. 238 с.
6. Зіневич Є. Наукові осередки на Волині в період міжвоєнного двадцятиріччя (1921–1939 рр.). *Сім днів (Рівне)*.1997. 15 листоп.

7. Зінько Д. Культурно-історичні передумови та етапи становлення волинського музею у м. Луцьку. *Наукові зап. Національного ун-ту «Острозька академія»*. Серія «Історичні науки». 2015. Вип. 24. С. 49–53.
8. Кінд-Войтюк Н. В. Музейні заклади Західної Волині 1921–1939 рр. *Історія міст і сіл Великої Волині*: Наук. зб. “Велика Волинь”. Т. 25. Житомир, 2002. Ч. 2. С. 82–86.
9. Ковальський М. Етюди з історії Острога: Нариси. Острог, 1998. 288 с.
10. Манько М. Дев’ятсотлітній Острог: історико-краєзнавчий нарис. Острог, 2000. 35 с.
11. Ошуркевич О. Олександр Прусевич – музеолог, дослідник народного мистецтва на Волині. *Волинський музей: історія і сучасність*: Тези та матер. І наук.-практ. конф., присв. 65-річчю Волин. краєзн. музею та 45-річчю Колодяжненського літер.-мемор. музею Лесі Українки, 16–17 черв. 1994 р. Луцьк: Ініціал, 1997. С. 8–9.
12. Прищепа О. Вулицями старого міста. Рівне, 1997. 151 с.
13. Хведась А.О. До історії становлення музейної справи на Волині. 1887–1939 рр. (на матеріалах Волинської області). *Остріг на порозі 900-річчя (1990–1992)*: матеріали І–ІІІ наук.-краєзн. конф. Остріг, 1992. Ч. 2. С. 89–91.
14. Хведась А.О. Розвиток краєзнавчих музеїв в Західній Україні в кінці ХІХ – першій половині 40-х рр. ХХ ст. Джерела і література (На матеріалах Волинської, Рівненської та Тернопільської області): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. Дніпропетровськ, 1997. 172 с.

### Reference

1. Archiwum Akt Nowych w Warszawie [Archiwum Akt Nowych w Warszawie]. Zesp. (Akta Józefa Poniatowskiego). sygn. 8.
2. Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoï oblasti (DARO) [State Archives of Rivne Region (SARR)], Ф. 160. Оп. 1. Spr. 75.
3. DARO. [SARR]. DARO. F. 160. Op. 1. Spr. 3.
4. Bondarchuk Ya. V. Iosyf Novytskyi – zasnovnyk Ostrizkoho muzeiu. Ostrih na porozi 900-richchia (1990–1992) [Yosif Novytskyi is the founder of the Ostroh Museum]: materialy I–III nauk.-kraiezn. konf. Ostrih, 1992. Ch. 1. S. 30–32.
5. Istoriiia Volyni: Z naidavnishykh chasiv do nashykh dnev [History of Volyn: From the earliest times to the present day]. L.: Vyshcha shk., 1988. 238 s.
6. Zinevych Ye. Naukovi osередky na Volyni v period mizhvoiennoho dvadtsiatyrichchia (1921–1939 rr.) [Scientific centers in Volyn during the twentieth interwar period (1921–1939)]. Sim dnev (Rivne). 1997. 15 lystop.
7. Zinko D. Kulturno-istorychni peredumovy ta etapy stanovlennia volynskoho muzeiu u m. Lutsku [Cultural and historical prerequisites and stages of formation of the Volyn museum in the city of Lutsk]. Naukovi zap. Natsonalnoho un-tu «Ostrozka akademiia». Seriiia «Istorychni nauky». 2015. Vyp. 24. S. 49–53.
8. Kind-Voitiuk N. V. Muzeini zaklady Zakhidnoi Volyni 1921–1939 rr. [Museum establishments of Western Volyn 1921–1939.] Istoriiia mist i sil Velykoi Volyni: Nauk. zb. “Velyka Volyn”. T. 25. Zhytomyr, 2002. Ch. 2. S. 82–86.

9. Kovalskyi M. Etiudy z istorii Ostroha: Narysy [Etudes from Ostrog History: Essays] Ostroh, 1998. 288 s.
10. Manko M. Devyatsotlithii Ostroh: istoryko-kraieznavchyi narys [Nine-hundred-year-old Ostrog: a historical and local history essay]. Ostroh, 2000. 35s.
11. Oshurkevych O. Oleksandr Prusevych – muzeoloh, doslidnyk narodnoho mystetstva na Volyni [Alexander Prusevich – museologist, researcher of folk art in Volyn]. Volynskiy muzei: istoriia i suchasnist: Tezy ta mater. I nauk.-prakt. konf., prysv. 65-richchiu Volyn. kraiezn. muzeiu ta 45-richchiu Kolodiazhnenskoho liter.-memor. muzeiu Lesi Ukrainky, 16–17 cherv. 1994 r. Lutsk: Initsial, 1997. S. 8–9.
12. Pryshchepa O. Vulytsiamy staroho mista [The streets of the old city]. Rivne, 1997. 151 s.
13. Khvedas A.O. Do istorii stanovlennia muzeinoi spravy na Volyni. 1887–1939 rr. (na materialakh Volynskoi oblasti) [To the history of the formation of the museum business in Volyn. 1887–1939 (based on the materials of the Volyn region)]. Ostrih na porozi 900-richchia (1990–1992): materialy I–III nauk.-kraiezn. konf. Ostrih, 1992. Ch. 2. S. 89–91.
14. Khvedas A.O. Rozvytok kraieznavchykh muzeiv v Zakhidnii Ukraini v kintsi XIX – pershii polovyni 40-kh rr. XX st. Dzherela i literatura (Na materialakh Volynskoi, Rivnenskoj ta Ternopilskoi oblasti). [The development of local history museums in Western Ukraine at the end of the XIX - the first half of the 40s of the XX century. Sources and literature (Based on the materials of the Volyn, Rivne, and Ternopil regions)]: dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.06. Dnipropetrovsk, 1997. 172 s.

УДК 94:[343.2.01(477.83/.86):327]

## СВІТОВА РЕАКЦІЯ НА КАРАЛЬНІ ЗАХОДИ ПРОТИ УКРАЇНЦІВ ГАЛИЧИНИ

Світлана Залужна

Рівненський державний гуманітарний університет

Україна, 33028, м. Рівне, вул. Пластова, 31

e-mail: [svitlanazaluzhna10@gmail.com](mailto:svitlanazaluzhna10@gmail.com)

ORCID: [https:// orcid.org/0000-0002-4479-4389](https://orcid.org/0000-0002-4479-4389)

*Анотація.* Світлана Залужна «Світова реакція на каральні заходи проти українців Галичини». Метою даного дослідження є з'ясування обставин реагування міжнародної спільноти на політики Польщі проти українців Галичини в часи «пацифікації». Методологічну основу дослідження становлять принципи історизму, об'єктивності та науковості. На різних етапах дослідження використовувались такі методи, як конкретно-пошуковий (теоретичний аналіз, синтез і систематизація джерел із досліджуваної проблеми), проблемно-хронологічний метод, з допомогою якого є можливість розглянути явища у часовій послідовності. Наслідки «пацифікації» для українсько-польських відносин були дуже негативними, ще більше підірвавши лояльність українців до польської держави. Завдавши удару по українському

національному життю, польська влада отримала зовсім інший ефект. Каральні заходи лише сприяли радикалізації настроїв молоді й поповненню загонів ОУН і на довгі роки визначили долю “східних кресів”.

**Ключові слова:** «пацифікація», Галичина, ОУН, каральні заходи, УНДО, Ліга Націй, світова спільнота.

## **THE WORLD'S REACTION TO THE EXCUSE MEASURES AGAINST THE UKRAINIANS OF HALICHTINA**

**Abstract.** Svitlana Zaluzhna "World reaction to punitive measures against the Ukrainians of Galicia". The purpose of this study is to clarify the circumstances of the international community's response to Polish policies against the Ukrainians of Galicia during the "pacification" period. The methodological basis of the research is the principles of historicism, objectivity and scientificity. At various stages of the research, such methods were used as concrete search (theoretical analysis, synthesis and systematization of sources from the researched problem), problem-chronological method, which allows to consider the phenomena in time sequence. The consequences of "pacification" for Ukrainian-Polish relations were very negative, further undermining the loyalty of Ukrainians to the Polish state. Having dealt a blow to Ukrainian national life, the Polish authorities had a completely different effect. Punitive measures only contributed to the radicalization of youth attitudes and the replenishment of OUN units and determined the fate of the "Eastern Kreses" for many years to come. Petitions, complaints and memorials regarding pacification in Galicia began to arrive at the League of Nations starting in September 1930. In total, Geneva received more than 700 interventions (appeals, letters, telegrams, resolutions, information, petitions. And although most of them were deemed inadmissible for procedural reasons, their mass made an impression. "Protests from Ukrainians from the USA, Canada and France further are flowing to the Polish-Lithuanian Commonwealth in huge quantities," the advisor of the Polish delegation in Geneva wrote to Warsaw in December 1930, noting that in just one day on December 1, as many as 16 of them had arrived by mail and telegraph.

**Key words:** "pacification", Galicia, OUN, punitive measures, UNDO, League of Nations, world community.

Активна інформаційна політика ОУН, а також зусилля української еміграції щодо проведення “пацифікації” українського населення в Галичині дозволили вивести українське питання із внутрішньополітичної орбіти Польщі на світову політичну арену. Представники ОУН стали організаторами і координаторами роботи так званих протестаційних комітетів, які об’єднували членів різних українських емігрантських організацій у різних країнах, в яких ОУН як організація не була представлена.

Активна інформаційна політика ОУН, а також зусилля української еміграції щодо проведення “пацифікації” українського населення в Галичині дозволили вивести українське питання із внутрішньополітичної орбіти Польщі на світову політичну арену.

Представники ОУН стали організаторами і координаторами роботи так званих протестаційних комітетів, які об’єднували членів різних українських

емігрантських організацій у різних країнах, в яких ОУН як організація не була представлена.

ОУН намагалася максимально використати проведені репресії для масштабної пропагандистської акції: “Всі відділи ОУН отримали доручення подбати про створення в місцях свого осідку протестаційних комітетів з представників різних груп і товариств. Ці відділи надіслали перші телеграми до Ліги Націй і урядів різних держав. Також приготовано обширені меморіали до цих самих інституцій. Далі, скрізь готуються віча. Окрім того всі відділи мають слідкувати за пресою і подавати пресі статті й повідомлення про випадки в краї. Всі ті, хто приїхав з краю, описують свої враження з областей, де проводилися карні експедиції” [9, с. 306].

Головним елементом пропагандистської кампанії, яку розгорнула ОУН, і до якої долучилися представники легальних українських партій, стало Подання скарг до Ліги Націй. Справа в тому, що 28 червня 1919 року Польща підписала «Трактат про меншини», або «Малий Версальський трактат», згідно з умовами якого вона гарантувала дотримання прав національних меншин нарівні з громадянами-поляками. Національні ж меншини дістали право в разі утисків або переслідувань апелювати безпосередньо до Ліги Націй, в обхід національних судових чи адміністративних органів шляхом подання петицій [9, с. 308].

Вказуючи на той факт, що саботажна кампанія спровокувала польський уряд на репресії, ОУН зазначала, що від саботажів не відмовляється, наголошуючи на тому, що вони були реакцією людей на тривалий, систематичний утиск українського народу. Але теперішня акція терору – це аж ніяк не замирення, а навпаки, вона скерована проти спокійної людності і має на меті стероризувати її з огляду на близькі вибори. Така постава є гідна, правдива і далеко результативніша, ніж рабське плювання на те, що дістало моральне ухвалення широких мас

Кампанії протесту набули великого розмаху в США завдяки американській еміграції, з якою ОУН підтримувала тісний зв'язок. Наприклад, перед польським посольством у Вашингтоні відбулася демонстрація, під час якої учасники роздавали перехожим листівки з протестами проти польського терору. До генерального секретаря Ліги Народів та державного секретаря США звернувся з посланням голова УПЦ в США архієпископ Іван Теодорович. Об'єднання українських організацій Чикаго звернулося до президента Гувера з закликом заступитися за скривджену українську меншину. Телеграми протесту проти терору й погромів надіслали до Варшави українські й польські робітники Канади. [8, с. 88–89].

Чотирма мовами було видано відозву проводу ОУН “До всього культурного світу”. Скоординовану діяльність вели Українські пресові бюро в Женеві під керівництвом В Панейка та у Лондоні (засновник і керівник Яків Макогін). Для інформування європейців женецьке бюро почало видавати український бюлетень. Згодом він видавався і в Брюсселі. Пресові бюро ОУН діяли в Швейцарії, Берліні, Литві та Бельгії.

Завдяки пропаганді ОУН справа пацифікації широко висвітлювалася на шпальтах західної преси – Австрії, Франції, Бельгії, Англії, США, Німеччини,

Швейцарії, Італії. Інформаційні матеріали різними мовами надсилалися до 18 редакцій українських видань за кордоном, а також іноземним ЗМІ. Тож різними європейськими мовами публікувалися брошури викривальних репортажів.

На хвилях литовського та німецького радіо теж звучали репортажі про події в Галичині. Щоб ознайомитися з ситуацією та підтвердити надану інформацію, до Галичини особисто приїздили деякі журналісти. Так, на початку листопада сюди прибули американський український діяч Я.Макогін і канадський журналіст В.Дей. У Бібрському повіті, в супроводі двох адвокатів і двох студентів вони “провадили розслідування й робили недозволені фотографії”, за що всі шестеро були заарештовані. Тож обом іноземцям наказано було негайно покинути Польщу.

За кордоном також набув розголосу випадок з побиттям американського громадянина Ю. Федоришина, емігранта, який приїхав у гості в рідне село Сарники і там потрапив під “пацифікацію” уланів. [8, с. 88].

Ряд впливових громадських антивоєнних й гуманітарних організацій, які були створені у 1914 році з метою домагатися від урядів відповідальної зовнішньої політики, зацікавилися справою пацифікації під впливом прохань українських представників і численних публікацій. Так у листопаді тодішня секретар Міжнародної жіночої ліги М.Шіпшенкс і австрійська представниця Г.Оппенгаймер з метою особистої перевірки правдивості повідомлень про побиття та руйнування здійснили поїздку в Галичину. Після цього, за словами польського посла, “ у своєму листі, опублікованому в пресі, вони змалювали справді пекельну картину польського варварства” [1, с. 147].

Ця поїздка та звіт викликали дискусії у лондонському Королівському інституті міжнародних відносин, а потім у Женеві.

Окрім того, до Ліги Націй у справі порушення прав української меншини в Польщі подав петицію Союз демократичного контролю. Його члени були рішуче налаштовані і не пропускали жодної нагоди через депутатів спонукати урядовців зреагувати на ситуацію. [3, с. 99].

Петиції, скарги й меморіали щодо пацифікації в Галичині стали надходити до Ліги Націй починаючи з вересня 1930 року. Загалом до Женеві надійшло понад 700 інтервенцій (звернень, листів, телеграм, резолюцій, інформацій, петицій. І хоча більшість з них з процедурних причин були визнані за неприйнятні, проте їх масовість справляла враження. «Протести від українців із США, Канади і Франції далі напливають до ЛН у величезних кількостях», – писав у грудні 1930 року до Варшави радник польської делегації в Женеві, зазначивши, що за один тільки день 1 грудня поштою і телеграфом їх надійшло аж 16.

До розгляду в рамках положень Трактату про меншини було прийнято 9 петицій, проте їх так і не було подано на розгляд січневої сесії Ради 1931 р.

10-м жовтня 1930 року датується петиція від імені української емігрантської громади в Омекур (Франція) за підписом Панаса Заворицького та Павла Підгородецького. Значна частина документа була присвячена опису обставин загибелі від рук польської поліції 30 вересня 1930 р. крайового провідника УВО Юліана Головінського.



24-м жовтня датована петиція Українського національного комітету в Празі за підписом Г.Григорієва, С.Русової та інших.

25 жовтня надійшла петиція голови Українського бюро в Женеві Василя Панейка, який на доказ польських жорстокостей цитував лист галицьких греко-католицьких єпископів до папи Римського.

15 і 30 листопада надійшли ще дві петиції за підписом Панейка: у справі закриття гімназії в Рогатині і в справі арешту «за шпигунство» шести українських адвокатів з Радехова й Тернополя, що збирали свідчення потерпілих, лікарські висновки про факти побиття [9, с. 306].

13 грудня 1930 року до Ліги Націй за підписами 65-ти депутатів Палати громад від Робітничої та Ліберальної партії надійшла петиція британського Союзу демократичного контролю. Її підписала правляча в Британії Робітничка партія разом із членом, міністром закордонних справ Гендерсоном, який представляв Британію в Лізі Націй. Цей документ піднімав не тільки проблему пацифікації, а й польського осадництва і земельної реформи, обмежень проти українського шкільництва. Тобто піднімалися усі питання зобов'язань польського уряду щодо трактату про меншини. Тому польські дипломати вважали цю петицію особливо небезпечною. [6, с. 104-106].

У листопаді 1930 року депутати від Робітничої партії, наголошуючи, що Британія як один із творців Версальської системи повинна гарантувати права меншин, порушили справу пацифікації на засіданні Палати громад, закликаючи уряд вжити заходів для захисту меншин у Польщі. Проте міністр закордонних справ А.Гендерсон наголосив, що українська меншина має можливість обстоювати свої права шляхом подання відповідної петиції до Ліги Націй. [6, с. 101].

Ще через деякий час лейбористи Британії зверталися до керівництва із запитом про становище галицьких українців, про результати перемовин, про долю арештованих українських послів і сенаторів. Вони намагалися через міністра Гендерсона передати до Ліги Нації українські петиції, направлені Комітетом трьох. На виступ вони запрошували Мілену Рудницьку – голову «Союзу Українок», депутатку Сейму, громадсько-політичну діячку. [3, с. 101].

Єдиною справою, яку польський уряд визнав правосильною, стосувалася відмови емігрантським діячам та організаціям у праві представляти інтереси українців у Польщі. Петиція, надана 31 грудня 1930 року, фактично містила подання Українського сеймового клубу, який представляли українські послы та сенатори новообраного парламенту Польщі

Влітку 1931 року в Палаті лордів Великої Британії проходила дискусія в справі охорони меншин.

Депутати Палати громад від Робітничої партії Р.-Т.Дейвіс і Д.Барр на початку серпня 1931 року відвідали Галичину з неофіційним візитом. Повернувшись до Британії, виступивши в парламенті із звітом, у якому підтвердили дані, наведені в численних українських брошурах, вони наголошували на сподіваннях, «що Комітет трьох врегулює дану справу, надавши українцям певну міру автономії... Очевидно, що та адміністрація, яку справує сьогодні на Україні польський уряд, не може тривати далі» [3, с. 102].

Варто також згадати про скарги, що були скеровані до авторитетних міжнародних організацій. До Міжнародного Комітету Червоного Хреста направили скаргу в справі ненадання медичної допомоги потерпілим від побиття та арешту лікарів, щякі пробували опікуватися жертвами пацифікації. У Міжнародний союз кооперативів скарга надійшла у справі нищення майна українських кооперативів під час пацифікації, примусового закриття відділень тощо. Міжнародному комітетові допомоги дітям скаржилися на тяжке становище українських дітей на спацифікованих територіях. Міжнародному союзові скаутських організацій подали скаргу українські пластуни на заборону “Пласту” [1, с. 150].

Слід зазначити, що члени усіх цих організацій зрештою були вдоволені спростуваннями польських властей або відповідних організацій у Польщі. Та сам факт примусу виправдовуватися перед такими організаціями для польської влади був дуже неприємний. Для українців це було не таке й велике, але досягнення бодай можливості на світовій арені заявити про себе.

1 лютого 1931 року дата петиції посланниці Сейму М.Рудницької, що стосується справи утримування в Бересті без суду й слідства 5 українських депутатів нового парламенту.

Петиція посла О.Яворського від 26 лютого 1931 року була прийнята до розгляду останньою. У ній він скаржився на побиття та незаконне ув’язнення під час пацифікації

Перед тим, у грудні 1930 року багатолітній в’язень польських тюрем полковник Р.Сушко подав петицію, у якій скаржився на жорстоке ставлення до українських політв’язнів. Але Комітет трьох цю скаргу розглядав окремо і лише в грудні 1932 року ухвалив не виносити її на розгляд Ради. [6, с. 107–109].

Варто зазначити, що протестна кампанія українців у Лігу Націй здійснювалася двома напрямками. Організації українців у Польщі домагалися матеріального відшкодування збитків, завданих пацифікацією, та звільнення політичних в’язнів, а також вимагали автономії для трьох воєводств Східної Галичини, не порушуючи при цьому питання перегляду кордонів. [2, с. 83].

У той же час осередки українських організацій закордоння, наголошуючи на тому, що Західна Україна була приєднана до Польщі проти народної волі й відповідальність за це лежить на європейських державах. Тому ці держави зобов’язані захистити українців від варварства польської влади [8, с. 89].

ОУН розіслала членам Ради Ліги Націй та журналістам комюніке, в якому підкреслювалося, що проблема Галичини є не внутрішньо польська, європейська і може бути врегульована мирним шляхом лише за посередництва Ліги Націй.

Голова Українського бюро в Женеві В.Панейко та інші закликали своїми петиціями надіслати в Галичину слідчу комісію та призначити спеціального комісара з нагляду за дотриманням прав меншин, як це було в Сілезії. Або пропонувалося взяти Галичину під протекторат Ліги Націй за зразком Гданська.

У січні 1931 року під час XI сесії Асамблеї Ліги Націй, відповідно до процедури, було утворено “Комітет трьох” у складі Великобританії

(представник Гендерсон), Норвегії (Мовінкель) та Італії (Пілотті). Комітет мав розслідувати викладені в петиціях звинувачення [9, с. 308].

Після розгляду Комітетом скарги передавалися урядові Польщі для подання роз'яснень.

Великобританія (зокрема лейбористи), Канада підтримували українців у їх прагненні добитися справедливості. Німеччиною теж було підтримане українське питання, але для того, щоб домогтися перегляду польських кордонів, які та мала відповідно до версальської системи.

Польські ж дипломати мали намір не доводити справи на розгляд Ради, тим більше Асамблеї Ліги Націй, а обмежитися рамками Комітету трьох.

Через частково підірвані позиції Польщі на міжнародній арені та втрачену довіру до проурядових політичних сил влада змушена була шукати порозуміння з українськими політичними колами. Було знайдено контакт з представниками Української парламентської репрезентації (УПР) і Безпартійного блоку співпраці з урядом (ББСУ).

Таємні переговори представників УПР О.Луцького, В.Загайкевича, М.Галушинського з представниками ББСУ Т.Голувком і Я.Єнджеєвичем відбулися 25 лютого 1931 року. Обговорювалися питання відшкодування українцям збитків, завданих через пацифікацію. [4, с. 208].

Також ішлося про покращення взаємин, необхідність надання фінансових кредитів на розвиток українських культурних та економічних структур.

Але переговори виявилися неефективними, адже сторони не довіряли одна одній. Хоча було запропоновано далі шукати контакти, та польська влада не мала наміру йти на поступки. Т.Голувко заявляв, що для зміцнення держави необхідно на кресах закріпити й польську культуру. Він наголошував на тому, що від часів давньої Червоної Русі минуло вже 600 років, тому українці мають визнати Східну Малопольщу інтегральною частиною Польщі, оскільки тут глибоко закріпився вплив польської культури і не допустимі усілякі зміни.

У цей же час станіславський єпископ УГКЦ, голова Української народної католицької партії, владика Г.Хомишин оприлюднив відкритого пастирського листа. У своєму зверненні він засудив український підпільний революційний рух за саботажі.

І саме в цей же час польська сторона зініціювала створення українсько-польського товариства по зближенню. Одразу з'явилася низка статей польських діячів культури і науки, які засуджували політику Польської держави щодо українців [4, с. 235].

Усе це створювало враження, що офіційна Польща йде на поступки у врегулюванні українського питання. Тож почали помічатися в українському політикумі деякі тенденції такої собі нормалізації відносин з польськими державними структурами.

Цілком закономірним і логічним з огляду на усі ці події виявилось засідання Комітету трьох у Лондоні 16 квітня 1931 року. За один день його члени вирішили: "найкращим вирішенням проблеми було б дійти до якогось внутрішнього порозуміння. Щоби не виключити такої можливості та беручи до уваги інформацію представників Польщі, Комітет вважає, що найкращою

методом буде відкласти справу до найближчого засідання... Одним із пунктів на порядку денного переговорів має стати справа відшкодувань,... висловив надію, що становище польського уряду зустрінеться із досить прихильним відгуком серед національної меншини з тим, щоби можна було дійти до дружньої розв'язки труднощів... Така співпраця є підставою для досягнення миру і добрих взаємин між обома елементами населення” [9, с. 308].

Тож інформація польської сторони про переговори за мирне співжиття поляків та українців стала фактичною підставою для того, щоб відкласти розгляд справи до наступного засідання Ради. Так польська влада досить вдало використала наявність таємних перемовин між частиною УНДО та Безпартійним блоком.

У квітні 1931 року польський міністр Складковський, провівши внутрішнє розслідування, повідомив голову Комітету трьох А.Гендерсона про його результати: “8 офіцерів поліції, що не запобігли надужиттям своїх підлеглих, були звільнені, а 3 переведено до інших воєводств (з пониженням і власним коштом); справи 10 поліцейських (побиття і 1 випадок крадіжки) передано прокуратурі; 40 поліцейських засуджено на 2–7 діб за брутальну поведінку й не правне застосування сили; 14 дістали догану з занесенням в особову справу; 24 переведені в інше воєводство (з пониженням і власним коштом)”.

Новий міністр внутрішніх справ Б.Перацький виступив у сеймі 16 січня й зробив у бік українських представників декілька жестів примирення. А Львівська апеляційна округа доповіла, що у рамках судових позовів, поданих українцями, постраждалими внаслідок пацифікації, 1 справа закінчилася обвинувальним вироком, 12 – виправдальним, 8 припинено через не встановлення винного, а 29 справ передали військовим судам. [8, с. 153–159].

Отож вдало проведені поляками дипломатичні заходи з одночасним ослабленням підтримки українців і призвели до такої резолюції Ради Ліги Націй.

Через загострення міжнародної ситуації в другій половині 1931 року (вторгнення японських військ до Манчжурії) та на початку 1932 року (штурм японцями Шанхаю) збільшувалися суперечки щодо виплат повоєнних репарацій на тлі світової економічної кризи, а в Німеччині зростав вплив націонал-соціалістів. Звичайно, це все відсунуло українську проблему на другий план.

До того ж у Галичині поновилися терористичні акції націоналістів. Як вже зазначалося раніше, відбулося вбивство коменданта поліції, пограбовано транспорт і пошту.

У кінці серпня був убитий посол, заступник голови Безпартійного блоку Т.Голувка. Саме це вбивство стало вирішальним для ухвалення рішення Ліги Націй, оскільки три чверті уточнюючих запитів до польського уряду становили питання по справі вбивства. Так виглядало, що торішня пацифікація була відповіддю на подібні акції.

Через відсутність будь-яких зрушень у переговорах не було, то у вересні 1931 року Комітет трьох виніс петиції українців на розгляд січневої сесії Ради Ліги Націй. 30 січня 1932 року 66-та сесія Ради ухвалила резолюцію.

У пунктах резолюції Ради в справі українських петицій містилися твердження, що польський уряд не має наміру проводити постійну політику утиску й насильства; вина за здійснені утиски покладалася на націоналістичні організації, які організували в Галичині терористичні акції; висловлювався жаль, що за положеннями захисту національних меншин ховаються такі неприйнятні засоби; факти саботажу не виправдовували вказаних в наданій інформації заходів; польська влада усвідомлює свою відповідальність, ужив певних санкцій щодо винних у поліцейських і військових зловживаннях; висловлювався жаль, що польський уряд не має можливості виплатити невинним відшкодування; позитивно відзначалася декларація міністра Перацького; висловлювалася надія на порозуміння і мирне співжиття силами польської влади та української меншини.

Звичайно, у польській пресі резолюцію визнали перемогою Польщі в справі українських бунтів.

Українські легальні партії сприйняли резолюції хоча й невдалою, але спокійно, сподіваючись, що під час наступної сесії Ліги Націй міжнародні чиновники, перед усім британські, – виявлять зацікавлення і порозуміння українським питанням.

Після вказаної резолюції українці продовжували надсилати до Ліги протести й скарги. Тут були нові петиції 1931 року і щодо фальшувань владою при переписі населення, і про польські колонізації українських земель; про ситуацію в шкільництві та про утиски українських кооперативів. Восени 1932 року надійшла петиція 15-х британських парламентарів у справі автономії Галичини [9, с. 311].

А вже 13 вересня 1934 року на XV сесій Асамблеї Ліги Націй, з метою позбутися зобов'язань і контролю з її боку, односторонньою декларацією міністра закордонних справ Бека Польща відмовилася дотримуватися зобов'язань, які містилися у версальському трактаті про захист національних меншин.

Усі ці події міністр Л.Джордж згадував так: “1930 р. польське переслідування у Східній Галичині набрало такої жорстокої форми, що проблему “пацифікації цієї країни винесено на розгляд Ради Ліги. Але японський звітознавець” Ради відкладав розгляд проблеми понад цілий рік, а тоді прийшла запізнена резолюція, яка залишала ситуацію у Східній Галичині докладно такою, якою вона була перед тим, якщо не трохи гіршою” [7, с. 33].

Тож загалом можна сказати, що пропагандистська акція українців за кордоном, завдавши польським дипломатам великих клопотів через осуд репресій, вирішилася компромісним формулюванням, нічого реально не давши українцям. Розголос цієї справи на міжнародній арені не змусив польську владу переглянути свою політику щодо української меншини.

### **Джерела т література**

1. Андрієвський Д. Міжнародна акція ОУН. / Організація українських націоналістів. 1929–1954. Збірник статей у 25-ліття ОУН. – На чужині, 1955. – С. 141–166.

2. Вербова А.С. Аграрна політика польської держави міжвоєнного періоду та українське питання / А.С. Вербова // Науковий вісник НЛТУ України. – 2008, Вип. 18.6. – С. 128–132.
3. Гавришко М. Місце Великої Британії у політичних планах Організації Українських Націоналістів у 1930-ті роки / М. Гавришко // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2012. – Вип. 22. – С. 97–111.
4. Гетьманчук М. Українське питання в радянсько-польських відносинах 1920–1939 / М.Гетьманчук – Львів: «Світ», 1998. – 428 с.
5. Кобильник Р. Українське питання в політиці Безпартійного Блоку співпраці з урядом (1927–1935 рр.) / Р.Кобильник // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – 2013. – Вип. 23–24. – С. 201–208.
6. На вічну ганьбу Польщі, твердині варварства в Європі. Третє незмінене видання. – Нью-Йорк: «Говерля», 1978. – 150 с.
7. Ріпецький С. Українсько-польський процес 1918–1923 перед світовим трибуналом / С.Ріпецький. – Чикаго–Нью-Йорк: Укр. публіцист. наук, ін-т, 1963. – 38 с.
8. Скакун Р. «Пацифікація». польські репресії 1930 року в Галичині – / Р.Скакун. – Львів: Видавництво УКУ, 2012. – 172 с.
9. Яцишин Н.Г. Захист прав української національної меншини Польщі у системі Ліги Націй / Н.Г. Яцишин // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – № 5. – С. 304–311.

#### References

1. Andriievskiyi D. Mizhnarodna aktsiia OUN. / Orhanizatsiia ukrainskykh natsionalistiv. 1929–1954. Zbirnyk statei u 25-littia OUN. – Na chuzhyni, 1955. – S. 141–166.
2. Verbova A.S. Ahrarna polityka polskoi derzhavy mizhvoiennoho periodu ta ukrainske pytannia / A.S. Verbova // Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy. – 2008, Vyp. 18.6. – S. 128–132.
3. Havryshko M. Mistse Velykoi Brytanii u politychnykh planakh Orhanizatsii Ukrainskykh Natsionalistiv u 1930-ti roky / M.Havryshko // Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. – 2012. – Vyp. 22. – S. 97–111.
4. Hetmanchuk M. Ukrainske pytannia v radiansko-polskykh vidnosynakh 1920 – 1939 / M. Hetmanchuk – Lviv: «Svit», 1998. – 428 s.
5. Kobylnyk R. Ukrainske pytannia v politytsi Bezpartiinoho Bloku spivpratsi z uriadom (1927–1935 rr.) / R.Kobylnyk // Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Istoriiia. – 2013. – Vyp. 23–24. – S. 201–208.
6. Na vichnu hanbu Polshchi, tverdyni varvarstva v Yevropi. Tretie nezminene vydannia. – Niu-York: «Hoverlia», 1978. – 150 s.
7. Ripetskyi S. Ukrainsko-polskyi protses 1918–1923 pered svitovym trybunalom / S.Ripetskyi. – Chykaho – Niu-York: Ukr.publitsyst. nauk, in-t, 1963. – 38 s.
8. Skakun R. «Patsyfikatsiia». polski represii 1930 roku v Halychyni – / R.Skakun – Lviv: Vydavnytstvo UKU, 2012. – 172 s.
9. Iatsyshyn N.H. Zakhyst prav ukrainskoi natsionalnoi menshyny Polshchi u systemi Lihy Natsii / N.H. Yatsyshyn // Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. – 2014. – №5. – S. 304–311.

## ТРАВМА ГОЛОКОСТУ У СВДЧЕННЯХ ЖЕРТВ

Роман Михальчук

Рівненський державний гуманітарний університет

Україна, 33028, м. Рівне, вул. Чорновола, 76,а

e-mail: e-mail: r.mykhalchuk@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9313-4830>

**Мета статті** – проаналізувати психологічні наслідки Голокосту та травми, які отримали євреї внаслідок пережитого геноциду (на прикладі мізоцьких євреїв). **Методологія дослідження** ґрунтується на принципах історизму та наукової об'єктивності. Використано спеціально-історичні методи. Застосовано проблемно-хронологічний, історико-порівняльний методи. Важливе значення мав метод усної історії.

**Наукова новизна.** Проаналізовано свідчення мізоцьких євреїв та вперше висвітлено їхні спогади про травму, яку вони отримали під час Голокосту.

**Висновки.** Історії поневірянь євреїв під час Голокосту довго лишалися непочутими та прихованими навіть від близького кола осіб. Травматичні наслідки геноциду відобразилися на їхньому фізичному та психічному здоров'ї, мали вплив на подальше життя

**Ключові слова:** Травма Голокосту, Мізоць, євреї, гетто, усні свідчення, жертва.

**The purpose of the article** is to analyze the psychological consequences of the Holocaust and the trauma suffered by Jews as a result of the genocide (using the example of Mizot Jews). **The research methodology** is based on the principles of historicism and scientific objectivity. Special historical methods were used. Problem-chronological, historical-comparative methods are applied. The oral history method was important. **Scientific novelty.** The testimonies of Mizot Jews were analyzed and their memories of the trauma they suffered during the Holocaust were highlighted for the first time. **Conclusions.** The stories of the wanderings of the Jews during the Holocaust remained unheard and hidden even from a close circle of people for a long time. The traumatic consequences of the genocide were reflected in their physical and mental health, and had an impact on their future lives.

**Key words:** Holocaust trauma, Mizoch, Jews, ghetto, oral testimony, victim.

Мізоць – одне з численних волинських містечок, де відбувся Голокост. За різними підрахунками 13–14 жовтня 1942 р. тут загинуло від 1700 [13, с. 587] до 3700 євреїв [3, л. 6; 4, арк. 196-196 зв.]. В історіографії Голокосту Мізоць відомий світлинами розстрілу жертв та повстанням в місцевому гетто [9; 11]. Однак не всі євреї гинули під час «вирішення єврейського питання», частина рятувалася в лісах та селах, в сусідів та знайомих. Дослідник Олександр Круглов зазначає, що в Мізоці врятувалося 50% євреїв [9, с. 75; 11, с. 115]. Хоча такі дані потребують уточнення.

В післявоєнні роки євреї, які врятувалися від геноциду ділилися спогадами про пережите. Чимало таких історій зберігається в Інституті візуальної історії та освіти фонду Шоа університету Південної Каліфорнії в США. Дана колекція містить шістнадцять відеосвідчень англійською, українською, російською, іспанською, португальською, чеською, польською мовами та івритом. Опитування проводилося серед євреїв та не євреїв – тих, хто рятував жертв Голокосту в Мізочі. Частина з таких історій автором проаналізована та опублікована [7; 8; 10].

Зазначимо, що пережитий жертвами травматичний досвід мав вплив на подальше життя врятованих євреїв. Моше Перлюк пишучи спогади після Голокосту через 18 років не мав душевного спокою: *«Біль не зменшився, а рана не загоїлася. Неможна уникнути кошмару, в якому мільйони, включаючи мою сім'ю, були вбиті тому, що вони були євреями, і нацисти вирішили їх ліквідувати* [14].

В єврейських сім'ях не було прийнято обговорювати пережиті події та розповідати про трагедію нащадкам. Як зазначав Лоуренс Браун, про Голокост в його родині не можна було запитувати: *«Я мало знав про своє коріння в Мізочі, за винятком того, що невідомі жахи обрушилися на нашу сім'ю під час Другої світової війни та зруйнували родини моїх дідуся та бабусі по материнській лінії. Про це не можна було запитувати. Знання приносило лише біль... Ми не знали імен тих, хто загинув у нашій родині. Ми нічого не знали про дитинство наших бабусі та дідуся у штетлі. Усі ми були жителями Чикаго, наші батьки були жителями Чикаго, а тягар Голокосту несли лише наші дідусь та бабуся»* [2, с. 6].

Більшість євреїв, які вижили після Голокосту, – емігрували в інші країни. Еміль Голдбартен зміг виїхати спочатку в Польщу (Лодзь), а в 1947 р. в Німеччину. В Берліні він перебував в таборі для переміщених осіб в американській зоні. Згодом з дружиною переїхав в США, хоча спочатку мріяв оселитися в Ізраїлі. Еміль відкрив там магазин одягу. Мав двоє дітей та двоє онуків [15].

Ісаак Розенблат потрапив в Польщу. Спочатку перебував у Лодзі в дитячому будинку, а потім в Кракові. Після погрому в Кельце він не хотів залишатися в цій країні і переїхав до Чехословаччини, а звідти до Австрії. Згодом потрапив в Італію і опинився у м. Сельвіно в дитячому будинку.

Розенблат мав намір переселитися в Палестину, але друг Фукс переконав його спочатку їхати в Америку. В 1948 р. вони потрапили до Аргентини і почали працювати у текстильній галузі, де шили брюки. Про Голокост для родичів нічого не розповідав, доки не вмовила внучка. Він зазначав: *«Намагаюся не згадувати, але це неможливо. Це повертається завжди, повертаються ці спогади. Мої діти до цієї розповіді нічого не знали про мене, тому що я ніколи не хотів розповідати про те, що насправді сталося у моєму житті... Скільки разів я дивився смерті в обличчя. Тільки я вірю в це, і я також не хочу, щоб вони прожили своє життя, думаючи про те, що сталося зі мною. Я не можу зрозуміти, як і чому вони зробили це з нами? Чому?... Як це можливо, щоб людина могла бути такою жорстокою? Гіршою, ніж тварини,*



гіршою, ніж тварини. Як це може бути? До сьогоднішнього дня, після усього того, що сталося, я сам не можу в це повірити. Ось чому я не хотів обговорювати це зі своїми дітьми, а найменше, зі своїми онуками» [16].

Також він не хотів розповідати про пережиті події друзям в Аргентині: «Я намагався ніколи не розповідати про ці речі. Тому що, я повторюю: я сам не можу в це повірити... Я завжди намагався уникати цих речей. Не знаю, чому. Тому що, коли приходять спогади, наступного дня я почуваю себе погано і перебуваю у стресовому стані. Я знаходжусь у стані сильного стресу, думаючи про те, що сталося з моїми близьким і з усіма тими, хто нас оточував. Не знаходячи відповідь на питання: Чому? Тому що до цього часу я не зрозумів, чому? Мені сьогодні 67 років, а я продовжую жити, не розуміючи цього, мій розум не може це збагнути. Я пропустив це через себе, через свою плоть і кров, але не можу зрозуміти цього, так що я думаю: «Як це може зрозуміти хто-небудь, хто не пережив цього?». На запитання інтерв'юера: «Ви думаєте, що цей Ваш особливий життєвий досвід, який Ви пережили у дитинстві, залишив відбиток на Вашому житті дорослої людини?» Розенблат дав ствердну відповідь: «Думаю, що так. Завжди залишається відбиток. Тому що ці речі неможливо забути. Як би людина не намагалася стримати це, але там, всередині, завжди є мрії, іноді спомини, які приносять погані спогади, я так думаю. Мені здається, що це завдає мені шкоду. Іноді я нервую і не знаю чому, можливо з цієї причини, коли до мене приходять спогади і я не можу стримати те, що зі мною відбувається» [16].

Меїр Вейтфройд переїхав до Польщі, а після погрому в Кельце переїхав до Німеччини: «Після погрому у Кельце, я не чекав навіть години. Тієї ночі я втік, взявши двомісячну дитину та дружину, а її батьки залишились у Польщі разом із сестрою». В Німеччині він зустрів тих, хто брав участь у знищенні Мізоцького гетто (називає одного з них речником зондерфюрера, який приходив з головою міста просити викуп). Згодом переїхав в Ізраїль, де отримав професію сантехніка. З дружиною разом виховали дві доньки та двоє онуків<sup>1</sup>. Голокост вплинув на фізичне та моральне здоров'я: «Я бачу сні, я не можу забути те, що пережив. Останнім часом, коли вийшов на пенсію, не можу забути, я кричу вночі. Я плачу вночі, я приймаю ліки від нервів. Я дуже нервовий, нерви залишилися від Голокосту... Я кричу вночі, коли бачу, як нас оточили у гетто, пройшли той шлях, ті рви, розстріли... Що залишилося. Мене з батьками вбито в лісі. Не можу забути... Коли нас привели з площі Ринок до яру – цього я не можу забути. Це зі сльозами. Я завжди, коли я кричу, то я плачу» [17].

Джордж Ганзберг оселився в США в 1949 р. В 1945 р. виїхав до Львова, потім в Краків, а згодом до Берліну. Приїхавши з дружиною в США (Бостон), вони з дружиною вважали за злочин після Голокосту мати дітей: «Ми були винятком, тому що в таборах було повно дітей. Кожен день хтось народжував, кожен день – нове народження, кожен день щось відбувалося - діти, діти і діти, і ми були винятком. Ми думали – навіщо? Все, через що ми

---

<sup>1</sup> USC SFI VHA, 38537, Me'ir Veltfroynd.

*пройшли, навіщо народжувати, щоб нарікати [дитину] на те саме горе знову. Нам знадобилося дванадцять років, щоб завести дітей, у нас з'явилися діти аж у 1956 році в Америці. Отже, у кожного свій погляд на ті самі речі. Люди відчували одне, ми обидва відчували інакше, що марно мати єврейських дітей» [18].*

В 1992 р. Джордж Ганзберг з групою 18 вцілілих євреїв відвідав Мізоч: *«Містечко не перебудовували, цукровий завод був на місці... Майже нічого не змінилося, і це було для мене дуже несподіваним, тому що раптово все виглядало таким чужим, таким провінційним... Коли я згадую штетл – це насправді дуже щасливі спогади, дуже хороші спогади, так що раптово ви приходите і бачите, що люди живуть інакше, але при цьому вони дуже щасливі» [18].*

Клер Борен з матір'ю та вітчимою переселилися в м. Здолбунів, а згодом виїхали в Польщу в м. Лодзь. Звідти переправилися до Берліну, де прожили три роки. Там вдалося вивчити їдиш та іврит. В 1949 р. переїхала в США, де мешкала двоюрідна сестра. Закінчила коледж в Квінз на спеціальність історії. Одружилася з Адамом Бореном, з яким мала двоє дітей. В 1975 р. в Нью Йорку відвідала конференції присвячену другому поколінню (Голокосту), що стало певним пробудженням і вона вирішила працювати з тими, хто вижив та другим поколінням. В 1998 р. відвідала Мізоч: *«Містечко виглядає так само, як і 60 років тому, там все ще немає води. Дороги все ще вкриті бруківкою» [19].* На сьогодні Клер Борен займається творчістю (малює аквареллю) через відновлення пам'яті про Голокост [12]. У роботі як професійного художника вона відновила спогади про цей досвід через свої твори абстрактного мистецтва. Під час семінарів Клер демонструє свої роботи та ділиться своїм свідченням про Голокост. В своїх спогадах вона зазначала: *«Я раніше малювала аквареллю, і я завжди це робила на місці, чи то пейзажі, чи, знаєте, гарні сади або ж вікторіанські будинки, дуже щасливі кольори, але останнім часом я почала робити колажі».*

Найяскравішим спогадом під час Голокосту для неї стала публічна страта євреїв на шибениці за контрабанду їжі до гетто. Вона за цим спостерігала з гетто і відклалося в пам'яті на все життя. В дорослому житті ці спогади вплинули навіть несвідомо на її творчість – картини, які малювала: *«Я була в майстерні і піймала себе на тому, що малювала навіть не усвідомлюючи того, що роблю. І це, звісно, дуже резонує з тим, що я робила колись. Якщо подивитись на темні кольори та нігті, криваві нігті, на мотузку та на інші речі, про які я навіть не здогадувалася, що малюю їх, проте вони, очевидно, утворюють ту тривожну картину, яка символізує все те, через що я пройшла... поки я це komponувала, то зрозуміла, що насправді відтворюю те повішання, свідком якого я стала в дитинстві. І потім я почала видряпувати фігуру справа, фігуру людини, яку вішали... І це, безумовно, відтворює в моїй пам'яті той момент, коли я дивилася у вікно і бачила людину на шибениці в центрі містечка» [19].*

Однією з врятованих є Асія Раберман, яка на сьогодні проживає в США. Останній раз в Мізоч навідувалася в 2019 р. [5]. Асія веде активний спосіб

життям, займається волонтерством, бере участь в освітніх заходах. Зокрема, в співпраці з Інститутом досліджень Голокосту та прав людини ім. Ольги Ленгель виступає перед вчителями Польщі, Україні, Литві, Греції, Італії та США. В 2019 р. брала участь в семінарі про Голокост для учителів Литви [1]. 2021 р. дала свідчення про Голокост в Мізочі [6].

Отже, безпосередні жертви Голокосту, які розповідають історії свого порятунку свідчать про пережитий жахливий досвід. Такі історії довго лишалися непочутими та прихованими навіть від близького кола осіб, родичів. Далеко не всі жертви готові були поділитися досвідом пережитого. Травматичні наслідки Голокосту відобразилися на їхньому фізичному та психічному здоров'ї, вплинули на уклад життя. Багато з них потребували психологічної допомоги та реабілітації.

### Джерела та література

1. Ассія Раберман, яка пережила Голокост, розмовляє з учителями в Литві. Режим доступу: <https://vimeo.com/656548410>
2. Браун Л. Відлуння з Мізоча: зниклий штетл. / пер. з англ. Д.Аладька. Рівне: ПП «Формат-А», 2020.
3. ГАРФ, ф.-7021, оп. 71, спр. 59.
4. ДАРО, ф. Р-534, оп. 1, спр. 3.
5. Історія Асії: пережила Голокост відвідує рідне місто в Україні. Режим доступу: <https://vimeo.com/425838656>
6. Лист Асії Раберман до Романа Михальчука від 14 грудня 2021 р. *Архів Романа Михальчука*.
7. Михальчук Р. Відеосвідчення Праведниці народів світу Марії Мосійчук як джерело вивчення Катастрофи та місцевої історії. *Голокост і сучасність*, № 10, 2011. С. 97–165.
8. Михальчук Р. Заслужено життям. *Наукові записки Рівненського обласного краєзн. музею*. Рівне: РОКМ, вид. О. Зень, 2009. Вип. VII. С. 76–84.
9. Михальчук Р. Мізоч: трагічні сторінки історії. 1939–1955. Вид. 2-ге, доповнене. К : Видавничий дім «Кондор», 2022. 344 с.
10. Михальчук Р. Порятунки євреїв в Мізочі під час Голокосту у свідченнях жертв: відеоджерела Інституту візуальної історії та освіти фонду Шоа університету Південної Каліфорнії в США. Пам'ять нетлінна: Голокост на теренах нашого краю. Науковий збірник «Велика Волинь». Матеріали Міжнародної науково-краєзнавчої конференції (Бердичів, 13–14 вересня 2021 р.). Вип. 62 / Упоряд. П.С. Скавронський. Бердичів: ФОП Мельник М.М., 2021. С. 226–238.
11. Михальчук Р. Смерть і виживання під час Голокосту: терени сучасної Рівненщини. Рівне : Волинські обереги, 2022. 272 с.
12. Моє мистецтво: відновлення моєї пам'яті про Голокост. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=YA5tRQ1QIRM>
13. Холокост на території СРСР: енциклопедія, гл. ред. И.Альтман, 2-изд. Москва: РОССПЕН, «Холокост», 2011.

14. «Thoughts about the Holocaust Era» by Moshe Perliuk, the First Immigrant from Mizoch» by Reuven Melamed in Memorial Book of Mizoch Retrieved from: <https://www.jewishgen.org/Yizkor/Mizoch/Mizu221.html#Page229>
15. USC SFI VHA, Testimony 07722. Emil Goldbarten.
16. USC SFI VHA, Testimony 38507. Isaac Rozenblat.
17. USC SFI VHA, Testimony 38537, Me'ir Veltfroynd.
18. USC SFI VHA, Testimony 46431. George Ganzberg.
19. USC SFI VHA, Testimony 18572. Claire Boren.

### References

1. Assiia Raberman, yaka perezhyla Holokost, rozmovliaie z uchyteliamy v Lytvi. Rezhym dostupu: <https://vimeo.com/656548410>
2. Braun L. Vidlunnia z Mizocha: znyklyi shtetl. / per. z anhl. D.Aladka. Rivne: PP «Format-A», 2020.
3. HARF, f.-7021, op. 71, spr. 59.
4. DARO, f. R-534, op. 1, spr. 3.
5. Istoriia Asii: perezhyla Holokost vidviduie ridne misto v Ukraini. Rezhym dostupu: <https://vimeo.com/425838656>
6. Lyst Asii Raberman do Romana Mykhalchuka vid 14 hrudnia 2021 r. Arkhiv Romana Mykhalchuka.
7. Mykhalchuk R. Videosvidchennia Pravednytsi narodiv svitu Marii Mosiichuk yak dzherelo vyvchennia Katastrofy ta mistsevoi istorii. Holokost i suchasnist, № 10, 2011. S. 97–165.
8. Mykhalchuk R. Zasluzheno zhyttiam. Naukovi zapysky Rivnenskoho oblasnoho kraiezn. muzeiu. Rivne: ROKM, vyd. O. Zen, 2009. Vyp. VII. S. 76–84.
9. Mykhalchuk R. Mizoch: trahichni storinky istorii. 1939–1955. Vyd. 2-he, dopovnene. K : Vydavnychyi dim «Kondor», 2022. 344 s.
10. Mykhalchuk R. Poriatunok yevreiv v Mizochi pid chas Holokostu u svidchenniakh zhertv: videodzherela Instytutu vizualnoi istorii ta osvity fondu Shoa universytetu Pivdennoi Kalifornii v SShA. Pamiat netlinna: Holokost na terenakh nashoho kraiu. Naukovyi zbirnyk «Velyka Volyn». Materialy Mizhnarodnoi naukovo-kraieznavchoi konferentsii (Berdychiv, 13–14 veresnia 2021 r.). Vyp. 62 / Uporiad. P.S. Skavronskyyi. Berdychiv: FOP Melnyk M.M., 2021. S. 226–238.
11. Mykhalchuk R. Smert i vyzhyvannia pid chas Holokostu: tereny suchasnoi Rivnenshchyny. Rivne : Volynski oberehy, 2022. 272 s.
12. Moie mystetstvo: vidnovlennia moiei pamiaty pro Holokost. Rezhym dostupu: <https://www.youtube.com/watch?v=YA5tRQ1QIRM>
13. Kholokost na terrytoryi SSSR: entsyklopedyia, hl. red. Y.Altman, 2-yzd. Moskva: ROSSPIeN, «Kholokost», 2011.
14. «Thoughts about the Holocaust Era» by Moshe Perliuk, the First Immigrant from Mizoch» by Reuven Melamed in Memorial Book of Mizoch Retrieved from: <https://www.jewishgen.org/Yizkor/Mizoch/Mizu221.html#Page229>
15. USC SFI VHA, Testimony 07722. Emil Goldbarten.
16. USC SFI VHA, Testimony 38507. Isaac Rozenblat.
17. USC SFI VHA, Testimony 38537, Me'ir Veltfroynd.

18. USC SFI VHA, Testimony 46431. George Ganzberg.  
19. USC SFI VHA, Testimony 18572. Claire Boren.

**УДК 94:329.7 (477.81) «1941/1944»**

**РІВНЕНСЬКА «ПРОСВІТА» У ПЕРІОД НАЦИСТСЬКОЇ  
ОКУПАЦІЇ (1941–1944 рр.)**

**Віктор Іванчук**

Рівненський державний гуманітарний університет

Україна, 33027, м. Рівне, вул. Пластова 34

e-mail: ivanchukvictor12@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9972-8514>

У статті досліджено діяльність українського культурно-освітнього товариства «Просвіта» в Рівному – центрі рейхскомісаріату «Україна» та визначено основні напрямки його роботи в умовах воєнного часу.

**Ключові слова:** Друга світова війна, Рівне, рейхскомісаріат «Україна», нацистський режим, «Просвіта».

**RIVNE «PROSVITA» DURING THE NAZI OCCUPATION (1941–1944)**

The article examines the activity of the Ukrainian cultural and educational society «Prosvita» in Rivne which was the center of the Reich Commissariat «Ukraine» and identifies the main directions of its work in wartime conditions.

The significance of the results of the activities of «Prosvita» at each historical stage cannot be overestimated. Their work during the German occupation is no exception.

The policy of the occupiers towards the enlightened was studied, and the difficulties in the society's work during this period were highlighted.

**Key words:** World War II, Rivne, Reichskommissariat «Ukraine», Nazi regime, «Prosvita».

**Мета дослідження** полягає у висвітленні самоорганізації українців щодо відновлення роботи культурно-освітнього товариства «Просвіта» у екстремальних умовах нацистського режиму.

**Виклад основного матеріалу.** Історичні витoki просвітянської організації сягають 1860-х років, коли у Галичині серед молоді української інтелігенції, зароджується нова суспільно-політична течія, представники якої ставили за мету проведення просвітницької праці задля збереження та розвитку національної духовності всього українського народу.

У Надніпрянській Україні «Просвіта» з'явилася пізніше, після революційних подій 1905 року. Широкого сталого розвою просвітянський рух набирає з 1917 року – початку Української революції. Саме тоді, у Рівному створився гурток свідомих українських інтелігентів, які разом із надніпрянцями

заклали «Просвіту», яка діяла в умовах Другої Речі Посполитої до 1928 р. – часу офіційної її заборони польською владою [7].

Встановлення нацистського окупаційного режиму у червні 1941 року передбачало перетворення України в німецьку колонію, що входила в «німецький життєвий простір» і мала на меті стати джерелом сировини, продовольства та робочої сили для Гітлерівської Німеччини. Вводилися заходи для знищення усіх ознак державності, найперше територіальної єдності. У серпні 1941 р. було утворено рейхскомісаріат «Україна» у складі 12 областей із адміністративним центром у Рівному. Певна частина населення Рівненщини розглядала прихід німецьких військ у сенсі визволення від більшовицької влади, а деякі люди навіть вірили у відродження української державності. Втім, ці оманливі думки було відкинуто після кількох тижнів окупації. Нещадний режим німецьких окупантів виключав усі прояви суспільного життя на Рівненщині.

Однак, у Рівному залишалися просвітянські діячі, а також молодь, в пам'яті якої назавжди закарбувалася незабутня праця просвітянських осередків. Саме діяльність «Просвіти» у міжвоєнний період заклала міцні підвалини до відновлення роботи товариства. Ідея відновити «Просвіту» виникла наприкінці серпня 1941 року. Сподівалися на Уласа Самчука, який тоді перебував у Рівному. Розраховували і на Ніла Хасевича, Степана Скрипника та інших українських громадських діячів. У новорічному виданні газети «Волинь» 1942 року було зазначено, що 23-го листопада 1941 року, з дозволу гебітскомісаріату, в міському кінотеатрі відбулося свято відкриття «Просвіти», яке закінчилося виконанням українського гімну [10, с. 105–106]. Головою «Просвіти» було обрано Неофіта Кибалюка – громадсько-релігійного діяча, письменника і публіциста. Була вказана також і адреса товариства – вулиця Грінченка, 69, нині вулиця Шкільна.

Окупаційна адміністрація встановила жорсткий контроль за діяльністю товариства, запровадила справжню бюрократичну тяганину з оформленням дозволів на відкриття філій «Просвіти». Члени товариства керувалися статутом, ухваленим ще в 1920 році. Товариство ставило перед собою такі завдання: згуртування мешканців до просвітянської роботи, відкриття книгозбірень, читалень, музеїв, видання книжок, заснування шкіл [6, с. 44].

На чолі «Просвіти» стояла Рада, що складалася з референтів, які відповідали за певну ділянку роботи. До складу Ради рівненської окружної «Просвіти» входили Неофіт Кибалюк – голова, Андрій Ганке – секретар, Григорій Грибок – фінансовий референт, Тимко Федів – референт, Олексій Демчук – інструктор. Загалом, це були представники інтелігенції – письменники, журналісти, публіцисти, богослови, громадсько-політичні діячі. Всього ж в організації налічувався 61 просвітянин [2, с. 35].

На відміну від 1920-х років, у період окупації звужувалася сфера просвітянського впливу. Не можна було торкатися політичних проблем, критикувати дії німецької влади, втручатися у військові справи, піднімати питання української державності [10, с. 110]. Однак, було широке поле діяльності на духовному та освітньому теренах.

При «Просвіті» створювалися найрізноманітніші гуртки і секції – хорові, драматичні, спортивні, руханкові, молодіжні, жіночі тощо. Крім цього, існували самоосвітні гуртки, де навчали історії, культурі, географії України та Німеччини і читали антибільшовицьку літературу. Саме дякуючи «Просвіті» організовувалися лекції, концерти, виставки, аматорські вистави, релігійні свята. Друкувалися листівки, брошури, котрі ставили за ціль пробудження національної свідомості українців, яка зазнавала постійного культурного та політичного гноблення. Готувалися кадри для роботи поза межами Рівного. Велика увага приділялася шкільним закладам. Розповсюджувалися газети «Волинь», «Український хлібороб», «Костопільські вісті», «Український голос» та інші.

Одним з найпоширеніших напрямків діяльності «Просвіти» залишалася театральна-аматорська діяльність. Фактично при кожному осередку товариства існували відповідні гуртки та секції. Щоб отримати дозвіл на виставу, за два тижні слід було через окружну «Просвіту» подати заяву до референта пропаганди при гебітскомісаріаті, до якої додавався текст, що передавав її зміст. Крім того, сам дозвіл мав бути оплачений в сумі 30 карбованців [10, с. 112].

Репертуар просвітянських п'єс мав переважно побутовий і антибільшовицький характер. Найпопулярнішими постановками були такі вистави як: «Куди вітер віє», «На перші гулі» С.Васильченка, «Наталка Полтавка» І.Котляревського, «Назар Стодоля» Т.Шевченка, «На сіножаті» Ю.Яновського, «Все для Батьківщини» Косовського.

До кінця 1943 року діяльність «Просвіти» почала згасати. Масові репресії, терор не оминули і членів «Просвіти». Усіх тих, хто не встиг залишити Рівне до приходу червоноармійців, було репресовано більшовиками. У 1943–1944 роках рівненська «Просвіта» припинила свою діяльність, тому що її програма, яка окреслювала як мету поширення освіти та підняття національної свідомості українців, аж ніяк не відповідала програмі більшовицької партії.

**Висновки.** Отже, створення та діяльність культурно-освітнього товариства «Просвіта» визначається особливостями всією багатовіковою історією України, боротьбою українського народу проти асиміляційних впливів, здобуваючи собі волю, самостійність, а головне незалежність. Звідси й одвічне прагнення до внутрішньо-національного згуртування, опорою котрих є мова та історична пам'ять. Просвітян постійно переслідували, арештовували, діяльність товариства була під суворим наглядом та обмеженнями, але боротьба тривала попри все. Саме «Просвіта» була однією з тих установ, що формувала світогляд українця в умовах різних політичних режимів, цілеспрямовано прокладала шлях до соборної української державності.

### Джерела та література

1. Борейко Г. Рівненська «Просвіта» в контексті історичного розвитку. *Вісник Книжкової палати*. 2008. № 12. С. 29–32.
2. Бухало Г. «Просвіта» сіяла світло : сторінки історії Рівнен. «Просвіти», 1917–1928, 1942–1944 рр. / Рівнен. облдержадмін., Упр. культури облдержадмін., Рівнен. краєзнав. музей, Обл. т-во «Просвіта» ім. Т.Шевченка. Рівне: Держ. ред.-вид. п-во, 1994. 47 с.

3. Віхи історії Рівненської «Просвіти» : віртуальна виставка. *Рівненська обласна універсальна наукова бібліотека*. 2017. 21 черв. URL: <http://libr.rv.ua/ua/virt/122/> (дата звернення: 15.11.2022).
4. Давидюк Р., Ряба В. Відновлення та діяльність Товариства «Просвіта» у період нацистської окупації. *Українське державотворення: проблеми і сучасність* : зб. наук. пр. присвяч. 70-й річниці закінчення Другої світової війни. Луцьк: ПП Іванюк В.П., 2015. Вип. IX. С. 35–42.
5. Двадцять літ під Польщею. Трагічні роки. *Поліщук Я. Рівне. Мандрівка крізь віки : нариси історії міста*. Рівне, 1998. С. 113–173.
6. Державотворці : «Просвіта» Рівненщини на шляху до української України (1917–2007 роки) : зб. ст., матеріалів та док. / Рівнен. обл. об-ня всеукр. т-ва «Просвіта» ім. Т.Шевченка ; упоряд. М.Федоришин. Рівне: Вид. О.Зень, 2008. 233 с.
7. Малюта О.В. «Просвіти» і Українська державність (друга половина ХІХ – перша половина ХХ ст.) : монографія / НАН України, Ін-т історії України, Всеукр. т-во «Просвіта» ім. Т.Шевченка. Київ: ВЦ «Просвіта», 2008. 838 с.
8. Пахнюк І.М. Діяльність «Просвіти» на Рівненщині в роки німецької окупації. *Історія очима молодих дослідників* : матеріали регіон. наук.-практ. конф. молодих вчених, аспірантів, здобувачів, магістрантів. Рівне: РДГУ, 2007. Вип. 2. С. 279–284.
9. Пікуль А. Історія «Просвіти» України. *Рівненське обласне об'єднання всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Т. Шевченка*. URL: [http://prosvita.rv.ua/index.php?option=com\\_content&view=article&id=218&Itemid=81](http://prosvita.rv.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=218&Itemid=81) (дата звернення: 15.11.2022).
10. Савчук Б.П. Волинська «Просвіта». Рівне: Ліста, 1996. 148 с.: іл.

### References

1. Boreiko H. Rivnenska «Prosvita» v konteksti istorychnoho rozvytku. *Visnyk Knyzhkovoї palaty*. 2008. № 12. S. 29–32.
2. Bukhalo H. «Prosvita» siiala svitlo : storinky istorii Rivnen. «Prosvity», 1917-1928, 1942–1944 rr. / Rivnen. oblderzhadmin., Upr. kultury oblderzhadmin., Rivnen. kraieznav. muzei, Obl. t-vo «Prosvita» im. T. Shevchenka. Rivne: Derzh. red.-vyd. p-vo, 1994. 47 s.
3. Vikhy istorii Rivnenskoї «Prosvity» : virtualna vystavka. *Rivnenska oblasna universalna naukova biblioteka*. 2017. 21 cherv. URL: <http://libr.rv.ua/ua/virt/122/> (data zvernennia: 15.11.2022).
4. Davydiuk R., Riaba V. Vidnovlennia ta diialnist Tovarystva «Prosvita» u period natsytskoi okupatsii. *Ukrainske derzhavotvorennia: problemy i suchasnist* : zb. nauk. pr. prysviach. 70-y richnytsi zakinchennia Druhoi svitovoi viiny. Lutsk: PP Ivaniuk V. P., 2015. Vyp. IX. S. 35–42.
5. Dvadsiat lit pid Polshcheiu. Trahichni roky. *Polishchuk Ya. Rivne. Mandrivka kriz viky : narysy istorii mista*. Rivne, 1998. S. 113–173.
6. Derzhavotvortsy : «Prosvita» Rivnenshchyny na shliakhu do ukrainskoї Ukrainy (1917–2007 roky) : zb. st., materialiv ta dok. / Rivnen. obl. ob-nia vseukr. t-va «Prosvita» im. T.Shevchenka ; uporiad. M.Fedoryshyn. Rivne: Vyd. O.Zen, 2008. 233 s.



7. Maliuta O.V. «Prosvity» i Ukrainiska derzhavnist (druha polovyna KhIKh – persha polovyna KhKh st.) : monohrafiia / NAN Ukrainy, In-t istorii Ukrainy, Vseukr. t-vo «Prosvita» im. T.Shevchenka. Kyiv: VTs «Prosvita», 2008. 838 s.
8. Pakhniuk I.M. Diialnist «Prosvity» na Rivnenshchyni v roky nimetskoï okupatsii. *Istoriia ochyma molodykh doslidnykiv* : materialy rehion. nauk.-prakt. konf. molodykh vchenykh, aspirantiv, zdobuvachiv, mahistrantiv. Rivne: RDHU, 2007. Vyp. 2. S. 279–284.
9. Pikul A. Istoriia «Prosvity» Ukrainy. *Rivnenske oblasne obiednannia vseukrainskoho tovarystva «Prosvita» imeni T.Shevchenka*. URL: [http://prosvita.rv.ua/index.php?option=com\\_content&view=article&id=218&Itemid=81](http://prosvita.rv.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=218&Itemid=81) (data zvernennia: 15.11.2022).
10. Savchuk B.P. Volynska «Prosvita». Rivne: Lista, 1996. 148 s.: il.

УДК 930 (477)-054.7 (73)

## ОЛЕКСАНДР ОГЛОБЛИН У РОЗБУДОВІ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ В США

Ілля Десятничук

Рівненський державний гуманітарний університет

Україна, 33028, м. Рівне, вул. Пластова, 31

e-mail: [Shya162001@ukr.net](mailto:Shya162001@ukr.net)

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4683-7538>

Ім'я Олександра Петровича Оглоблина нерозривно пов'язане з розвитком української історичної науки протягом майже цілого ХХ ст. Представник покоління істориків 1920-х років, він продовжував свою працю тоді, коли багато його колег і друзів загинули відбільшовицьких репресій 1930-х років. Не припиняв свої дослідження під час Другої світової війни і в еміграції, спочатку в Німеччині, потім – у далекій Америці. Довгий час забутий на батьківщині, він продовжував любити її і досліджувати історію. За роки наполегливої наукової праці вченим було написано понад 700 досліджень, присвячених різним проблемам історії України, її історіографії, генеалогії та іншим допоміжних історичних дисциплін. Крім того, наукова діяльність Олександра Петровича Оглоблина дуже тісно пов'язана з багатьма науковими інституціями як в Україні, так і в діаспорі, що робить особливо важливим вивчення його життєвого шляху та наукової спадщини.

**Ключові слова:** еміграція, США, Олександр Оглоблин, історичне товариство, історіографія.

The name of Oleksandr Petrovych Ogloblyn is inextricably linked with the development of Ukrainian historical science throughout almost the entire 20th century. A representative of the generation of historians of the 1920s, he continued his work when many of his colleagues and friends died from the Bolshevik repressions of the 1930s. He did not stop his research during the Second World War

and during his emigration, first in Germany, then in distant America. Forgotten in his homeland for a long time, he continued to love it and research its history. Over the years of persistent scientific work, scientists have written more than 700 studies devoted to various problems of the history of Ukraine, its historiographies, genealogy and other auxiliary historical disciplines. In addition, the scientific activity of Oleksandr Petrovych Ogloblin is very closely connected with many scientific institutions both in Ukraine and in the diaspora, which makes it especially important to study his life path and scientific heritage.

**Key words:** emigration, USA, Oleksandr Ogloblin, historical society, historiography.

**Виклад основного матеріалу.** Видатний український учений, історик, архівіст Олександр Оглоблін на Захід емігрував 1944 р. Це була третя хвиля еміграції, викликана головним чином політичними мотивами, а саме неможливістю ведення наукової роботи на батьківщині. Ім'я О.Оглобліна в роки радянського тоталітарного режиму заборонено було згадувати, навіть в українсько-радянській критиці, так званої «буржуазно-націоналістичної історіографії».

З України він переїжджає до Праги, де викладав в Українському вільному університеті. Згодом, у 1951 р. переїхав до США, заснував і очолив низку товариств міжнародного значення: Українське генеалогічне товариство (1963) та Українське історичне товариство (1965). Упродовж 1960–70-х роках був головою наукової ради Східноєвропейських досліджень інституту імені В'ячеслава Липинського, науковим консультантом для докторантів з історії України в Українському науковому інституті Гарвардського університету. З 1970 р. до 1987 року президент УВАН у США [5, с. 522].

Науковий авторитет О.Оглобліна в колах учених-інтелектуалів сприяв тому, що 1980 р. його обрали Почесним Президентом Українського Історичного Товариства. Таким чином, провідні позиції історика в УВАН, УІТ і НТШ визначили у 1970-х роках виняткову роль О.Оглобліна в розвитку української науки в діаспорі, і в першу чергу історичної науки. 70-річчя від дня народження історика і 50-річчя його наукової діяльності було відзначене виданням ювілейного випуску журналу «Український Історик» у 1970 р. З нагоди 75-річчя від дня народження історика у 1977 р. було видано ювілейний Науковий Збірник УВАН. У 1980 р. його було обрано Почесним членом Української Американської Асоціації Університетських Професорів. Наукова рада при Світовому Конгресі Українців прийняла резолюцію про визначні заслуги і тривалий внесок у розвиток науки найвизначнішого українського історика, у 1988 р. – його вдруге визнано Почесним членом НТШ. Здобуття Україною незалежності принесло нові надії і задоволення тим, що зникла «імперія зла» [1, с. 24].

Яскраво описує організаційну діяльність О.Оглобліна в США, саме Українське Історичне Товариство. Воно виникло 1965 р. в Америці, в університетському містечку Болдер, штат Колорадо. Згодом, товариство розгорнуло свою діяльність у Європі, Канаді та Австралії, у такий спосіб об'єднавши українських науковців-емігрантів на чужині, де вони продовжували

наукові студії із вивчення історичного минулого України. З часу здобуття Україною незалежності в 1991 р. товариство розгорнуло тут свою діяльність. Сьогодні існує більше десятка осередків УІТ ім. М.Грушевського при українських університетах. Отож, внесок О.Оглоблина в розбудову української історичної науки на Заході сприяв консолідації творчих зусиль учених задля об'єктивного відтворення національної історії на противагу заїделогізованій історичній радянській гуманітаристиці [2, с. 6; 3, с. 23].

До товариства увійшли історики, дослідники допоміжних або спеціальних історичних та суспільних наук, які репрезентували різні покоління українських науковців. Не зважаючи на різницю віку, приналежність до різних історіографічних шкіл, конфесійні, світоглядні та часом політично-ідеологічні настанови вони реалізували і концепцію незалежного професійного наукового товариства [3, с. 5]. Важливу організаційну роботу щодо виникнення і розгортання роботи товариства і розроблення концепції часопису «Український історик» відіграв О.Оглоблин. Ця подія як показав час, мала переломне значення для організації історичного товариства, історичного журналу та розвитку української історіографії [7, с. 27].

Еміграційний науковий доробок О.Оглоблина вражає своєю різноманітністю. Понад 60 років свого життя він присвятив вивченню доби гетьмана Івана Мазепи в контексті розвитку і занепаду козацько-гетьманської держави кінця XVII – початку XVIII століття. Самостійні наукові дослідження О.Оглоблин започаткував у 1926–1927 роках, коли з'явилися його перші праці, присвячені діяльності козака Петра Іваненка. Вивчення його ролі важливе для розуміння внутрішніх політичних та соціальних відносин в Україні наприкінці XVII – початку XVIII ст., козацької старшинської опозиції до І.Мазепи, відносин козаків з Кримом і також розвитку української політичної думки того часу. Вже в першій статті з цього циклу «Договір Петра Іваненка з Кримом 1692 р.» професор О.Оглоблин показав себе першорядним знавцем часів Мазепи. Також видав хронологічний покажчик «Труди і дні гетьмана Івана Мазепи». Про цю хронологію вперше згадано у бібліографії «Праці Олександра Оглоблина, що залишаються в рукописі». Олександр Оглоблин опрацював «Реєстр універсалів гетьмана Івана Мазепи». Він вважав, що з публікацій радянських істориків того часу треба відкинути «партійну полову», яка була подана у їхніх працях під терором комуністичної партії і залишити це «зерно правди», що там заховалося [1, с. 31].

Окремо увагу потрібно приділити праці, яка у науковій спадщині Олександра Оглоблина займає одне з головних місць як глибинна аналітично-синтетична студія Івана Мазепи і його держави – «Гетьман Іван Мазепа та його доба». Історик багато років присвятив дослідженню козацько-гетьманської держави XVII–XVIII ст. в контексті багатовимірного українського історичного процесу, пов'язаного з історією Польщі, Росії, Криму, Туреччини, Швеції та інших держав [4, с. 53]. Після 1960 року Олександр Петрович доповнював свою монографію на окремих аркушах паперу, що було типовим у його праці. У своїх наукових роздумах він ставить засадниче питання: «Чи вдалося Москві – байдуже червоній чи білій, подолати Мазепу, як ідейного речника українства?»

Ні, не вдалося ні знищити, ні здолати. Перефразовуючи слова Грушевського, смерть пролетіла над українською нацією – і вона не тільки прожила 250 літ Полтавської московської перемоги, але навіть відродилася й стоїть далеко сильнішою ідейно супроти свого московського противника, ніж за часів Петра I. І саме тому Москва й досі веде боротьбу проти символу Мазепи – боротьбу, яку вона виграти не може» [1, с. 9].

В науковому доробку вченого особливе місце посідає синтетична праця «Українська історіографія 1917–1956 рр.», а серед спеціальних – ґрунтовне дослідження національно-патріотичного трактату «Історія Русів». Окрім того, варто зазначити, що його науковий інтерес охопив і українську генеалогію, а також спогади про його сучасників – видатних українських діячів [5, с. 522].

Отже, в еміграції у США О.Оглоблин зумів об'єднати українських істориків, які з політичних причин опинилися на чужині. Велика заслуга вченого в організації Українського історичного товариства та часопису «Український історик», на шпальтах якого друкувалися наукові праці, присвячені різним аспектам української історії. О.Оглоблин у США став вчителем і наставником для багатьох поколінь істориків. Непересічний талант вченого та організатора сприяли створенню на Заході низки міжнародних наукових інституцій, які до світової спільноти доносили думку про Україну.

#### **Джерела та література**

1. Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба / Редактор Любомир Винар, упорядники Ігор Гирич, Алла Атаманенко. Вид. 3-є, доповнене і виправлене. Нью-Йорк – Київ – Львів – Острого – Торонто, 2003. 496 с. ; іл.
2. Любомир В. Атаманенко А. Українське Історичне Товариство: сорок років діяльності (1965–2005). Видання з нагоди Третього Міжнародного конгресу українських істориків. Нью-Йорк; Острого: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2006. 118 с.
3. Любомир В. Українське Історичне Товариство: генеза і рання діяльність». Український Історик. Т. XXXII, ч. 1–4, 1995.
4. Верба І. Олександр Оглоблин: Життя і праця в Україні. К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 1999. 384 с.
5. Верба І.В. Оглоблин Олександр Петрович. Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. К.: Наук. думка, 2010. Т. 7.: Мл – О. 2010. С. 522–523.
6. Олейко В. Олександр Оглоблин. Наук. зб. УВУ. Т.15. Мюнхен, 1992. С. 329–331.
7. Субтельний О. Олександр Петрович Оглоблин // 125 років київської української академічної традиції. Нью-Йорк, 1993. С. 539–552.

#### **Reference**

1. Ohloblyn O. Hetman Ivan Mazepa ta yoho doba [Hetman Ivan Mazepa and his time] / Redaktor Liubomyr Vynar, uporiadnyky Ihor Hyrych, Alla Atamanenko. Vyd.

- 3-ye, dopovnene i vypravlene. Niu-York–Kyiv–Lviv–Ostroh–Toronto, 2003. 496 s. ; il.
2. Liubomyr V. Atamanenko A. Ukrainske Istorychne Tovarystvo: sorok rokiv diialnosti (1965–2005). Vydannia z nahody Tretoho Mizhnarodnoho konhresu ukrainskykh istorykiv [Ukrainian Historical Society: forty years of activity (1965–2005). Publication on the occasion of the Third International Congress of Ukrainian Historians]. Niu-York; Ostroh: Vyd-vo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia», 2006. 118 s.
3. Liubomyr V. Ukrainske Istorychne Tovarystvo: geneza i rannia diialnist» [Ukrainian Historical Society: genesis and early activity]. Ukrainskyi Istoryk. T. XXXII, ch. 1–4, 1995.
4. Verba I. Oleksandr Ohloblyn: Zhyttia i pratsia v Ukraini [Oleksandr Ogloblyn: Life and work in Ukraine]. K.: Instytut ukrainskoi arkheohrafii ta dzhereloznavstva im. M.S. Hrushevskoho NAN Ukrainy, 1999. 384 s.
5. Verba I.V. Ohloblyn Oleksandr Petrovych [Oleksandr Petrovych Ogloblin]. Entsyklopediia istorii Ukrainy: U 10 t. / Redkol.: V.A. Smolii (holova) ta in. K.: Nauk. dumka, 2010. T. 7.: Ml – O. 2010. S. 522–523.
6. Oleiko V. Oleksandr Ohloblyn [Oleksandr Ogloblin]. Nauk. zb. UVU. T.15. Miunkhen, 1992. S. 329–331.
7. Subtelnyi O. Oleksandr Petrovych Ohloblyn [Oleksandr Petrovych Ogloblin]. // 125 rokiv kyivskoi ukrainskoi akademichnoi tradytsii. Niu-York, 1993. S. 539–552.

**УДК 331.522**

## **СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МОЛОДІЖНОГО СЕКТОРУ РИНКУ ПРАЦІ В УКРАЇНІ**

**Тетяна Опанасюк**

Рівненський державний гуманітарний університет

Україна, 33028, м. Рівне, вул. Пластова, 31

e-mail: [opanasiukta@gmail.com](mailto:opanasiukta@gmail.com)

<https://orcid.org/0000-0001-8836-4973>

У статті розглянуто основні соціальні проблеми молодіжного ринку праці. На основі аналізу й узагальнення статистичних даних та результатів соціологічних досліджень проаналізовано сучасні тенденції зайнятості та безробіття молоді. Досліджено дисбаланс між попитом та пропозицією робочої сили на молодіжному ринку праці. Розглянуто сприятливі чинники для працевлаштування молоді та труднощі, що трапляються на її шляху у процесі пошуку роботи.

У ході дослідження з'ясовано основні ознаки молодіжного сегменту ринку праці: несформованість професійних інтересів у молоді; дисбаланс попиту та пропозиції на молодіжну робочу силу; невідповідність рівня кваліфікації молодих спеціалістів вимогам роботодавців; низька оплата та незадовільні умови праці. Доведено, що високі показники молодіжного

безробіття негативно впливають не тільки на матеріальний стан та соціалізацію молоді, а й гальмують соціально-економічний розвиток країни. Запропоновано заходи щодо сприяння працевлаштуванню молоді та зниження рівня молодіжного безробіття.

**Ключові слова:** молодь, ринок праці, зайнятість, безробіття, попит та пропозиція робочої сили, досвід.

The socio-economic and political changes taking place today in Ukrainian society have led to an aggravation of the situation in the labor market and its youth segment. Youth employment and unemployment is one of the most urgent problems of the modern labor market, which requires a comprehensive analysis and the search for new approaches to its solution.

The article discusses the main social problems of the youth labor market. Based on the main analysis and generalization of statistical data and the results of sociological research, modern trends in youth employment and unemployment were analyzed. The imbalance between labor supply and demand in the youth labor market is studied. Favorable factors for youth employment and difficulties encountered in the process of job search are considered.

In the course of the study, the main characteristics of the youth segment of the labor market were clarified: lack of formation of professional interests among young people; imbalance of demand and supply for youth labor force; inconsistency of the qualification level of young specialists with the requirements of employers; low pay and unsatisfactory working conditions. It has been proven that high rates of youth unemployment negatively affect not only the material condition and socialization of young people, but also inhibit the country's socio-economic development. Measures to promote youth employment and reduce the level of youth unemployment are proposed.

**Key words:** youth, labor market, employment, unemployment, labor supply and demand, experience.

Важливою складовою ринкової економіки є ринок праці. Молодіжний ринок праці – сегмент ринку праці, на якому суб'єктами, що формують пропозицію робочої сили, виступають особи 14–35 років. Останні є найактивнішою частиною населення, яка становить майже 38% усього економічно активного населення України. Молодь – важливий ресурс як для ринку праці, так і для країни загалом, оскільки у майбутньому стане основою національного ринку праці.

Сьогодні ситуація на ринку праці надзвичайно складна та динамічна. Вона пов'язана з істотними змінами в економічному, політичному і соціальному житті країни. Зокрема, зміни призвели до трансформації внутрішнього ринку праці, що впливає на трудову діяльність людини та її соціально-економічне становище. Крім того, ситуація на ринку праці зазнала значних змін в умовах пандемії COVID-19, коли підприємства скорочували штат персоналу та багато потенційних робочих місць для молоді були закриті. Наведена тенденція потребує подальшого аналізу проблем молоді на ринку

праці та пошуку нових підходів щодо вирішення питань молодіжного безробіття.

Дослідженням питань ринку праці, зайнятості, безробіття та працевлаштування молоді, шляхів розвитку трудового потенціалу та підвищення ефективності професійного навчання кадрів займалися такі відомі зарубіжні та українські вчені, як, зокрема, У.Петті, А.Сміт, Д.Рікардо, А.Маршалл, Д.Акімов, Д.Богиня, Б.Генкін, О.Грішнова, Т.Заяць, Е.Лібанова, А.Колот, В.Онікієнко, В.Петюх, Г.Радіонова, А.Клочко, К.Олійник та інші. Водночас у сучасній літературі недостатньо уваги приділено комплексності та практичній спрямованості заходів усунення дисбалансу між попитом і пропозицією робочої сили на молодіжному ринку праці.

**Метою статті** є аналіз соціальних проблем молодіжного ринку праці та пошук дієвих шляхів щодо підвищення рівня зайнятості молоді на національному ринку праці.

Для досягнення цієї мети потрібно виконати наступні завдання:

- дослідити особливості зайнятості та безробіття молоді;
- проаналізувати дисбаланс між попитом та пропозицією робочої сили на молодіжному ринку праці;
- з'ясувати сучасні тенденції на молодіжному ринку праці.

В економічній науці розрізняють різноманітні сегменти ринку праці, залежно від ознак за якими вони класифікуються. Однією з таких ознак є віковий склад носіїв робочої сили. Саме за цією ознакою у загальному ринку праці виділяють молодіжний сегмент.

Молодь – це соціально-демографічна група, яка характеризується сукупністю вікових ознак, особливістю соціального стану та зумовлених певним набором соціально-психологічних якостей, які визначаються суспільним ладом, закономірностями соціалізації, вихованням в умовах певного суспільства. Зокрема, для молодих осіб характерним є недостатня сформованість ціннісних орієнтирів, кваліфікаційних навичок, соціальних і економічних ресурсів, відсутність життєвого досвіду, що збільшує ймовірність ризику прийняття нераціональних рішень у трудовій сфері. У той же час молодь, на відміну від населення старшого віку, більш сприйнятлива до змін, в більшій мірі соціально мобільна, здатна до професійного росту і спроможна здійснювати трудову діяльність у більш тривалій часовий період. Поряд з цим, молоді люди на ринку праці є найбільш вразливими і незахищеними. Тому питання молодіжної зайнятості знаходиться в фокусі уваги як розвинутих країн, так і країн, що розвиваються [5, с. 6].

З огляду на суспільно-соціальну диференціацію доцільно виділити 4 вікові групи молоді: 1) 14–17 років (вибір виду трудової діяльності або продовження навчання); 2) 18–24 роки (навчання у навчальних закладах та набуття професійних знань, вмінь і навичок); 3) 25–28 років (набуття професійної самостійності, економічної стабільності та долучення до процесу суспільного виробництва); 4) 29–35 років (розвиток професіоналізму).

Традиційно найнижчим є рівень економічної активності для молоді у віці 14–24 років, що пов'язано з її навчанням та малою кількістю конкурентних

переваг на ринку праці. Цю проблему посилює ще те, що в Україні не існує належного правового механізму, який би регулював умови переходу молоді на ринок праці та стимулював роботодавців працевлаштовувати таку молодь.

Із значними труднощами на ринку праці також зустрічаються й молоді люди 25–35 років. Серед головних проблем зайнятості молоді доцільно насамперед звернути увагу на відповідність отриманих спеціальностей випускниками професійних та вищих навчальних закладів потребам ринку праці в Україні.

Невідповідність отриманої освіти професії, за якою працевлаштоване зайняте населення в Україні, пояснюється такими факторами, як:

- пропозиція навчальними закладами професій, які не повною мірою відповідають потребам ринку праці як за кількістю, так і за фаховими знаннями;

- здобуття певними категоріями молоді освіти лише для отримання диплому про професійну або вищу освіту;

- неправильне формування у молоді уявлення про певні професії під час вступу, що після отримання відповідного рівня освіти приводить до розчарування у професії: незадовільний рівень оплати праці, специфіка роботи, неприйнятні соціально-психологічні умови, падіння престижу професії тощо [8, с. 718].

Однією із головних причин існуючої проблеми працевлаштування молоді є недостатній рівень практичного спрямування освіти – знання набувають реальної цінності тільки у випадку перетворення їх в навички, а це можливо досягти лише у разі практичного їх використання. Таким чином утворюється протиріччя: незважаючи на значну кількість молоді, яка потребує працевлаштування, роботодавцям важко знайти висококваліфікованих працівників, які відповідали б їх потребам [1, с. 115]. З огляду на зазначене, постає нагальна потреба у підвищенні ефективності системи професійної орієнтації, одночасної освітньої та практичної підготовки, орієнтації систем навчання та працевлаштування молоді із врахуванням потреб роботодавців.

Сучасна молодь обирає специфічні, характерні тільки для неї пріоритети професійного розвитку, дуже часто вона мало довіряє системі освіти, спираючись на власну думку. Вже багато років, не дивлячись на постійну роботу державних і публічних органів з інформування населення щодо актуальних на ринку праці професій, молодь все одно обирає професії, які є найбільш престижними, або ті, які дають можливість навчатися за рахунок бюджетних коштів, а не ті, що є затребуваними на ринку праці.

У 2017/2018 н.р. серед бакалаврів найбільш популярними були такі галузі знань, як: управління та адміністрування (14% від загальної кількості студентів), освіта/педагогіка (12,1%), право (10,1%), інформаційні технології (7,8%), соціальні та поведінкові науки (6,7%) [5, с. 20].

Рейтинг популярності за даними вступної компанії 2019 року практично не змінився. Найбільш популярними серед абітурієнтів були такі галузі знань: управління та адміністрування, інформаційні технології, гуманітарні науки, освіта/педагогіка, соціальні та поведінкові науки, право. При цьому найчастіше



подавалися заяви на такі спеціальності: право (7,5% поданих заяв), філологія (7,4%), менеджмент (5,9%), комп'ютерні науки (4,4%), середня освіта (4,3%), журналістика (3,5%) та економіка (3,3%).

За даними дослідження «Молодь України 2021» серед привабливих для молоді професій є бізнесмена, підприємця (приваблива для 39,9%), спеціаліста програмного забезпечення і комп'ютерної техніки (31,5%), менеджера, фахівця комерційної організації (22,6%), банківського працівника (20,5%), дизайнера (20,2%) та юриста (17%). Серед професій, що молодь оцінює як ті, що забезпечують успіх – професії бізнесмена та підприємця (вважається такою, що забезпечує успіх для 52,7% молоді), спеціаліста програмного забезпечення і комп'ютерної техніки (45,8%), юриста (27%) та банківського працівника (24,9%). Молоді чоловіки та жінки мають подібні вибори професій, що забезпечують успіх в житті, однак переважно різних професій, які є привабливими для молодих жінок (бухгалтерка або економістка, вчителька або викладачка, дизайнерка, кухарка, працівниця творчої професії – акторка, артистка, художниця тощо) та чоловіків (військовий) [6, с. 49].

За результатами загальнонаціонального опитування студентів, основним мотивом при виборі закладу освіти студенти назвали власне бажання, інтерес (48%), значно менше частка опитаних орієнтувалися на престиж професії, можливості подальшого працевлаштування (18%). Водночас 46% студентів впевнені, що у майбутньому працюватимуть за отриманою спеціальністю. Найбільше «вірні» своєму вибору професії студенти-митці, серед яких 57% впевнено збираються працювати за спеціальністю, найменше налаштовані на роботу за обраною професією студенти технічного профілю – 34% [2, с. 5].

Відповідаючи на питання «З огляду на останні події пандемії та карантину, які навички і вміння Вам видаються особливо необхідними?», молодь обирала найчастіше такі навички і вміння, як саморозвиток (36,7%), комп'ютерна грамотність (35,7%), гнучкість (30,4%). Водночас, у 2021 році порівняно із 2019 роком збільшилася частка молоді, яка не проходила або відвідувала жодного з профорієнтаційних заходів – з 27,6% до 44,2%. Також зменшилася частка молоді, яка була залучена до факультативних курсів, лекцій та семінарів з вибору майбутньої професії під час навчання (з 36,2% до 25,6%), заходів, організованих державними центрами зайнятості (з 12,7% до 7,5%), екскурсій на виробництво, майстер-класів, «Днів відкритих дверей» на підприємствах (з 23,5% до 16,5%) та відвідувань «Ярмарок вакансій» (з 20,7% до 11,7%) [5, с. 51].

У 2021 р. порівняно із 2019 р. менша частка молоді, серед тих, хто коли-небудь працював, працювала за фахом або спеціальністю отриманою в закладі освіти (54,5% порівняно з 61,2% відповідно). Водночас, із збільшенням віку молоді майже в два рази зросла частка молодих людей, яка працює або працювала за отриманим фахом або спеціальністю, і, навпаки, у молодших вікових групах є більшою частка молоді, що має досвід роботи не за фахом та спеціальністю [5, с. 53].

Таким чином, для переходу молоді від навчання до роботи необхідно оволодіти навичками, які допоможуть їм в майбутньому працевлаштуватися і

знайти своє місце на ринку праці. В Україні гостро постає питання невідповідності навичок, якими володіє молодь, до потреб ринку праці. Навички не обов'язково пов'язані з наявністю диплому, проходженням курсів, тренінгів та іншими формами неформальної освіти. Їх також формують такі чинники, як сім'я, найближче оточення, робота тощо. Розвивати свої навички – це значить розширювати можливості свого працевлаштування, ефективніше виконувати свою роботу, використовувати новітні технології і розвивати інновації, а невідповідність або відсутність навичок створює перешкоди для виходу молоді на ринок праці і негативно впливає на розвиток економіки країни в цілому.

Дослідження «Навички для України 2030: погляд бізнесу» довело, що найбільш затребуваними серед роботодавців є такі навички, як: емоційний інтелект, вміння працювати в команді, можливість вирішувати комплексні проблеми, здатність швидко навчатися, адаптивність, аналітичне мислення, критичне мислення, управління проєктами, стратегічне мислення, ініціативність. Варто зазначити, що серед навичок роботодавці називали: комунікабельність, вміння працювати в команді, вирішення комплексних проблем, аналітичне мислення, здатність швидко навчатися, адаптативність, ініціативність, грамотна усна і письмова мова, емоційний інтелект, відповідальність. Це актуалізує та підкреслює першочерговість і важливість саме соціальних компетенцій на ринку праці. Вказані результати дослідження демонструють навички, якими найкраще володіють випускники закладів освіти, а саме: комунікабельність, вміння працювати в команді, здатність швидко навчатися, гнучкість, грамотна письмова й усна мова та ініціативність. Серед навичок, якими найгірше володіють студенти, – це управління проєктами, можливість комплексно розв'язувати проблеми, стратегічне і критичне мислення, управління змінами, людьми та емоційний інтелект. Серед навичок, нестачу яких відчують молоді спеціалісти упродовж першого року роботи, виділено ораторське мистецтво, осмислення і прийняття рішень, ІТ-грамотність, уміння працювати під тиском, управління конфліктами та вміння вести переговори [7, с. 17]. Однією з негативних рис характерних сучасній Україні є відсутність у роботодавців чіткого бачення щодо навичок і професій, які будуть затребуваними у майбутньому. Це пов'язано також з відсутністю можливості побудови довгострокових стратегій розвитку бізнесу, у зв'язку з нестабільністю та динамічністю розвитку економічних, соціальних систем та HR-технологій. Більшість українських роботодавців стверджують про наявність дефіциту необхідних умінь і навичок у молоді, особливо у сферах, що потребують фахівців з високоскладними технологічними завданнями або у сферах, що знаходяться на перетині декількох видів діяльності та передбачають мультизадачність виробничого процесу.

Результати дослідження Інституту професійно-технічної освіти НАПН України засвідчили, що лише 37,2% учнів закладів професійної освіти бажали отримати в закладі практичні навички, які після завершення навчання дадуть можливість розпочати професійну діяльність. 27,2% опитаних учнів очікували від навчання можливості отримати в подальшому високі матеріальні винагороди. Ще майже 5% учнів прагнули лише отримати диплом [5, с. 27].

Українська молодь має достатньо високий освітній потенціал, який втрачається через неможливість належної реалізації у сфері праці. Однією з характеристик, яка підкреслює наявність цієї проблеми, є надлишкова кваліфікація зайнятого населення, особливо у віці від 15 до 24 років. За проведеними розрахунками, 34,51% молоді працюють на робочих місцях, що є меншим за їх освітньо-кваліфікаційний рівень. Особливо гострою ця проблема є для молоді, яка проживає у сільській місцевості. Основними посадами, які найчастіше займає молодь з надлишковою кваліфікацією, є: технічні службовці, працівники сфери торгівлі та послуг, працівники сільського господарства та представники найпростіших професій, хоча реально вони могли б стати основою креативного класу нашої країни, розвиваючи найбільш перспективні її галузі. Це не лише негативно впливає на перспективи економічного розвитку країни, а й формує у молоді настрої щодо знецінення важливості освіти, зневірення у власних силах та може стати однією з причин трудової міграції [4, с. 19].

Отже, загальною проблемою сучасних випускників, яка не дає їм вільно конкурувати на ринку праці, є відсутність по закінченню закладу освіти необхідних вмінь, навичок та досвіду. Тому вищим і професійним закладам освіти потрібно розширити практичну частину освітніх програм, запровадити стажування і розвивати співпрацю з бізнесом і державними структурами, включити до навчальних планів предмети, які розвивають і формують необхідні навички (ораторське мистецтво, ведення переговорів тощо). Зкладам загальної середньої освіти під час навчання доцільно застосовувати більше творчих та інтерактивних форм надання інформації. Важливу роль у формуванні навичок ХХІ століття має неформальна освіта. Наприклад, у молодіжних центрах можуть формуватися клуби професійних інтересів, діяльність яких спрямована на напрацювання навичок боротьби молодих працівників за власні трудові права [5, с. 29].

Іншим важливим фактором, який нерозривно пов'язаний з невідповідністю попиту та пропозиції економічно активної молоді на ринку праці України, є процес безробіття.

За результатами обстеження робочої сили в грудні 2021 р. кількість зайнятого населення віком 15 років і старше становила 15,4 млн. осіб, а у віці 15–70 років – 15,3 млн. осіб. Кількість безробітного населення віком 15 років і старше й у віці 15–70 років склала по 1,8 млн. осіб. Рівень зайнятості населення віком 15 років і старше становив 48,3%, а серед населення віком 15–70 років – 54,6%. Рівень безробіття населення серед робочої сили віком 15 років і старше становив 10,5%, а у віці 15–70 років – 10,6% [3, с. 1]. Рівень безробіття серед молоді у віці до 25 років скоротився з 19,3% (2020 р.) до 18,8% (2021 р.), 25–29 років – 8,6% та 8,9% відповідно проте, залишався вище серед усіх вікових груп. Найнижчий рівень безробіття спостерігався серед громадян у віці 30–34 роки – 8,5% (2021 р.). Рівень економічної активності жінок в усіх вікових групах молоді, як завжди, є нижчим, ніж серед чоловіків. Рівень економічної активності сільської молоді завжди є вищим у наймолодшій віковій групі, тоді як для старших вікових груп молоді даний показник перевищує показники серед міської молоді.

Найбільша частка зайнятої молоді в чисельності постійного населення віком 30–34 років спостерігалася у 2018 р. у Харківській (84,6%), Київській (81,8%), Львівській (80,3%) та Черкаській (79,5) областях. У віковій категорії молоді 25–29 років за рівнем зайнятості лідирували м. Київ (79,6%), Черкаська (78,9%), Харківська (76,5%) та Житомирська (74,9%) області [5, с. 29]. Найнижчі показники молодіжної зайнятості були в Донецькій, Чернівецькій, Тернопільській областях. Тобто вищий рівень зайнятості спостерігався в областях, де сформовані найбільш сприятливі умови у молодіжному сегменті ринку праці, в тому числі економічні, та в регіонах, ринки праці яких є найбільш динамічними. У 2020 р. найбільша частка зайнятої молоді віком 30–34 років спостерігалася у Рівненській (84,2%), Сумській (79,6%), Чернігівській (79%) областях та в м. Київ (79,5%). У віковій категорії молоді 25–29 років за рівнем зайнятості лідирували м. Київ (85,7%), Харківська (80,9%), Рівненська (80,2%) та Дніпропетровська (78,7%) області [9, с. 61]. Найнижчі показники молодіжної зайнятості були в Донецькій, Чернівецькій та Волинській областях.

Останніми роками в Україні формується тенденція до збільшення кількості молоді, яка перебуває у статусі безробітних понад рік. Багато з них змушені перебувати у стані тривалого безробіття з самого початку трудової діяльності. Високий рівень довготривалого безробіття пояснюється як дефіцитом якісних робочих місць, так і відсутністю у значної частини молодих людей професійних навичок і досвіду роботи, що відповідають вимогам роботодавців. Довгострокове перебування у стані безробіття збільшує для працівників ризики втрати навичок і професійних вмінь, призводить до послаблення мотивації до активного пошуку роботи, зменшує шанси на працевлаштування, має наслідком зниження рівня життя, поступову деградацію особистості та зводить до мінімуму можливості для самореалізації.

Безробіття серед молодого населення має цілу низку негативних наслідків, серед яких: погіршення демографічної ситуації через фінансову неспроможність осіб репродуктивного віку народжувати та виховувати дітей; погіршення здоров'я через фінансову неспроможність молоді користуватися медичними послугами; зниження якості трудового потенціалу внаслідок тривалого періоду пошуку роботи; активізація трудової міграції; зростання соціальної напруженості в суспільстві. Нестача професійного досвіду, матеріальні проблеми, психологічний дискомфорт через відсутність роботи спонукають молодь займатися нерегламентованими видами діяльності. Це, з одного боку, можна розглядати як вимушену форму адаптації населення в умовах несприятливої соціально-економічної ситуації, що має, крім інших, і позитивні наслідки, зокрема: зниження числа безробітних і послаблення напруженості на ринку праці; можливість для осіб, які працюють неофіційно, певний період часу отримувати дохід, який є вищим порівняно із соціальними виплатами по безробіттю. Разом з тим, масштабне залучення населення до неформального сектору обмежує можливість реалізації більшості соціальних прав, передбачених Конституцією України, трудовим законодавством та підвищує ризик нестабільної зайнятості [5, с. 35].

Отже, здійснений аналіз дає нам змогу зробити наступні висновки.

1. Молодіжний ринок праці має свою специфіку.

По-перше, для нього характерні нестійкість попиту та пропозицій, що зумовлено мінливістю професійних орієнтацій молоді та соціально-професійною невизначеністю.

По-друге, для молодіжного ринку праці характерна низька конкурентоспроможність порівняно з іншими віковими категоріями. Молодь піддається найбільшому ризику втратити роботу або ж не працевлаштуватись. Можливості працевлаштування нової робочої сили, яка вперше вступає на ринок праці, зменшуються: молоді спеціалісти потрапляють в систему жорсткої конкуренції з досвідченими працівниками.

2. Ситуація на сучасному ринку праці молоді досить складна. Вона характеризується високим рівнем молодіжного безробіття причинами якого стає надлишок робочої сили та її структурна невідповідність попиту на неї, недостатнім рівнем освіти молоді, що не може задовольнити вимоги роботодавців. Також актуальними загрозами у молодіжному сегменті праці є: залежність ймовірності працевлаштування від тривалості незайнятості; низька дієвість мотиваційних і стимулюючих чинників; поглиблення структурних диспропорцій на ринку праці; поширення неформальної зайнятості; трудова міграція молоді; низька вартість робочої сили. Названі загрози можуть призвести до наступних наслідків: уповільнення соціально-економічного прогресу; звуження трудового потенціалу; неефективне використання трудового потенціалу; втрата інтелектуального потенціалу; поглиблення демографічної кризи; гальмування інноваційних процесів; розширення тіньового сектору; погіршення якості та рівня життя; посилення соціальної напруженості; збільшення навантаження на систему соціального захисту.

3. Розв'язання проблеми зайнятості молоді в Україні можливе лише за умови чіткого спрямування, систематизації та скоординованих дій держави й суспільства. Держава повинна забезпечити стійкий розвиток соціальної стабільності й захищеності молоді, формування оптимальної політики у сфері зайнятості з урахуванням ситуації на регіональному ринку праці. Реалізація цих завдань потребує розроблення та фінансування державних програм зайнятості, залучення інвестицій, активізації інноваційної діяльності тих галузей господарства, які спроможні забезпечити створення нових робочих місць. Також потрібно здійснювати заходи щодо врегулювання ринку праці.

### **Джерела та література**

1. Богданова Н.М., Коваль К.О., Мензул О.М. Молодь на ринку праці: практики взаємодії суб'єктів працевлаштування молоді. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2014. № 2. С 115–119.
2. Вища освіта в умовах реформи: зміни громадської думки. URL: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/64616272458b95d7338ed11.33128713>. (дата звернення: 15.11.2022).
3. Зайнятість та безробіття населення у IV кварталі 2021 року. URL: <https://ukrstat.gov.ua/express/expr2021/12/157.pdf>. (дата звернення: 15.11.2022).

4. Ільїч Л.М. Структурні зрушення транзитивного ринку праці: теорія та методологія регулювання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук. Київ, 2017. 43 с.
5. Молодь на ринку праці: навички XXI століття та побудова кар'єри. Щорічна доповідь Президентові України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні / Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики. Київ, 2019. 107 с.
6. Молодь України 2021(результати репрезентативного соціологічного дослідження). Міністерство молоді та спорту України. К., 2021. 74 с.
7. Навички для України 2030: погляд бізнесу / За ред. М.А. Саприкіної. К.: ЮСТОН, 2016. 36 с.
8. Пономаренко І. Аналіз молодіжного ринку праці в Україні. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. № 21. С. 716–722.
9. Робоча сила України 2020: статистичний збірник / За ред. І.Осипової. К.: Державна служба статистики України, 2021. С. 190.

### References

1. Bohdanova, N.M., Koval, K.O., Menzul, O.M. (2014). Molod na rynku pratsi: praktyky vzaiemodii sub'iektiv pratsevlashuvannia molodi [Youth on the labor market: practices of interaction of youth employment entities]. *Visnyk Vinnytskoho politekhnichnoho instytutu*, 2, 115–119.
2. Vyshcha osvita v umovakh reformy: zminy hromadskoi dumky [Higher education under reform conditions: changes in public opinion]. URL: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/64616272458b95d7338ed11.33128713> [in Ukrainian].
3. Zainiatist ta bezrobittia naseleння u IV kvartali 2021 roku [Employment and unemployment of the population in the IV quarter of 2021] URL: <https://ukrstat.gov.ua/express/expr2021/12/157.pdf> [in Ukrainian].
4. Ilich, L.M. (2017). *Strukturni zrushennia tranzytyvnoho rynku pratsi: teoriia ta metodolohiia rehulivannia* [Structural changes in the transitive labor market: theory and methodology of regulation]. (Extendet abstract of candidate's thesis). Kyiv [in Ukrainian].
5. Derzhavnyi instytut simeinoi ta molodizhnoi polityky. (2019). *Molod na rynku pratsi: navychky XXI stolittia ta pobudova kar'ieriy. Shchorichna dopovid Prezydentovi Ukrainy, Verkhovnii Radi Ukrainy, Kabinetu Ministriv Ukrainy pro stanovyshe molodi v Ukraini* [Youth on the labor market: 21st century skills and career building. Annual report to the President of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine on the situation of youth in Ukraine]. Kyiv [in Ukrainian].
6. Ministerstvo molodi ta sportu Ukrainy. (2021). *Molod Ukrainy 2021(rezultaty reprezentatyvnoho sotsiolohichnoho doslidzhennia)* [Youth of Ukraine 2021 (results of a representative sociological survey)]. Kyiv [in Ukrainian].
7. Saprykina, M.A. (Ed.) (2016). *Navychky dlia Ukrainy 2030: pohliad biznesu* [Skills for Ukraine 2030: a business perspective]. Kyiv: YuSTON [in Ukrainian].
8. Ponomarenko, I. (2018). Analiz molodizhnoho rynku pratsi v Ukraini [Analysis of the youth labor market in Ukraine]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, 21, 716–722.

9. Osypova, I. (Ed.) (2021). *Robocha syla Ukrainy 2020: statystychnyi zbirnyk* [Labor force of Ukraine 2020: statistical collection]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [in Ukrainian].

## РОЗДІЛ II ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

УДК 9(420) «12/13»

### ДВА ВЕКТОРИ ФОРМУВАННЯ ІНТОЛЕРАНТНОСТІ ФРАНЦУЗЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В XII–XIII СТОЛІТТЯХ

**Марина Долганова**

Рівненський державний гуманітарний університет

Україна, 33028, м. Рівне, вул. Пластова, 31

e-mail: maryna.dolhanova@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0456-2132>

**Олег Озимчук**

Рівненський державний гуманітарний університет

Україна, 33028, м. Рівне, вул. Ст. Бандери, 12

e-mail: oleg.ozimchuk@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0343-3288>

В статті дається аналіз причин що сформували у французькому середньовічному суспільстві негативне ставлення до представників інших етносів та релігійних конфесій.

**Ключові слова:** інтолерантність, юдейські общини, альбігойці, Хрестові походи, Руанська ганза, Паризька гільдія, королівський домен, талья, катари, Ломберський диспут, Альбігойські війни, Симон де Монфор, Домінік де Гусман.

The article provides an analysis of the reasons that formed a negative attitude towards representatives of other ethnic groups and religious denominations in French medieval society.

**Key word:** intolerance, Jewish communities, Albigensians, Crusades, Rouen Hansa, Parisian guild, royal domain, taille, Lomber dispute, Albigensian Wars, Simon de Montfort, Dominique de Guzman.

One of the main debatable issues of modern French medieval studies is the problem of understanding the reasons for the reorientation of the main social states of the French kingdom in the 12th-13th centuries from tolerance to strict intolerance, in relation to representatives of other religious communities. At the turn of the 11th and 12th centuries and in the preceding Carolingian era, relations between Christian Franks and non-Christian foreigners cannot be called ideal, but even in certain contradictions they did not cross the lines of open conflict.

Back in the Carolingian era (VIII–X centuries), Jewish merchants controlled the kingdom's external and internal trade routes. Jewish merchants often carried out diplomatic missions of the Frankish monarchs. True, these assignments did not go beyond the transportation of diplomatic mail. The main occupations of the Jewish diaspora scattered throughout France were small crafts and trade. Even the very word



"Jew" in the Frankish language of the early Middle Ages was equal to the word "merchant." All markets in large French cities were controlled by Jewish merchants until the twelfth century. Their influence on the city's trade was so significant that at the beginning of the 9th century it was at the request of the Jewish community of the city of Lyon that the local Count Gero I (960-993) moved the market day from Saturday to Sunday. In less than half a century, all the markets of France started working on Sunday [10, p. 277].

Одним з головних дискусійних питань сучасної французької медієвістики є проблема розуміння причин переорієнтації головних суспільних станів Французького королівства у XII–XIII столітті від толерантності до жорсткої інтолерантності, щодо представників інших релігійних громад. На межі XI–XII століть і в попередню Каролінгську епоху стосунки між франками-християнами та іноземцями-нехристиянами назвати ідеальними не можна, але і в певних протиріччях вони не перетинали межі відкритого конфлікту.

Ще у Каролінгську епоху (VIII–X ст.) юдейські купці контролювали зовнішні та внутрішні торговельні шляхи королівства. Часто євреї-купці виконували дипломатичні доручення франкських монархів. Правда, ці доручення не виходили за межі перевезення дипломатичної пошти. Основними заняттями розпорошеної по всій Франції юдейської діаспори було дрібне ремесло і торгівля. Навіть саме слово «євреї» у франкській мові раннього середньовіччя дорівнювало слову «торговець». Всі ринки у великих французьких містах до XII століття контролювалися єврейськими торговцями. Їх вплив на міський товарообмін був настільки значний, що на початку IX століття саме за проханням юдейської общини міста Ліон місцевий граф Жеро I (960–993) переніс ринковий день з суботи на неділю. Менше ніж за півстоліття всі ринки Франції розпочинали роботу в недільний день [10, с. 277].

Традиційно до XII століття більшість єврейських родин мешкали у різних поселеннях і не утворювали общинних спільнот. Часто французькі феодали запрошували у свої шаті (замки) декілька єврейських сімей для вдосконалення рівня ремесла, або для наведення порядку в економічному управлінні маєтками. Лише з ростом міст у Французькому королівстві з'являються міські компактні юдейські общини. Єврейські купці були жаданими гостями, як при королівському дворі, так і в провінційних шато герцогів і графів та в єпископських резиденціях. Товари, які вони продавали, мали широкий попит і серед міської аристократії. У ранньому середньовіччі французькі євреї у більшості своїй не займалися ремеслом. Як міські жителі вони переважно присвячували себе так званим вільним професіям. Перш за все – лікарському мистецтву. У французькому суспільстві VII–XI століть цілителі-євреї мали хорошу репутацію.

Не дивлячись на постійні церковні заборони звертатися до послуг юдейських лікарів, вони мали особливу популярність. Їх послугами користувалися навіть римські папи. Більшість міських лікарів у містах французького королівства були євреї. На це навіть звернув особливу увагу церковний Собор у травні 1246 року, який збирався у французькому місті Безьє.

Одна з його постанов зауважує, що євреї зосередили в своїх руках всю лікарську практику у Франції. Особливо наголошувалося, що всі лікарські посади зайняті медиками-євреями навіть в місті Монпельє, де знаходилася вища медична школа [10, с. 302].

Існують чисельні джерельні повідомлення про єврейські землеволодіння в Каролінгський період. Однак у більшості випадків, це були певні форми вкладання капіталу, набутого шляхом торгівлі, або закладені євреям землі за фінансові борги землевласників християн. З аналізу пізніших документів Французького королівства випливає, що стан речей суттєво не змінився і в XII–XIII століттях. У листі французькому королю Філіпу II Августу (1180–1223) в січні 1205 року римський папа Інокентій III (1198–1216) скаржився на те, що євреї володіють церковними та світськими земельними угіддями у Франції [10, с. 307]. Архіви французьких королівських і міських судів XII–XIII століть були переповненими тяжбами між християнами власниками землі та євреями, які давали грошові позики.

На відміну від італійських та іспанських общин, для євреїв Французького королівства релігійно-філософські та наукові інтереси були другорядними. Вони не втручалися в теологічні диспути з християнами, їх вченість не поширювалася далі вивчення Тори і Талмуду. Певним виключенням може бути лише двір графа Карла Анжуйського, який оточив себе вченими-юдеями. Але й вони покинули Францію після того, коли їх покровитель став королем Сицилії. Навпаки, цікавість до юдейської релігії та їх вчених книг походила з боку християнських теологів, і жодним чином не заохочувалася юдеями. У Каролінгську епоху вивчення юдейських книг християнськими вченими було звичною справою, і це не викликало опору церкви. Але приклад ченця з абатства Клерво у 1192 році вказує на разючі зміни у ставленні до цього процесу в кінці XII століття [10, с. 322]. За контакти з рабином і спроби вивчення юдейського письма він потрапив під церковне слідство і був жорстоко покараним.

Таким чином, можна констатувати факт толерантного відношення до юдеїв у Французькому королівстві до XII століття. Невеликі виключення конфліктів у економічних відносинах не були системними. Джерелом підтвердження такого факту можуть бути також іконографічні матеріали. Практично всі зображення у книжкових мініатюрах юдеїв до XII століття не виділяють їх особливими рисами зовнішності та одягом від французів. Ще на початку XII століття євреї вільно пересувалися французькими землями та підтримували відносини з християнами. До кінця XI століття шлюби між юдеями та християнами у Французькому королівстві були звичною справою. Радикальні зміни відбулися у середині XII століття. На цьому слід наголосити тому, що найпростіше було б пояснити появу тотальної інтолерантності до юдеїв Франції початком Хрестових походів у Палестину та розгортанням боротьби з ними як з «ворогами Христа».

Насправді цілих півстоліття від початку Хрестових походів у становищі французьких євреїв нічого не змінилося. Релігійно-ідеологічного конфлікту не сталося. Справжня причина початку гоніння на французьких євреїв полягала у

площині торгівельних конкурентних протиріч. Перші прояви серйозного інтолерантного ставлення до євреїв у Французькому королівстві з'явилися у великих містах, які спеціалізувалися на зовнішній торгівлі. Хрестові походи відкрили доступ французьким купцям до східних ринків, в обхід єврейських купців-посередників. Бурхливий розвиток вільних міських комун, підтриманий французькими монархами Філіпом I (1060–1108), Людовіком VI (1108–1137), Людовіком VII (1137–1180) та Філіпом II Августом (1180–1223), призвів до створення ярмаркових центрів орієнтованих на французьких купців та ремісників.

У XII–XIII століттях постали французькі купецькі торгівельні об'єднання: Руанська ганза (Hanse de Rouen), Паризька гільдія (Marchands de l'eau – «Водні торговці»), Компанія луарських купців, Гільдія виноторговців Бордо [10, с. 326]. Ці гільдії за короткий час заволоділи не тільки економічним, але й суспільним впливом. Вже на початку XII століття французькі гільдії отримали підтримку з боку монархії. Значні суми грошових зборів значно поповнювали королівську скарбницю. Спочатку Людовік VI взяв під опіку Паризьку гільдію, яка у час правління Людовіка VII вже монополізувала всю торгівлю на Нижній Сені, а при Філіпові II, разом з Руанською ганзою, повністю контролювала торгівлю в Північній Франції. На початку XIII століття всі водні шляхи, а вони у той час виконували роль магістральних доріг, перебували у монопольній власності французьких торгівельних гільдій. Спроби юдейських общин повернути свій вплив у французькій торгівлі наражалися на жорсткий опір місцевих купців, які стали підбурювати проти євреїв міщан і селян, поширюючи інтолерантні настрої. Такі настрої стали примножуватися після того, як французькі юдеї втративши торгівельні преференції перейшли до процентних позичок, які християнам в принципі були заборонені.

Французькі монархи, підтримуючи міські торгівельні гільдії, здійснили низку послідовних акцій спрямованих на дискредитацію юдейських общин у королівстві. Якщо Філіп I, Людовік VI та Людовік VII надаючи ексклюзивні привілеї тільки місцевим купцям-християнам, усунули юдеїв з ринків, то Філіп II Август перейшов до відкритої конфронтації. На початку свого правління, щоб вгодити Паризькій гільдії та Руанській ганзі, він наказав заарештувати всіх євреїв королівського домену, конфіскував їх майно (попередньо примусив їх виплатити викуп 30 тисяч ліврів) і вигнав з країни. Боргові зобов'язання перед ними були анульовані. Філіп II Август мав особистий інтерес у цьому питанні, оскільки королівські борги єврейським фінансистам сягали 250 тисяч ліврів, а це перевищувало річний бюджет всього Французького королівства. Перші Капетинги і особливо Людовік VII брали хабарі від юдейських общин в обмін на покровительство. Подібним чином також діяли інші значні сеньйори, наприклад граф Шампанський Тібо III або герцог Нормандії Річард IV (Річард I Левове Серце, як король Англії); вони сперечалися через євреїв, звинувачували один одного у їх переманюванні. Однак Філіп II Август на початку правління порвав з цією традицією. А у 1198 році він знову змінив своє ставлення: євреям дозволили повернутися в землі королівства, король оголосив про їх особистий захист, але за це юдеїв обложили спеціальною талєю (taille – прямим

податком) [6, с. 319–320] і митом за реєстрацію угод. Організована таким чином експлуатація євреїв приносила річну суму прибутків у королівську скарбницю рівну близько 7.750 ліврів [5, с. 302]. Але вже була сформована суспільна думка про юдеїв як ворогів всього французького та християнського. Навіть зображення їх у книжкових мініатюрах змінилися. Французьких юдеїв стали зображати схожими на маврів. В умовах продовження хрестоносного руху в XIII столітті – це однозначно образ ворога.

У період правління французького короля Людовіка IX Святого (1226–1270) монархія стала застосовувати найрадикальніші методи щодо юдейських общин держави. Королівський ордонанс 1230 року заборонив євреям давати позички під відсотки і скоротив борги перед ними на третину. Спроба паризьких рабинів захистити свою общину шляхом відкритого диспуту, тільки погіршила ставлення французів до євреїв. Після дискусії, яка відбулася 24 червня 1240 року, Людовік IX призначив комісію з єпископів для вивчення Талмуду. Наслідком їх доповіді королю стало грандіозне аутодафе в червні 1242 року, на якому було спалено двадцять возів юдейських книг. Але особистим наказом монарх заборонив переслідувати рабинів [5, с. 401]. Вірогідно Людовік IX був упевнений в тому, що певні дії юдеїв призвели до його поразки у VII Хрестовому поході (1248–1254). Великий ордонанс 1254 року наказував: «Нехай євреї відмовляться від лихварства, чаклунства і нехай їх Талмуди та інші книги, що є богохульними, будуть спаленими, євреї ж, які не бажають підкоритися цьому ордонансу, хай будуть вигнані з королівства, а порушники покарані за законом. І нехай всі євреї живуть працею своїх рук або іншими справами, не пов'язаними з лихварством» [5, с. 400]. У 1258 році всі борги перед юдейськими лихварями було наказано передавати у королівську скарбницю. Ордонанс 1260 року розпочав слідства у всіх містах Французького королівства, з метою виявлення злочинів здійснених євреями. В червні 1269 року всіх юдеїв королівства примусили носити на одязі спеціальний знак, щоб відрізнити їх від християн. Французький король Філіп III Сміливий (1270–1285), як і його попередники продовжив переслідування євреїв. На початку правління всі без виключення євреї були змушені нашивати на одяг кольоровий кружок (*rouelle*). У 1280 році їм заборонили будувати нові синагоги, а у 1283 році – зберігати Талмуд [5, с. 427].

Другим вектором розвитку інтолерантності французького суспільства у XII–XIII століттях стала зміна ставлення до поширеної на півдні Франції катарської версії християнства. Це дуалістичне вчення заперечувало творення всього матеріального Богом Добра, вважаючи матеріальне породженням Злого Бога. Адепти французьких катарів проповідували ідеї, які походили з Ірану (маніхейство) та Візантії (павликіанство) і отримали свій розвиток в Болгарії (богомільство) та Північній Італії (патаренство). Катари вірили у вічне земне мучеництво душі в матеріальному тілі. Вони запевняли: щоб перервати процес постійного перевтілення душі та спрямувати її до раю, потрібно протягом життя виснажувати тіло і душу. Лідери катарів – «досконалі» і члени релігійної общини – «вірні» мали вести аскетичне життя, відмовляючись від шлюбу і м'ясної їжі. Катари не визнавали місії Христа і його спокути за людство, заперечували причастя і хрещення як таїнства.

Як потужна релігійна організація катари сформувалися на території Французького королівства на межі X–XI століть. На півдні країни вони спочатку загубилися серед безлічі дрібних протестних рухів, які існували тут протягом усього раннього середньовіччя. Але у Центральній та Північній Франції катари змогли потрясти саму основу римської церкви. Перша відома інформація про катарську церкву пов'язана із допитом у 991 році учителя з міста Реймс, який претендував на сан архієпископа. Вже у 1012 році в місті Лімож місцевий єпископ спрямовував всі можливі репресивні засоби для придушення «катарської ересі». Однак рух «чистих» (катари – від грецького слова «чисті») продовжив опановувати Францію. Особливу підтримку вчення мало в містах, а одне із найбільших міст Французького королівства Орлеан стало на тривалий час головним центром катарського руху. Катарство проникло у саму верхівку церковної та світської ієрархії. З Орлеана катарами керували «досконалі» каноніки французького королівського двору. Навіть духовник французького короля Роберта II Благочестивого (996–1031) Стефан захопився катарськими ідеями і всіляко захищав своїх орлеанських спільників. З Парижа Стефан спрямував проповідників до герцогства Нормандія, але новонавернені нормандські християни (герцогство заснували скандинави у 911 році) заарештували їх як еретиків і повідомили короля про зв'язок придворних церковників з катарами.

У 1022 році Роберт II наказав скликати церковний Собор в Орлеані для суду над лідерами орлеанських та паризьких катарів. Їх засудили до страти на вогнищі, але жорстока розправа викликала співчуття серед міщан, які у той час боролися з феодалами за право створення комун, і тільки посприяла зростанню катарської общини та розповсюдженню вчення на Південну Францію. У тому ж році у найбільшому південно-французькому місті Тулуза королівський суд розправився із місцевими катарами. Церковникам і королівським суддям вдалося придушити рух катарів у Північній та Центральній Франції. Після 1022 року відомий лише один випадок судової справи над ними на півночі королівства у Фландрії [6, с. 171].

Кінцевий підсумок діяльності «чистих» у Північній Франції здійснив церковний Собор у Реймсі у 1049 році. Двадцять єпископів і п'ятдесят абатів постановили: безумовно відлучати від церкви осіб будь-якого стану, запідозрених у катарській ересі. Однак, ця церква міцно укоренилась у Південній Франції. Новий церковний Собор у Тулузі у 1056 році відлучив від церкви тисячі прихильників катарів, у тому числі значну кількість вельмож та духовенства разом із цілим містом Сен-Жиль. На півдні королівства закріпилася нова назва, пов'язана з найбільшою общиною катарів у місті Альбі – альбігойці [6, с. 172]. Лише серія збройних походів організована французькими королями Філіпом II Августом, Людовіком VIII і Людовіком IX Святим, відомих під назвою Альбігойські війни, при сприянні римських понтифіків Інокентія III (1198–1216), Гонорія III (1216–1227) Григорія IX (1227–1241) та Інокентія IV (1243–1254), а також масові репресії в осередку міських общин Південної Франції остаточно знищили катарську церкву.

Катари були надзвичайно популярними серед французьких міщан та селян. Католицька церква у XI–XII століттях переживала кризу, і це була перш за все

криза недовіри до церковників та церковної організації з боку віруючих. На Півдні Франції їх називали *bonshommes* – «добрими людьми». Народ співчував катарам, і що дуже важливо, не відділяв від загалу християн. Альбігойські адепти на відміну від католицьких священників мешкали поряд з простими міщанами і селянами, і виявляли у повсякденному житті більше благочестя та були ближчими до євангельських принципів та заповідей. Катари не вірили, що все що створене щоб вбивати і мучити людей походить від Творця, повного любові до людей. Вони стверджували, що досконалий Бог не міг дати людині тіло, яке існує лише для того, щоб померти в стражданнях. Виходячи із аналогії між причиною та результатом, катари робили висновок, що негативний результат походить від негативної причини. І що світ людей не міг через це створити добрий Бог. Альбігойці приписували створення всього видимого і матеріального злему Богу – Люциферу. Вірили тільки у ідеї Нового Завіту, а бога Старого Заповіту називали Антихристом [7, с. 96–97]. Один із лідерів катарів на публічному диспуті з католиками в місті Ломбер у 1165 році, відповів на їх звинувачення в антихристиянстві: «Ні, неправда, ми віримо в істинного Бога, в його сина Ісуса Христа, в Святий Дух, апостолів, у Воскресіння, в необхідність Хрещення, в можливість спасіння і для чоловіків і для жінок» [7, с. 139].

Саме ломберський протест вказав на реальну силу катарів та їх вплив на майже всі прошарки французького суспільства XII століття, від простолюдинів до феодалної верхівки. Наприклад, головними захисниками альбігойців стали могутні та впливові графи Тулузькі, майже весь міський патриціат південно-французьких міст належав до «чистих» або їм співчував. Тривалий час Капетинги ігнорували заклики папського двору розправитися з катарами, не вбачаючи в них загрози. Лише, коли інтереси римського папи Інокентія III (розправа з єретиками) та французького короля Філіпа II Августа (можливість збільшити королівський домен) збіглися, розпочалася справжня війна. Репресії та знищення катарської церкви на Півдні Франції увійшли в історію під назвою Альбігойських війн (1209–1229), або Хрестових походів проти катарів. Філіп II Август відмовився особисто очолити війну на півдні країни і не дозволив це зробити своєму спадкоємцю дофіну Людовіку. У 1209 році він призначив керувати ополченням північнофранцузьких рицарів маловпливового графа Симона де Монфора, який мав досвід війни в Палестині проти мусульман. Це призначення було знаковим – король визнавав альбігойців ворогами і нехристиянами.

Хоча в історію ці події увійшли під назвою війн, але це була справжня каральна експедиція. Війна велася проти мирного населення, яке навіть не сформувало об'єднаних сил самооборони. Кожне місто Південної Франції оборонялося власними силами. Тому походи перетворилися на жорстоку різанину та винищення мирних мешканців півдня королівства. Більшість так званих «хрестоносців» навіть не розуміли відмінності між католиками та альбігойцями. Тому знищували всіх, хто мав незвичний одяг, чи говорив незрозумілою мовою. Спільна французька мова у той час ще не сформувалася: на півночі розмовляли на паризькому діалекті (лангедойль), а на півдні спілкувалися на провансальському діалекті (лангедок). Але по сутності своїй, це були дві різні мови. Дуже показовими стали події під час облоги міста Безьє у червні 1209 року. Коли рицарі

увірвалися в місто і не знали як відрізнити катарів від католиків, авторитетний священник Домінік де Гусман (у майбутньому засновник Ордену домініканців Святий Домінік) підказав «правильні дії»: «Убивайте всіх, Господь впізнає своїх». Наслідком стало знищення 20 тисяч мешканців Безьє, більша частина яких не належала до общини «чистих». Подібним чином хрестоносці розправилися з мешканцями усіх міст Південної Франції. Щоб викликати недовіру і ненависть між католиками та катарами в південно-французьких містах створювали «Міліцію Ісуса Христа». Метою діяльності її стало виявлення альбігойської ересі та розкол серед міщан Південної Франції. Статуту цієї організації не існувало [7, с. 555–556]. Головним її принципом було знищення тих, хто мислив не як католик, хто висловлював будь-яке невдоволення діями папи і французького короля. У 1219 році «Міліція Ісуса Христа» стала складовою частиною Ордену домініканців.

Офіційно хрестовий похід проти альбігойців закінчився у 1229 році, але репресії проти прихильників катарської церкви продовжилися. Людовік IX Святий дозволив діяти у Південній Франції інквізиційним судам створеним римським папою Григорієм IX. До кінця XII століття мешканців цього краю катували та знищували лише за підозрою у співчутті до катарської церкви, чи за безпідставними звинуваченнями. Такі прояви нищівної інтолерантності, підбурювані Парижем і Римом, призводили до опору місцевого населення, особливо в містах. Лише розумні дії французького короля Філіпа IV Красивого (1285–1314) на початку XIV століття припинили репресії. На початку 1304 року він особисто прибув в Тулузу та оголосив себе захисником своїх південнофранцузьких підданих від інквізиційних судів. Монарх наказав випустити із в'язниць всіх звинувачених у катарській ересі та заборонив діяльність інквізиційних судів, якими керували домініканці.

Аналіз французьких джерельних матеріалів XII–XIII століття свідчить, що прояви інтолерантного ставлення до юдейських общин та катарської церкви у масі своїй були інспіровані верхівкою феодального суспільства та міською олігархією. Обидва вектори напруги сформувалися на межі XI–XII століть і не мали особливого підґрунтя серед простого народу. Переслідування французьких євреїв розпочалися у наслідок конкурентних протиріч між юдейськими купцями та французькими торгівельними гільдіями. Боротьба з катарами та їх заступниками стала приводом для територіального збільшення королівського домену.

### **Джерела та література**

1. Бейтман С. Симон де Монфор. Жизнь и деяния. – СПб: Евразия, 2004. – 320 с.
2. Де Либра А. Средневековое мышление. – М.: Праксис, 2004. – 368 с.
3. Лінч Дж. Середньовічна церква. – Київ: Основи, 1994. – 492 с.
4. Мадоль Ж. Альбигойская драма и судьба Франции. – СПб: Евразия, 2000. – 320 с.
5. Мартен Э., Менан Ф., Мердриньяк Б., Шовен М. Капетинги. История династии (987–1328). – СПб: Евразия, 2017. – 688 с.
6. Озимчук О. Ранок Середньовіччя. Історія Західної Європи V–XI століття в термінах, іменах та назвах. – Рівне: О. Зень, 2019. – 383 с.

7. Осокин Н. История альбигойцев и их времени. – М.: АСТ, 2003. – 896 с.
8. Поло де Болье М.-А. Средневековая Франция. – М.: Вече, 2006. – 384 с.
9. Сивери Ж. Филипп Август. – СПб: Евразия, 2013. – 360 с.
10. Тюменев А.И. Евреи в древности и Средние века. – М.: Крафт, 2003. – 392 с.

### References

1. Beitman S. Simon de Monfor. Zhyzn I deianyia. – SPb: Evrazyia, 2004. – 320 s.
2. De Lybra A. Srednevekovoe myshlenye. M.: Praksys, 2004. – 368 s.
3. Linch Dzh. Serednovichna tserkva. – Kyiv: Osnovy, 1994. – 492 s.
4. Madol Zh. Albyhoiskaia drama i sudba Frantsyy. – SPb: Evrazyia, 2000. – 320 s.
5. Marten E., Menan F., Merdriniak B., Shoven M. Kapetynhi. Istoriia dinastii (987–1328). – SPb: Evrazyia, 2017. – 688 s.
6. Ozymchuk O. Ranok Serednovichchia. Istoriia Zakhidnoi Yevropy v terminakh, imenakh ta nazvakh. – Rivne: O. Zen, 2019. – 383 s.
7. Osokin N. Istoriia albihoitsev i ikh vremeni. – M.: AST, 2003. – 896 s.
8. Polo de Bolie M.-A. Srednieviekovaia Frantsiia. – M.: Veche, 2006. – 384 s.
9. Siveri Zh. Filip Avhust. – SPb: Evrazyia, 2013. – 360 s.
10. Tiumieniev A.I. Yevrei v drevnosti i Sriedniie vieka. – M.: Kraft, 2003. – 392 s.

**УДК 94(47+57) «1926/1927»**

## ВНУТРІШНЬО ПАРТІЙНА БОРОТЬБА У ВКП(Б) 1926–1927 РОКІВ

**Руслан Постолювський**

Рівненський державний гуманітарний університет

Україна, 33027, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12

e-mail: kvi@rshu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3004-582x>

У статті розглядається процес боротьби за владу між найближчими соратниками Леніна після його смерті.

Уточнено роль партійно-державних структур у політичній боротьбі в середині партії. Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати передумови причини перемоги Сталіна у боротьбі за владу.

**Ключові слова:** СРСР, влада, політична система, еволюція, номенклатура.

## INTERNAL PARTY STRUGGLE IN THE CPSU(B) 1926–1927

The article examines the process of the struggle for power between Lenin's closest associates after his death.

The role of party-state structures in the political struggle within the party is clarified. The purpose of the article is to analyze the prerequisites of Stalin's victory in the struggle for power.

**Key words:** USSR, power, political system, evolution, nomenclature.



20-ті роки минулого століття історики радянської України звикли називати добою національного відродження. Справді, в умовах лібералізованого, хоч диктаторського політичного режиму і досить поміркованої економічної політики Кремля творчий потенціал українського народу уперше дістав змогу розкритися у багатьох сферах. Разом з тим це був час зміцнення диктатури більшовицького керівництва, яке готувалося до відновлення припиненого В. Леніним у 1921 р. комуністичного штурму.

Говорячи про проблему внутрішньопартійної боротьби у ВКП(б) 1926–1927 рр. слід відзначити 2-х томну колективну монографію «Суспільство і влада в радянській Україні років непу (1921–1928)» у якій пропонується нестандартний погляд на політичний, економічний і культурний процеси доби непу крізь призму відносин держави та суспільства [19; 20].

Важливою є проблема взаємовідносин у середині опозиційного блоку в 1926–1927 рр. Для кращого її розуміння необхідно з'ясувати, в яких умовах і як відбувалося зародження об'єднаної опозиції. У радянській історіографії констатувалося те, що процес зближення прихильників Зінов'єва і Троцького почався на квітневому 1926 року Пленумі ЦК [8, с. 215]. Тому, є сенс почати розмову з аналізу подій, що мали місце на півроку раніше. Таким чином, процеси розпаду «сімки» (в її складі зразка серпня 1924 року) і зародження на її основі нової внутрішньопартійної коаліції є взаємопов'язаними.

Свою ретельно підготовлену атаку проти колишніх колег по «тріумвірату» Сталін почав у вересні 1925 року, коли на одному із засідань Політбюро різкій критиці була піддана стаття Зінов'єва «Філософія епохи» [14, с. 77].

Успішно здійснивши випад, Сталін енергійно і методично взявся розкручувати конфлікт далі. З 3 по 10 жовтня працював Пленум ЦК. Одночасно відбувалися бурхливі дебати на фракційному Пленумі за участю членів «керівного колективу».

Зінов'єв пізніше писав: «Більшість, що залишилася, у своїй резолюції засудила дії Сталіна як такі, що викликали вихід меншості».

Лише після триденної боротьби під тиском меншості пленум прийняв ряд рішень, які повинні були сприяти подоланню розбіжностей і запобігти поширенню їх в широкі верстви партії. Найважливіші з цих рішень стосувалися питань підготовки до XIV з'їзду. Перш за все, було прийнято рішення, що кожен член ПБ повинен погоджувати в «сімці» свої виступи, особливо ті з них, які безпосередньо стосувалися порядку роботи з'їзду [14, с. 78].

Але що дав компроміс? Для Сталіна це була лише відтягування часу з метою кращої підготовки нової атаки. У цьому цілком виразно проглядається фірмовий сталінський стиль всієї «епохи» внутріпартійної боротьби двадцятих. Завжди, коли лобова атака не вдавалася, генсек, невпинно маневруючи, укладав тимчасовий компроміс. Так само буде і в 1928 році з Бухаріним і Риковим [14, с. 78].

Те, що відбулося в жовтні мало і ще один дуже важливий наслідок: саме тоді генсеку вдалося остаточно вбити клин між Зінов'євим і Каменєвим, з одного боку, і правими більшовиками (Бухарін, Томський, Риков, Дзержинський), з іншого. Сталін вдало скористався тим, що намагалися

зберегти себе у владі Зінов'єв і Каменєв як програмних розбіжностей підняли на щит селянське питання. На цьому полі вони просто не могли не зіткнутися з правими більшовиками [14, с. 79].

Важливою була роль Бухаріна в зриві спроби Зінов'єва набути статусу більшовицького теоретика [13, с. 258]. Але цьому передувала боротьба, що тривала весь 1925 рік. Неоднаковим було і ставлення Бухаріна і Зінов'єва до Троцького. Таким чином, протиріччя між ними були давно. На цих протиріччях і зіграв Сталін, використавши в своїх цілях. При цьому він зберіг дистанцію щодо бухаринської молоді, а від самого Бухаріна домігся відмови від гасла «збагачайтесь» [14, с. 79].

Пленум ЦК в жовтні 1925 року розпочався з розгляду діяльності Зовнішторгу. З доповіддю виступив В.В. Куйбишев. Ймовірно маючи на меті максимально підняти важливість даної проблеми, член фракційної «сімки» Куйбишев заявив, що розвиток промисловості та сільського господарства вперся в розвиток зовнішньої торгівлі [14, с. 79].

Голова ЦК прагнув надати своїй критиці розмах. Відбувалося це в той момент, коли правляча «сімка» була зацікавлена в тому, щоб, по-перше, звалити частину відповідальності за прорахунки в господарській політиці на кого-небудь з нечленів «керівного колективу» і, по-друге, розгорнувши критику НКЗТ, відвернути увагу від проблем всередині самої «сімки» [14, с. 79].

Участь в дебатах взяв і Троцький. Він торкнувся проблеми бюрократизму в цілому, а не стосовно окремо узятій НКВТ [14, с. 79]. Навряд чи такий підхід був випадковістю. Але важливіше інше 4 жовтня Троцький, відповідаючи на випад з боку Н.А. Мілютіна, зробив публічну заяву, в якій категорично спростував твердження останнього про те, що між Троцьким і іншими членами Політбюро мала місце принципова розбіжність по одному з питань в діяльності Главконцесскома. Він вказав, що в прийнятій Політбюро постанові якраз була зафіксована «відповідність принципів позиції» [14, с. 79]. Незважаючи на важкі поразки, які зазнав Троцький у ході внутріпартійної боротьби 1923–1924 рр., в очах широких партійних мас він все ще мав великий авторитет.

Наполегливість Троцького в акцентуванні уваги Пленуму на документах, одноголосно приймалися Політбюро, так само як і його подальше виразне мовчання на XIV з'їзді партії в грудні 1925 року, ймовірно, пояснюються наступним. Він прагнув зруйнувати створений за останні роки міф про те, що всі біди в партії відбуваються через нього. І тепер Троцький намагався скористатися ситуацією, коли колишні тріумвіри створювали йому відповідний фон для демонстрації миролюбності [14, с. 80].

Далі почалася ескалація дискусії і внутріпартійної боротьби. З подачі Сталіна між Ленінградською і Московською парторганізаціями розпочався конфлікт. Так свого часу Московська партійна конференція прийняла резолюції у якій звинуватила Ленінградську партійну організацію слабкодухості [14, с. 80].

Таким чином, автори документа явно намагалися внести розкол в Ленінградську парторганізацію.

Але Сталін 11 грудня від імені «керівного колективу» повідомив в Ленінград, що «Зважаючи на вимоги трьох місцевих організацій з числа шести,

що входять до складу Півзахобласті, зважаючи на поділу голосів в складі Півзахбюро ЦК майже навпіл (9 і 7) і, нарешті, через відсутність прямої вимоги з боку інших трьох організацій про негайне відкриття конференції, визнати за можливе відстрочити обласну конференцію на два тижні» [14, с. 80].

Ленінградці зробили спробу залагодити конфлікт без винесення його на з'їзд. Для цього керівники ЛК запропонували своїм московським колегам негайно влаштувати нараду. Але Угланов від імені Московської конференції відхилив цю пропозицію [14, с. 81].

У свою чергу, за два дні до з'їзду вісім членів ЦК на чолі зі Сталіним звернулися до прихильників Зинов'єва з «мирною пропозицією». На ділі ж цей «компромис» пропонувався на основі прийняття резолюції Московської партконференції. Цілком очевидно, що Зинов'єв і його прихильники сприйняли це не як пропозицію миру, а як вимогу фактичної капітуляції без будь-яких гарантій. Таким чином, приспавши пильність противника, генсек по суті спровокував виступ зинов'ївців на з'їзді в невідгідний для них момент [21, с. 167].

Небажання «розкривати всієї фракційної боротьби» на з'їзді дорого коштувало Каменєву і Зинов'єву. Відповідний момент був упущений. Коли ж це бажання з'явиться, буде вже пізно. Згубну роль зіграло і те, що в глибині душі вони сподівалися на те, що в кінцевому підсумку зможуть знайти спільну мову зі Сталіним. Крім того, в грудні 1925 року вони ще не розуміли, що генсек вже цілком міг обходитися без їх підтримки. Нарешті, тоді Каменєв і Зинов'єв вважали, що місце для них в Політбюро гарантовано. Але далі генсек прорахував ситуацію ще точніше [14, с. 81].

XIV з'їзд партії працював з 18 по 31 грудня 1925 року в Андріївському залі Великого Кремлівського палацу. На ньому були присутні 665 делегатів з вирішальним голосом і 641 – з дорадчим. Вони представляли 1 млн. 88 тис. членів і кандидатів РКП (б). За період після XIII з'їзду ряди партії виросли на 264 тисячі [1, с. 16]. Дві третини делегатів з'їзду були малограмотними.

Вже на відкритті з'їзду Риков заявив: «Після смерті Володимира Ілліча з'їздам партії належить вирішальна роль ... в питаннях тлумачення ленінізму, в питаннях застосування вчення тов. Леніна до нових умов життя робітничого класу і життя країни. І в цьому відношенні – з'їзд є кінцевою інстанцією» [5, с. 4].

Потім був Політичний звіт ЦК, з яким вперше на з'їзді виступив Сталін. У книзі «Сталін» Троцький буде згадувати: «На з'їзді під час доповіді він має вигляд екзаменованого новачка. Він робить помилки, про які перешіптуються в кулуарах. Але апарат вже неподільно в його руках. Він диктатор. Країна цього не знає. Апарату доручається повідомити їй про це» [7, с. 205].

Однак з'їзд обернувся для Сталіна справжнім тріумфом і став віхою в його підвищенні. Відзначимо, що в доповіді агресивних випадів Сталін собі не дозволив. Генсек виступив так, щоб створити про себе сприятливе враження у маси провінційних партпрацівників, не втаємничених у закулісні зіткнення лідерів. А згідно з доповіддю Мандатної комісії партработниками були 70% делегатів [5, с. 8–55].

Далі з Організаційним звітом ЦК виступив Молотов. Потім на вимогу 43 делегатів слово для співповіді по звіту ЦК отримав Зинов'єв. Слідом

розгорілися дебати, в яких в результаті виступило 45 з 104 записалися делегатів [5]. Першим виступав Бухарін і знову наголосив на тому, що «єдиним остаточним вказівником партійної лінії» є з'їзд. Додамо, що цю саму думку неодноразово висловлять і інші прихильники сталінсько-бухаринської більшості [5, с. 295].

Ця обставина не пройшло повз увагу. У відповідь Н.К. Крупська зробила заяву, що розбурхала зал: «Тов. Бухарін з великим пафосом говорив про те, що правильність рішень прийнятих з'їздом не підлягає сумніву. Кожен більшовик вважає постанови з'їзду обов'язковими для себе ... Не можна заспокоювати себе тим, що більшість завжди має рацію. В історії партії бували з'їзди, де більшість була неправа... Більшість не має захоплюватися тим, що вона – більшість, а неупереджено шукати правильне рішення» [5, с. 166].

Дійсно, «суть» полягала в боротьбі за владу. Що ж стосується суперечок з теоретичних питань, то ставлення до них значної частини делегатів висловив один з них: «... Ми соціалізм будемо і будемо будувати, і завдання теоретиків нашої партії зводиться до того, щоб теоретично довести те, що ми робимо практично» [5, с. 241].

Така ось «теорія навиворіт». При цьому варто зауважити, що приклад для такого ставлення до теорії частково подавали самі лідери партійної більшості – Сталін і Бухарін: розробляючи теорію про можливість побудови соціалізму в одній, окремо взятій країні, вони фактично фіксували відрив внутрішніх умов побудови соціалізму від зовнішніх. У Леніна ж ці умови перебували в єдності. Будучи прихильником зазначеної теорії, Бухарін виявився вимушеним визнати, що соціалізм в СРСР буде економічно відсталим. У той же час в маси сталінсько-бухаринская теорія вселяла такий необхідний творчий ентузіазм [14, с. 82].

У зв'язку з цим є доречним привести точку зору М. Джіласа, який як найбільш істотну причину, що дозволила генсеку відсвяткувати перемогу в боротьбі за «ленінську спадщину», називав те, що Сталін «був більш оригінальним, більш творчим марксистом», ніж будь-який з конкурентів. Джілас резюмував: «Зрозуміло, в його стилі немає феєрверків Троцького, а в його аналізах – гострого розуму Бухаріна. Виклад Сталіна – це раціональне бачення соціальної реальності, керівництво для нових, переможних сил» [9, с. 139].

Однак повернемося до подій грудня 1925 року «Сталін не може виконати роль об'єднувача більшовицького штабу ... – заявив з трибуни з'їзду Каменєв. – Ми проти теорії одноосібності, ми проти того, щоб створювати вождя». Але наслідком мудрого попередження виявився рев просталінські орієнтованих делегатів, які вітали генсека [5, с. 275].

У відповідь Томський кинув опонентам наступне звинувачення: «А спроба змінити склад Політбюро? Робилися такі пропозиції? Робились. З боку Каменєва і Зінов'єва робились. Це Політбюро не йде за ними, значить треба, створити інше Політбюро. У якому напрямку? Звичайно, не просто переобрати, а розширити, тобто доповнити. Ми знаємо, як це робиться: або зсув, або доповнення. Така пропозиція була. Як ми до цього поставилися? Відкинули, і більше нічого (Сміх. Оплески. Крики: «Правильно!»)» [5, с. 283]. Томський буквально розжував, що за допомогою або відсікання противника від владних

важелів, або введення власних однодумців в керівний орган можна врешті-решт захопити і всю владу. У цьому ж напрямку намагалися діяти, за словами Томського, і Зінов'єв з Каменєвим. Таким чином, ми бачимо, що одне з ключових питань було не тільки дохідливо пояснене учасникам з'їзду, а й зустрів з їхнього боку підтримку [15, с. 84].

Крупська в дебатах щодо звіту ЦКК по суті продовжила думки Зінов'єва. Вона прямо вказала на те, що «В силу нашого статуту у нас є Оргбюро і Секретаріат з величезної владою, що дає їм право переміщувати людей, знімати їх з роботи. Це дає нашому оргбюро, нашому Секретаріату дійсно необмежену владу. Я думаю, що, коли будуть обговорюватися пункти статуту, треба з більшою уважністю, ніж робилося це раніше, подивитись як розумно обмежити ці переміщення, ці зняття з роботи, які створюють в партії часто неможливість відверто, відкрито висловитися» [5, с. 572].

Проте поіменне голосування резолюції «По звіту Центрального Комітету» показало, що переважна більшість делегатів йшла за Сталіним. Проти резолюції з 653, що брали участь проголосувало всього 65 делегатів. Подальший хід з'їзду сумнівів ні у кого вже не викликав [14, с. 84–85].

Додаткової легітимності сталінській розправі над колишніми колегами по «тріумвірату» мали надати старі більшовики. 27 грудня на своєму надзвичайному засіданні «старі більшовики» прийняли резолюцію, в якій стверджували, що «заповіт Володимира Ілліча про колективне керівництво» більшістю в керівництві РКП (б) здійснювалося повністю і тому нападки на організаційну структуру партії та особисто на Сталіна «не мають нічого спільного з завданнями колективного ленінського керівництва» [14, с. 86]. Троцький, в свою чергу мовчав, що дезорієнтувало його прибічників в регіонах в наслідок чого вони приймали участь у виступали проти Зінов'єва.

Показово, що аж до кінця грудня 1925 року «Ленінградська правда», виступаючи на підтримку ленінградської делегації на партз'їзду, на адресу опонентів писала наступне: «Ми проти застосування троцькістських методів боротьби в нашій організації» [2, с. 307].

Але саме в цей день відбувся Пленум ЦК, після якого прихильникам Зінов'єва стало не до закидів на адресу троцькістів. Головуючий Риков відкрив Пленум такою заявою: «Екстрений Пленум скликаний у зв'язку з сьогоднішнім рішенням з'їзду, яким доручено Центральному Комітету партії забезпечити лояльне ставлення до рішень з'їзду з боку «Ленінградської Правди». Більшість Політбюро висловилося за заміну редактора «Ленінградської Правди»» [14, с. 87].

Зінов'єв, намагався заперечити заявивши: «У нас згідно зі статутом ... редакція Губернського партійного органу призначається губкомом. Центральний Комітет ... повинен мати сміливість розігнати Губком, тому що створювати два паралельних політичні центри в місті, в губернії, в такому центрі, як Ленінград, кожен розуміє, що це абсолютно неможливо» [14, с. 87].

У свою чергу Сталін, заявив противникам наступне: «Ви позбавили себе всякого морального права посилатися на статут після того, як сама суть статуту порушена: рішення з'їзду обов'язкове для всіх членів партії ... Є у нас законодавчий орган – з'їзд. Рішення прийнято. Воно порушується. Цьому

порушенню з боку «Ленінградської Правди» потурає губком, і було б дивно з нашого боку доручати губкому призначати нового редактора» [14, с. 88].

Троцький, формально не підтримавши жодну зі сторін, разом з тим зазначив, що якщо не буде зроблена спроба порозумітися, то «буде порушена сама сутність партійної демократії». Тому Троцький голосував проти резолюції, запропонованої Політбюро [14, с. 88].

У січні 1926 року Сталін завдав нищівного удару по «новій опозиції». 1 січня 1926 року відбувся Пленум ЦК РКП (б). Він почався з того, що Чубар запропонував список для обрання до складу Політбюро Бухаріна, Ворошилова, Зінов'єва, Калініна, Молотова, Рикова, Сталіна, Томського, Троцького. Обрати кандидатами в члени Політбюро пропонувалося Рудзутака, Держинського, Петровського, Угланова і Каменєва. Іншими словами, Каменєва пропонувалося перевести з членів Політбюро в кандидати, а склад Політбюро поповнити Ворошиловим, Молотовим і Калініним [14, с. 89]. Зінов'єв заявив, що в пропозиції Чубаря немає логіки, так як у Каменєва і Зінов'єва – одна політична лінія. А удар падає на Каменєва. Сам Каменєв зажадав від Чубаря назвати мотиви свого переведення з членів Політбюро в кандидати [14, с. 89]. На питання відповів Держинський, мотивувавши це тим, що так як Зінов'єв і Каменєв представляють «одну течію», то досить в Політбюро мати одного представника цієї течії [14, с. 89].

Черговим ударом по правам меншості, стала заява більшості про те, що меншість не має права виставляти співдоповідачів проти прихильників рішень з'їзду під час обговорення його підсумків в місцевих парторганізаціях. При цьому право меншості відстоювати свою точку зору в дебатах представники більшості заперечувати поки не зважилися [14, с. 90].

В ході роботи січневого Пленуму Зінов'єв запропонував задовольнити його прохання про звільнення від роботи в Комінтерні. Налаштований миролюбно Бухарін заявив, що в середовищі російської делегації в Комінтерні, в складі якої вони разом з Зінов'євим працювали, «були мінімальні розбіжності, але принципових розбіжностей не було» [14, с. 90].

Але Зінов'єв продовжував стояти на своєму. Очевидно, Зінов'єв розраховував або піти, не чекаючи, поки Сталін остаточно дискредитує його в Комінтерні, або залишитися, але попередньо добившись припинення цькування в пресі. Але він не отримав ні того, ні іншого: все залишилося як і раніше, так як більшістю пропозицію Зінов'єва було відхилено [14, с. 90]. До своєї мети Сталін йшов поступово, роблячи добре продумані ходи. 7 січня за питань Комінтерну був укладений компроміс на півроку [14, с. 90], який відразу ж став порушуватися прихильниками генсека. Цікаво, що незабаром після цього з'ясувалося, наприклад, те, що генсек за спиною глави Комінтерну обіцяв Радеку повернення до Комінтернівської роботи [14, с. 90].

Іншою виявилася поведінка Зінов'єва. Всі його слабкості як політика спливали в момент жорсткої конфронтації, яку Зінов'єв не витримав. Здається, що, чинячи опір, в глибині душі він все-таки розраховував на більш-менш прийнятний для себе компроміс. І з будь-якого приводу демонстрував готовність до нього [14, с. 91].

Звичайно, Сталін грав і на тому, що Зинов'єву дуже хотілося продовжити працювати в Комінтерні. Але сам Зинов'єв вже достатньо знав Сталіна, щоб сліпо йому довірятися і не бачити очевидного – під Зинов'єва «копали» вельми енергійно.

Зинов'єв не міг не розуміти, що сам по собі компроміс по Комінтерну – гнилий. Сталін вигравав час, щоб краще підготувати його дискредитацію вже як керівника міжнародної організації. А поки що генсек вів наступ по інших лініях.

Головне ж, що хвилювало Троцького в той момент, він ясно висловив 1 січня на Пленумі ЦК, формувати новий склад Політбюро. Причому його виступ мав місце на самому початку роботи Пленуму. Троцький сказав: «Товариші, я з деяким ваганням вношу ту заяву, яку я хочу тут зробити ... Чи потрібен я в Пленумі і в Політбюро – це вам видніше. Але так працювати, як я працював до сих пір, я не можу тому, що це означало б відомим чином вводити в оману партію. Коли рішення, яке проводиться формально через Політбюро, перед цим вирішується в іншому, неофіційному, Політбюро або на іншому, неофіційному Пленумі, виступати проти цих рішень – значить створювати важку обстановку, вносити елементи дезорганізації в роботу; мовчати ж, коли не згоден, – партійна совість не дозволяє, положення безвихідне!» [ 14, с. 92].

Однак далі Пленум працював за тим сценарієм, який був запропонований прихильниками Сталіна.

11 січня 1926 року на Політбюро обговорювалося питання про зміну в роботі центральних господарських органів. Якщо відразу після з'їзду Каменєв був переведений з членів Політбюро в кандидати, а Сокольников перестав бути навіть і кандидатом у члени Політбюро, то тепер генсек домігся нового ослаблення позицій політичних супротивників. Очоловав перш Наркомфін Сокольников був переведений в Держплан, а Каменєва, всупереч відчайдушним протестам був призначений наркомом торгівлі [14, с. 92]. Таким чином, поразка виявилася повною. Каменєв пожинав наслідки свого звернення до з'їзду, в якому фактично закликав прибрати Сталіна з посади генсека. Тепер Сталін мстився.

Однак, цікаві речі відбувалися не тільки в Москві. Так, 20 грудня 1925 року збори партактиву Військово-політичної академії ім. Толмачова засудили поведінку лєнінградської делегації на партз'їзду. На наступний день Виборзький райком РКП(б) з ініціативи завідувача оргвідділу райкому П.Л. Низовцева, ухвалив рішення про скликання Пленуму райкому. Пленум постановив надіслати з'їзду вітання, а також протест проти дій свого губкому, який заборонив райкому висловити власну позицію [11, с. 119–120]. Цими акціями фактично було розпочато перехід лєнінградського партапарату з-під контролю зинов'ївців.

Дана обставина, а також невдалий для лєнінградців хід боротьби на з'їзді привели до того, що ще під час його роботи частина лєнінградської делегації повернулася в Лєнінград. Вже 23 грудня Пленум губкому засудив Виборзький РК за вітання з'їзду. Прихильники Зинов'єва почали припиняти проведення несанкціонованих губкомом заходів. Так, силою було розігнано збори на квартирі робочого П.А. Ігнатова [11, с. 122, 159].

Незабаром до Ленінграду прибули прихильники Сталіна. 4 січня туди виїхали 8 членів ЦК – Андрєєв, Ворошилов, Калінін, Кіров, Молотов, Петровський, Томський і Шмідт [12, с. 431].

А у Ленінграді саме 4 січня 1926 року почав роботу Пленум губкому. І це сталося, незважаючи на наполегливе прохання Секретаріату ЦК «про перенесення засідання губкому до приїзду в Ленінград Молотова, Томського та Калініна» [101, с. 94]. Тобто ленінградці демонстративно відмовилися від відстрочки на день. На Пленумі було прийнято резолюцію, яка пропонувала вважати неприпустимими нападки на Ленінградську делегацію і забороняла друкувати в газетах резолюцій із засудженням делегації на з'їзді [8, с. 196].

Реакція Сталіна незабарилася. Вже 5 січня генсек методом опитування членів Політбюро провів постанову, що засуджувало прийняте напередодні рішення ленінградців. У ній йшлося про те, що колективи Ленінграда «не зобов'язані приєднуватися до проектів резолюції губкому за рішеннями з'їзду, а мають право виносити будь-яку резолюцію на свій розсуд». При цьому газети міста повинні були друкувати всі резолюції, незалежно від їх змісту, але якщо тільки вони «не містять елементів непокори рішенням партз'їзду» [14, с. 94]. Зрозуміло, що останній пункт можна було тлумачити як завгодно розширено. Теза ж про опублікування резолюцій була потрібна Сталіну, щоб створити ілюзію зовнішнього демократизму. Користуючись цією димовою завісою, він повів операцію з придушення інакомудства в Ленінграді.

Саме у процесі прийняття постанови Політбюро від 5 січня виник черговий конфлікт між Сталіним і Троцьким. Останній вважав ситуацію, що склалася підходящою, щоб відновити відстоювання власних інтересів. Троцький знову намагався показати, що в конфлікті не підтримує жодну зі сторін, а виступає за дотримання внутрішньопартійної демократії. Але і така позиція означала непрямую підтримку Зінов'єва, бо уданому випадку якраз придушувалися права меншості [14, с. 94].

Залишившись ні з чим, Троцький тепер знову намагався чогось досягти. Але в листуванні з Політбюро, зробити це виявилось неможливим. Сталін відповів на заяву Троцького жорстко і формально: «Вважаю за необхідне встановити, що ніяких інших матеріалів, крім тих, які розіслані..., в розпорядженні Секретаріату немає, причому цілком зрозуміло, що Секретаріат ЦК не може висмоктати з пальця нових матеріалів, необхідних для тов. Троцького».

Далі генсек нагадав, що в разі незгоди голосувати з цього питання по телефону Троцький мав вимагати скликання Політбюро для обговорення питання, чого той не зробив. Нарешті, Сталін писав: «Що стосується зауваження т. Троцького щодо допустимості опублікування резолюцій, що містять елемент непокори з'їзду, я думаю, що з цим зауваженням неможна погодитися, бо наша партійна преса, якщо вона себе поважає, не може і не повинна друкувати резолюцій, які говорять про непокору рішенням з'їзду» [14, с. 95].

Але не чергова сутичка з Троцьким хвилювала генсека в першу чергу в січні 1926 року. У центрі його уваги залишався «ленінградський фронт». Тим більше що в той же день протягом 5 січня прихильники Зінов'єва відкинули



пропозицію комісії Політбюро ЦК ввести в Секретаріат ЛК Кірова і Комарова. При цьому одногосно було прийнято рішення – передати питання на розгляд ЦК [14, с. 95].

У відповідь Політбюро ЦК затверджує «запропонований більшістю комісії Політбюро Секретаріат ЛК в складі тт. Кірова (перший секретар), Комарова та Бадаєва» [14, с. 95]. І таке рішення було легко передбачувано. Незрозумілим залишається лише те, на що сподівалися прихильники Зінов'єва в ЛК, голосуючи за передачу питання в ЦК.

Прийоми, які використовувалися прихильниками Сталіна в Ленінграді, варто описати докладніше. В.М. Іванов у своїй книзі привів цікаві спогади активного учасника тих подій, члена більшовицької партії з 1912 року А.Я. Чечковського. Останній свідчив, що на одній з нарад в Смольному у заступника секретаря Півзахбюро РКП(б) І.М. Москвіна була поставлена задача створення ініціативних груп. Спочатку утворили районну ініціативну групу. Для створення ж ініціативних груп на підприємствах і в установах району використовувалися службові та особисті зв'язки. Варто підкреслити, що опорним пунктом ініціативної групи, де концентрувалася з'їздивська література, став партколектив ОГПУ. В цілому робота «підпільників» відрізнялася оперативністю і відсутністю формалізму. На зустрічах відбувався обмін інформацією і намічався план дій. Ніяких протоколів при цьому не велося [11, с. 128–129].

Незабаром центральні партійні органи приступили до перекидання з Ленінграда найбільш послідовних прихильників «нової опозиції».

У зв'язку з тим, що вірні Зинов'єву бюро райкомів чинили опір, партколективи заводів «Електросила», «Більшовик», імені В.І. Леніна та інших, засуджуючи опозицію, виносили рішення про небажання підтримувати зв'язок зі своїми райкомами і зверталися в Півзахбюро ЦК і Секретаріат ЛК з проханням про перехід під їх безпосереднє керівництво. Півзахбюро ЦК і Секретаріат ЛК задовольняли такі прохання і встановлювали прямі (а також через районні ініціативні групи) зв'язку з партійними колективами. Так підривавсь вплив поки ще вірної Зинов'єву частини партійного апарату і готувалася умови для перевиборів бюро райкомів [11, с. 188].

А час в цій ситуації працювало на Сталіна. Цікавим джерелом, що дозволяє поглянути на ситуацію в Ленінграді зсередини, є «Звіт про роботу групи студентів Комуністичного університету імені Я.М. Свердлова в Ленінградській організації за час з 27 грудня 1925 року до 5 лютого 1926 року». А їздило до Ленінграда понад 70 свердловці. З документа ми дізнаємося, що, прибувши до Ленінграда, студенти-свердловці застали в Ленінграді ситуацію, коли всі керівні органи, крім Виборзького райкому, перебували під контролем прихильників Зинов'єва. Крім того, зі з'їзду вже повернулося близько половини делегатів від Ленінградської парторганізації. За допомогою преси, партапарату і звітів делегатів з'їзду зинов'ївці повели обробку ленінградських комуністів. Студенти-свердловці свою діяльність почали з того, що стали обробляти студентів Зинов'євського Університету. Останні, в свою чергу, не дивлячись на протест партійного керівництва свого університету, зібрали збори. Переважною більшістю голосів

був обраний Президія з прихильників більшості з'їзду. І далі стався дуже показовий для розуміння ситуації в Ленінграді епізод. Прочитуємо документ: «Організатор осередку вимагає слово для заяви. У заяві він оголошує збори фракційним і пропонує всім, хто вважає себе комуністом-більшовиком, негайно покинути збори. Після цих слів тов. Мінін встає і урочисто йде із залу, за ним піднімається невелика група студентів. Покинула збори група студентів звертається до Мініна – «що їм робити?». Мінін називає тих, хто залишився на зборах мерзотниками і після цього йде. Вражені такою відповіддю свого керівника студенти просять пустити їх на збори. Збори проходять з підйомом. Переважна більшість поіменним голосуванням засуджує Ленінградську делегацію, висловлює недовіру Бюро осередка і своєму ректору Мініну» [14, с. 96].

У якій же ситуації в цей період був Троцький? Можна припустити, що в умовах розгорнулася в Ленінграді сутички Сталіну треба було якось нейтралізувати Троцького. Відомо, що в січні деякі пропозиції Троцького в Політбюро приймалися. Так, 14 січня було прийнято його пропозиція про направлення делегації для попередніх переговорів про концесії на Дніпробуд [14, с. 96]. 21 січня було задоволено прохання Троцького про звільнення його від обов'язків начальника Главелектро і про надання йому додаткового дня відпочинку в тиждень [14, с. 96].

29 січня Троцький виступив на VI Московському губз'їзді текстильників. В.І. Семененко з цього приводу пише: «І.В. Сталін наказав розібратися, з чієї «вини» було допущено даний виступ» [18, с. 137].

В цілому ситуація з виступами Троцького була схожа на продуману акцію, спрямовану на його дискредитацію в очах робітників. Тим більше що безперешкодність платних виступів явно свідчила на користь того, що за зміст промов Троцького його супротивники не переживали. [14, с. 96].

У лютому 1926 почалися виступи Троцького на Політбюро з соціально-економічних питань. [15, с. 199–200].

Генсек як і раніше маневрував. Він не тільки атакував, але давав лідерам опозиції 1923 року надію на повернення до активної політичної діяльності.

Черговий сталінський удар наносився по позиціях Зінов'єва у Ленінграді. Було вирішено не заперечувати проти постанови пленуму Ленінградського губкому про заміну Зінов'єва на посаді голови Ленінградської Ради Комаровим. І енергійний протест Каменєва ситуації не змінив [14, с. 97].

Лише після того, як Зінов'єв і Троцький – кожен окремо – в повній мірі усвідомили, що в результаті «зимової кампанії» 1925–1926 рр. різко посилювалися позиції Сталіна, вони почали більш виразно шукати шляхи до альянсу. Поправки до проекту резолюції «Про господарське становище і господарської політики», запропонованого квітневого 1926 року Пленуму ЦК Риковим, прихильники Троцького і Зінов'єва внесли паралельно [14, с. 98].

Скоординованість дій за принципом «нарізно йти, але разом бити» не принесла вагомих політичних дивідендів: відбивши наскоки опозиціонерів, сталінсько-бухаринської більшість без проблем провело всі свої рішення. У цих умовах вже стали на шлях відкритої боротьби двох опозиційних течій не залишалось нічого іншого, як прискорити об'єднавчий процес.

Як серед прихильників Зінов'єва, так і серед однодумців Троцького знайшлися противники блоку. У зинов'ївців такими людьми виявилися Файвілович, Саркіс і Наумов. Прихильниця Зінов'єва Миколаєва пізніше згадувала, що, «незважаючи на опір частини товаришів, які трималися тоді зинов'євської орієнтації і рішуче боролися проти блоку, перемогли прихильники блоку...» [12, с. 7].

Взагалі ж, після всього сказаного Зінов'євим на адресу Троцького за попередні три роки розраховувати на те, що подібного роду заяви можуть призвести до зростання довіри і поваги в партії до їх автору, було дещо самовпевнено. Тож не дивно, що в цей час в середовищі противників об'єднаної опозиції ходила гострота: «Каменєва вони терплять, але не поважають; Зінов'єва вони не терплять і не поважають; Троцького вони не терплять, але поважають» [14, с. 99].

Нічого не досягнувши в полеміці з питань господарської політики, опозиціонери обрали об'єктом атаки політику сталінсько-бухаринського більшості з питання страйку англійських гірників. Виступили Зінов'єв і Троцький в той момент, коли Сталін перебував у відпустці на півдні. Вони наполягали на якнайшвидшій розробці тез. Дізнавшись про це генсек 2 червня 1926 року в телеграмі Молотову висловив цілком щире здивування: «Не розумію, як можуть вони квапити вас, коли ви маєте більшість. Відкладіть питання ще на тиждень і пошліть їх до біса» [7, с. 194]. Коротко та ясно.

Важлива подія відбулася 6 червня. В цей день в дачній місцевості по Савеловській залізниці зібралося близько 70 комуністів Краснопресненського району Москви. Зборами керували колишні працівники райкому на чолі з Г.Я. Беленьким. На ньому виступив перший заступник голови Реввійськради СРСР М.М. Лашевіч. Один з учасників заходу поінформував про нього секретаря Краснопресненського райкому М.Н. Рютина. Останній передав справу в ЦКК. І вже 8 і 9 червня спеціально створена комісія Президії ЦКК допитала учасників зборів. Президія ЦКК, оголосивши Лашевіч сувору догану з попередженням, прийняв рішення звернутися до Пленуму ЦК і ЦКК з пропозицією виключити Лашевича з числа кандидатів ЦК, зняти з займаної посади і позбавити права займати протягом двох років будь-які відповідальні посади [9, с. 151].

Однак генсеку всього цього здалося замало. Після деяких роздумів він висунув план, за яким до справи був притягнутий Зінов'єв. По суті справи, саме Сталін підготував липневий Пленум ЦК і ЦКК. У листі від 25 червня на ім'я Молотова, Рикова і Бухаріна генсек писав: «1) До появи групи Зінов'єва опозиційні течії Тр/оцькій /, Раб/ітничка / Опози/ція / і ін. Поводилися більш-менш лояльно...

3) Група Зінов'єва стала натхненником розколу в опозиційних течіях, фактичним лідером розкольніцьких течій в партії ...

6) ... Зінов'єва потрібно вивести з Політбюро з попередженням виведення його з ЦК, якщо не буде припинена його робота по підготовці розколу ...

10) На пленумі можна і потрібно обмежитися короткою резолюцією про єдність в тісному сенсі слова в зв'язку зі справою Лашевича, пославшись на

Ленінську резолюцію про єдність на 10-му з'їзді. У цій резолюції треба сказати, що Зінов'єв виводиться з Політбюро не через розбіжності з ЦК, – не менш глибокі розбіжності є з Троцьким, проте питання про виведення Троцького з ПБ не стоїть, – а через його (Зінов'єва) політику розколу» [3, с. 51–52].

Таким чином, на липневому Пленумі ЦК і ЦКК партійне більшість діяла за заздальгідь наміченим генсеком сценарієм.

Найбільший резонанс викликав виступ Зінов'єва, виведеного з себе нападками своїх супротивників. Тоді-то він розповів і про існування з початку 1924 року фракційної «сімки» під псевдонімом «керівний колектив», і про серпневий 1924 року фракційний Пленум, і про щотижневі засідання що вівторка фракційної «сімки», і про наявність у неї своєю фракційної дисципліни і «конституції», і про багато іншого. А в кінці виступу лідер Комінтерну заявив, що шкодує про те, що свого часу не послухав ради Леніна перемістити Сталіна з посади генсекат [14, с. 101].

22 липня об'єднана опозиція змусила Сталіна прочитати ленінське «Лист до з'їзду» і листи з національного питання. Необхідно сказати, що до цього генсек тримався на Пленумі в тіні, вважаючи за краще бити опозицію чужими руками [14, с.101]. Сталін, як і в 1925 році, знову намагався створити видимість, що він над сутичкою: роль супер арбітра йому завжди подобалася. Але тепер з цієї затії нічого не вийшло. Критики на його адресу було більш ніж достатньо. Однак повністю прочитавши «Лист до з'їзду», лист з національного питання, лист Троцькому і телеграму Мдівані від 6 березня 1923 року Сталін, як впливає зі стенограми, буквально прибив опозицію суворим питанням: «Ще що прочитати?» [14, с. 101].

Сталін добре знав, що робив. У залі знаходилися в основному його прихильники, а прочитані документи навряд чи стали для когось з них новиною. Свій вибір на користь генсека багато з них вже зробили. Але Сталін не був би Сталіним, якби на прочитаному зупинився. Він, незважаючи на бурхливі протести Каменєва, прочитав ще й ленінський лист, написаний ще в 1917 році з питання про відомий проступок Каменєва і Зінов'єва. Тоді засновник партії наполягав на їх виключення з лав партії [14, с. 101].

В кінцевому підсумку Зінов'єв був виведений зі складу Політбюро. Продумано ж все це генсеком було, ще в червні в Сочі.

Підсумки липневого Пленуму недвозначно свідчили на користь прогнозу про те, що нового зіткнення довго чекати не доведеться. 30 вересня на зборах партійного осередку служби тяги Рязано-Уральської залізниці в Москві була прийнята резолюція, яка захищала опозицію. 2 жовтня бюро МК РКП (б) підкреслено різко засудило виступ опозиції: «Фактичну підготовку розколу купкою опозиційних лідерів і спроби зриву ділової роботи партії Бюро МК вважає прямим злочином проти партії» [10, с. 238–239].

3 жовтня Зінов'єв, П'ятаков і Троцький відправили в Політбюро свою заяву, текст якої попросили розіслати членам і кандидатам ЦК. З приводу резолюції МК три лідери опозиції писали: «Резолюція дає перш за все неправдиву інформацію, що вводить в оману партію. Резолюція і звіт «Правди» подають справу так, ні би так звані опозиціонери виступали проти волі осередку. Насправді справа йшла

якраз навпаки. На осередку, поряд з сотнею членів її, були присутні не менше представників апарату на чолі з т. Углановим. Президія і представники апарату усіма силами і засобами намагалися перешкодити виступу так зв. Опозиції. Однак члени осередку переважною більшістю голосів висловилися за надання їм слова, за продовження часу і слухали з величезною увагою, змусивши апаратників припинити обструкцію» [14, с. 103].

4 жовтня на Політбюро було прийнято рішення звернутися до ЦКК з проханням про розслідування фактів порушення партдисципліни з боку опозиціонерів. Цьому рішенню не стала на заваді навіть та обставина, що на засіданні Політбюро ЦК був відсутній Сталін і була присутня ціла група опозиціонерів (Троцький, Каменєв, Зінов'єв, Смілга, Євдокимов, П'ятаков, Сокольников) [14, с. 104].

Проте опозиціонери поки що не здавалися. 7 жовтня на зборах осередків ленінградських заводів «Червоний путиловець», «Більшовик», «Червоний трикутник», «Русский дизель» та інших виступили Зінов'єв та інші. Всього в цей день відбулося 153 опозиційних виступи. Але і на «Червоному путиловці», де виступав особисто Зінов'єв, резолюцію з критикою лінії сталінського ЦК підтримали лише 25 осіб [14, с. 104].

Вже на наступний день опозиція відступила. Каменєв, виступаючи на Політбюро, де обговорювали «наліт» (за висловом Ворошилова) Зінов'єва на Ленінградську парторганізацію, заявив: «Товариші, я цілком розумію, що вчорашній виступ тов. Зінов'єва та інших в Ленінграді може бути витлумачено таким чином, щоб покласти край будь-якій спробі переговорів ... Але, з іншого боку, ви повинні взяти до уваги те, що ми звернулися до вас з цією пропозицією про вироблення умов про дружню роботу...» [10, с. 240].

Потім протягом десяти днів сторони шукали прийнятний компроміс. Хоча у того ж Каменєва, який представляв на переговорах опозиційний блок, одного разу вирвалася фраза, що «спірні ідейні питання в більшовицькій партії ніколи не вирішувалися компромісом» [14, с. 106]. Думка прозвучала 11 жовтня під час його виступу на Політбюро.

Ініціативою ж на переговорах цілком володіла сталінська сторона. Генсек блискуче продемонстрував свої сильні сторони як політика, методично нараощуючи тиск і посилюючи вимоги. Він зажадав «відкрито заявити про безумовному підпорядкуванні рішенням партійних органів», додавши, що «ми не вимагаємо від вас доповідей на користь тієї позиції, яку ви принципово не поділяєте». Далі Сталін сказав про необхідність заяви про визнання помилковості і шкідливості колишньої опозиційної роботи [14, с. 107]. Що ж стосується відповідних вимог опозиціонерів, то генсек підтвердив їх право «відстоювати свої погляди в своєму партійному осередку», право перед з'їздом в дискусійному листку викладати власні погляди, пообіцяв переглянути справи частини виключених з партії, а також вказав на можливість «в тій чи іншій мірі» пом'якшити тон критики.

Момент цікавий саме з точки зору оцінки однієї з «перехідних стадій» в сталінізації партії. Восени 1926 року опозиціонерам пропонується дискутувати кожному в своєму осередку і не ходити в сусідній [14, с. 107].

В результаті текст заяви був узгоджений і 16 жовтня підписано. У ньому Зінов'єв, Каменєв, Троцький та інші визнавали, що в боротьбі за свої погляди: «В ряді випадків після XIV з'їзду допустили кроки, які стали порушенням партдисципліни і виходять за встановлені рамки ідейної боротьби всередині партії на шлях фракційності. Вважаючи ці кроки помилковими, ми заявляємо, що рішуче відмовляємося від фракційних методів захисту наших поглядів зважаючи на небезпеку цих методів для єдності партії ...» [14, с. 108].

Таке формулювання цілком влаштувала генсека. Далі Сталін зробив ще один крок до перемоги в боротьбі за «ленінську спадщину».

Новий сплеск активності опозиціонерів був простимульований подіями, що відбулися навесні 1927 року в Китаї. В кінці травня Зінов'єв, Троцький та інші направили в Політбюро лист-платформу, підписану 83 прихильниками опозиційного блоку. Одночасно було розпочато збір підписів під нею серед комуністів [14, с. 110].

Питанням опозиції зайнявся черговий об'єднаний Пленум ЦК і ЦКК ВКП(б). Він пройшов з 29 липня по 9 серпня 1927 року. Перші хвилини його роботи продемонстрували, що сталінська більшість орієнтувалося на подальше обмеження внутрішньопартійної демократії навіть в відношенні «ленінської гвардії». А об'єднана опозиція як і раніше не змогла нічим реальним цьому перешкодити. Активність же, проявлена представниками блоку (Євдокимов, Раковський, П'ятаков, Бакаєв) вже на першому засіданні Пленуму, в результаті лише підкреслила слабкість і політичну ізольованість лівої опозиції [14, с. 111].

Одним з пунктів порядку денного Пленуму стояло питання про виведення Троцького і Зінов'єва зі складу ЦК. Сигнал був дан, і в подальшому на протязі всього Пленуму сталінське більшість наполегливо навішував на опонентів різні звинувачення, розкручуючи тезу про невіру і про створення єдиного фронту від Чемберлена до Троцького. Пленум завершився черговою заявою лідерів блоку, в якому було враховано ряд вимог прихильників генсека [14, с. 111].

Після закінчення Пленуму прибічники Сталіна продовжили дискредитацію політичних супротивників. Агітпроп швидко випустив тенденційно підібрані матеріали Пленуму, підкріпивши настільки ж недвозначними методичними установками. Тепер опозиціонерів відверто добивали. Важливим етапом в ліквідації опозиції став жовтневий 1927 року Пленум ЦК і ЦКК ВКП (б). У запалі боротьби прихильники часом дозволяли собі такі визнання, які перш робити всіляко уникали [14, с. 111].

Серед методів боротьби з опозицією прихильники Сталіна застосовували і принцип «розділяй і володарюй». На жовтневому Пленумі вони посилено намагалися розколоти об'єднану опозицію, особливо люто нападаючи на прихильників Троцького. Одночасно робилися пропозиції деяким прихильникам Зінов'єва відійти від об'єднаної опозиції. Наприклад, Ворошилов кинув у слід, що йшов з Пленуму Каменєву: «Залишайся, Лев Борисович, плюнь на цю компанію, не пошкодуєш» [17, с. 123].

Каменєв у грудні 1927 року піддався посиленому тиску з усіх боків, бо тягар лідерства в опозиції на прийдешньому з'їзді випало нести саме йому.

У листопаді 1927 року всі опозиціонери, члени і кандидати в члени ЦК і ЦКК були виключені зі складу керівних органів партії.

Центральним питанням на XV з'їзді ВКП (б), що відбувся в грудні 1927 року, було питання про опозиційний блок.

Підсумок для опозиціонерів виявився невтішним. Їх погляди були визнані несумісними з перебуванням в ВКП(б), а 75 представників троцькістсько-зінов'євського блоку виключені з її лав. Крім того, ще в період від XIV з'їзду ВКП(б) до 15 листопада 1927 року було притягнуто до відповідальності за фракційну діяльність 2031 особу, або 0,17% складу партії, і виключено з ВКП(б) 970 чоловік, тобто 47,7% залучених [4, с. 335].

У 1928 році про розірвання договору з опозицією заявили Каменєв і Зінов'єв. До 1 червня 1928 року від опозиції, відійшло 3098 осіб, з яких 1727 (55,7%) були робітниками [16, с. 278].

Розгорнута в 1920-ті роки внутрішньопартійна боротьба в більшовицькій партії була боротьбою не тільки за лідерство, але і в значній мірі за саму концепцію партії. Будь-який лідер, що переміг в сутичці повинен був в тій чи іншій мірі трансформувати партію під себе. Сталін, який вважав, що на ласці далеко не заїдеш не призупиняв свої роботи з організаційно-кадрових питань ні на мить. 4 листопада 1927 року ЦК ВКП (б) приймає постанову «Про широке залучення в партію робітників і робітниць у зв'язку з десятою річницею Жовтневої революції». В результаті вже до 3 грудня заяви в партію подали 73798 чоловік. А до 1 лютого наступного року кількість поданих заяв склала 153590 осіб. В результаті приблизно за 3 місяці кандидатами в члени партії було прийнято 108070 осіб, або 70,4% тих, що подали заяви. Згідно з офіційною статистикою, понад 90% призову становили пролетарські елементи [6, с. 256].

Тепер Сталін пожинав плоди посіяного за останні роки. Спираючись на власних висуванців, змінену організаційно-кадрову структуру і майстерно застосовуючи коаліційну тактику в боротьбі в партійних «верхах», генсек зміг в 1923–1927 рр. здолати Троцького, Каменєва і Зінов'єва. Його успіху сприяло і те, що лідери опозиції не мали широкої підтримки в «низах» партії, апелювати до яких до того ж і не поспішали.

### Джерела та література

1. Как ломали нэп. Стенограммы пленумов ЦК ВКП(б) 1928–1929 гг. В 5-ти томах. Том. 1. Объединенный пленум ЦК и ЦКК ВКП(б) 6–11 апреля 1928г. Редакционная коллегия тома В.П. Данилов, О.В. Хлевнюк (ответственные редакторы), Н.В. Муравьева, Н.А. Сидоров. Москва : МФД, 2000. 495 с.
2. Новая оппозиция: сборник материалов о дискуссии 1925 года. Ленинград : Прибой, 1926. 317 с.
3. Письма И.В. Сталина В.М. Молотову. 1925–1936 гг. (Сборник документов) / Составители: Л.Кошелева, В.Лельчук, В.Наумов, О.Наумов, Л.Роговая, О.Хлевнюк. Москва : Россия молодая, 1996. 303 с.
4. Пятнадцатый съезд Всесоюзной Коммунистической партии (б). Стенографический отчет. Москва-Ленинград, 1928. 1416 с.

5. Четырнадцатый съезд Всесоюзной Коммунистической партии (б). 18–31 декабря 1925 г. Стенографический отчет. Москва-Ленинград, 1926. 1042 с.
6. Сталин И. В. Полное собрание сочинений в 18 томах. Т. 3. Москва : ОГИЗ; Государственное издательство политической литературы, 1946. URL: [http://history.org.ua/LiberUA/StSobrSoch3\\_1946/StSobrSoch3\\_1946.pdf](http://history.org.ua/LiberUA/StSobrSoch3_1946/StSobrSoch3_1946.pdf)
7. Троцкий Л.Д. Сталин. В 2-х томах. Т. 2. Москва : Терра-Терра – Политиздат, 1996. Т. 2. 286 с.
8. Борьба коммунистической партии с антиленинскими группами и течениями в послеоктябрьский период, 1917–1934 гг. : учебное пособие по курсу истории КПСС / А.Г. Титов и др. Москва : Высшая школа, 1974. 357 с.
9. Джилас М. Лицо тоталитаризма. Москва : Новости, 1992. 544 с.
10. Дмитренко С. Л. Борьба КПСС за единство своих рядов, октябрь 1917–1937 гг. Москва : Политиздат, 1976. 320 с.
11. Иванов В.М. Из истории борьбы партии против «левого» оппортунизма. Ленинград : Лениздат, 1965. 256 с.
12. История Коммунистической партии Советского Союза.(Изд. 5-е, доп.). Москва : Политиздат, 1976. 782 с.
13. Коэн С.Бухарин. Политическая биография. 1888–1938. Москва : Прогресс, 1988. 574 с.
14. Назаров О.Г. Сталин и борьба за лидерство в большевистской партии в условиях НЭПа. Москва : ИВИ РАН, 2002. 204 с.
15. Наше Отечество. (опыт политической истории часть II) / Кулешов С.В., Волобуев О.В., Пивовар Е.И. и др. Москва : ТЕРРА, 1991. 620 с.
16. Распятые революцией. Российские и советские прокуроры. XX век. 1922–1936 / А.Г. Звягинцев, Ю.Г. Орлов. Москва : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 1998. 511 с.
17. Рыбаков А.Н. Роман-воспоминание. Москва : Вагриус, 1997. 384 с.
18. Семенов В.И. В трудных поисках истины. (По страницам советской и зарубежной литературы о Л.Д. Троцком и «троцкизме»). Харьков : Видавнична група «Основа», 1991. 215 с.
19. Суспільство і влада в радянській Україні років непу (1921–1928). Колективна монографія. – Том 1 / Відп. ред. С.Кульчицький; Авт. кол.: Л.В. Гриневич, Т.М. Євсєєва, Г.Г. Єфіменко, С.В. Кульчицький, С.Р. Лях, В.І. Марочко, О.М. Мовчан, І.Є. Ніколаєв, Р.Ю. Подкур, Я.Л. Примаченко, О.Л. Рябченко, О.В. Юркова, Л.Д. Якубова. НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 2015. – 656 с.
20. Суспільство і влада в радянській Україні років непу (1921–1928). Колективна монографія. – Том 2 / Відп. ред. С.Кульчицький; Авт. кол.: Л.В. Гриневич, Т.М. Євсєєва, Г.Г. Єфіменко, А.М. Киридон, С.В. Кульчицький, С.Р. Лях, В.І. Марочко, О.М. Мовчан, І.Є. Ніколаєв, Р.Ю. Подкур, Я.Л. Примаченко, О.Л. Рябченко, О.В. Юркова, Л.Д. Якубова. НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 2015. – 599 с.
21. Цакунов С.В. В лабиринте доктрини: из опыта разработки экономического курса страны в 1920-е годы. Москва : Россия молодая, 1994. 191 с.



## References

1. How they broke the NEP. Transcripts of the Plenums of the Central Committee of the All-Union Communist Party of Bolsheviks in 1928–1929 In 5 volumes. Volume. 1. Joint Plenum of the Central Committee and Central Control Commission of the All-Union Communist Party of Bolsheviks April 6-11, 1928. Editorial board of the volume V.P. Danilov, O.V. Khlevnyuk (responsible editors), N.V. Muravieva, N.A. Sidorov. Moscow: MFD, 2000. 495 p.
2. The New Opposition: A Collection of Materials on the 1925 Debate. Leningrad: Surf, 1926. 317 c.
3. Letters from I.V. Stalin to V.M. Molotov. 1925–1936 (Collection of documents) / Compiled by: L.Kosheleva, V.Lelchuk, V.Naumov, O.Naumov, L.Rogovaya, O.Khlevnyuk. Moscow: Young Russia, 1996. 303p.
4. Fifteenth Congress of the All-Union Communist Party (b). Verbatim report. Moscow–Leningrad, 1928. 1416 p.
5. Fourteenth Congress of the All-Union Communist Party (b). December 18–31, 1925 Verbatim record. Moscow-Leningrad, 1926. 1042 p.
6. Stalin IV Complete works in 18 volumes. T. 3. Moscow: OGIZ; State Publishing House of Political Literature, 1946. URL: [http://history.org.ua/LiberUA/StSobrSoch3\\_1946/StSobrSoch3\\_1946.pdf](http://history.org.ua/LiberUA/StSobrSoch3_1946/StSobrSoch3_1946.pdf)
7. Trotsky L.D. Stalin. In 2 volumes. T. 2. Moscow: Terra-Terra – Politizdat, 1996. T. 2. 286 s.
8. The struggle of the Communist Party against anti-Leninist groups and trends in the post-October period, 1917–1934. : textbook on the course of the history of the CPSU / A.G. Titov et al. Moscow: Higher School, 1974. 357 p.
9. Djilas M. The face of totalitarianism. Moscow: News, 1992. 544 p.
10. Dmitrenko S.L. The struggle of the CPSU for the unity of its ranks, October 1917–1937. Moscow: Politizdat, 1976. 320 p.
11. Ivanov V.M. From the history of the party's struggle against "left" opportunism. Leningrad: Lenizdat, 1965. 256 p.
12. History of the Communist Party of the Soviet Union. (Ed. 5th, add.). Moscow: Politizdat, 1976. 782 p.
13. Cohen S. Bukharin. Political biography. 1888–1938 Moscow: Progress, 1988. 574 p.
14. Nazarov O.G. Stalin and the struggle for leadership in the Bolshevik Party under the NEP. Moscow: IVI RAN, 2002. 204 p.
15. Our Fatherland. (experience of political history part II) / Kuleshov S.V., Volobuev O.V., Pivovarov E.I. and others. Moscow: TERRA, 1991. 620 p.
16. Crucified by the revolution. Russian and Soviet prosecutors. XX century. 1922-1936 / A.G. Zvyagintsev, Yu. G.Orlov. Moscow: Russian Political Encyclopedia (ROSSPEN), 1998. 511 p.
17. Rybakov A.N. Roman-memories. Moscow: Vagrius, 1997. 384 p.
18. Semenenko V.I. In difficult searches for truth. (According to the pages of Soviet and foreign literature about L.D. Trotsky and "Trotskyism"). Kharkov: Vidavnicha group "Osnova", 1991. 215 p.

19. Society and power in Soviet Ukraine during the NEP years (1921–1928). Collective monograph. – Volume 1 / Resp. ed. S. Kulchytskyi; Auth. col.: L.V. Hrynevych, T.M. Yevseeva, H.G. Efimenko, S.V. Kulchytskyi, S.R. Lyakh, V.I. Marochko, O.M. Movchan, I.E. Nikolaev, R.Yu. Podkur, Y.L. Prymachenko, O.L. Ryabchenko, O.V. Yurkova, L.D. Yakubova. NAS of Ukraine. Institute of History of Ukraine. – K.: Institute of History of Ukraine, 2015. – 656 p.
20. Society and power in Soviet Ukraine during the NEP years (1921–1928). Collective monograph. – Volume 2 / Resp. ed. S. Kulchytskyi; Auth. col.: L.V. Hrynevych, T.M. Yevseeva, H.G. Yefimenko, A.M. Kyridon, S.V. Kulchytskyi, S.R. Lyakh, V.I. Marochko, O.M. Movchan, I.E. Nikolaev, R.Yu. Podkur, Y.L. Prymachenko, O.L. Ryabchenko, O.V. Yurkova, L.D. Yakubova. NAS of Ukraine. Institute of History of Ukraine. – K.: Institute of History of Ukraine, 2015. – 599 p.
21. Tsakunov S.V. In the labyrinth of doctrine: from the experience of developing the country's economic course in the 1920-s. Moscow: Molodaya Rossiya, 1994. 191 p.

УДК [94:323.269.6(=161.2)]:791(437)«195»

## УКРАЇНСЬКІ ПОВСТАНЦІ В ЧЕХОСЛОВАЦЬКОМУ КІНЕМАТОГРАФІ 1950-Х РОКІВ

Андрій Слесаренко

Рівненський державний гуманітарний університет

Україна, 33027, м. Рівне, вул. С.Бандери, 12

e-mail: avslesarenko@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/000-0001-7648-4003>

У статті проаналізовано репрезентацію українських націоналістів у чехословацькому кіно 1950-х років. Встановлено, що у соціалістичній Чехословаччині раз по раз з'являлися кінофільми, в яких виринала «бандерівська» тема. А фільм чеського режисера Йозефа Маха «Акція Б» є першою художньою екранізацією цієї теми у світовому кінематографі. Українські партизани в чехословацьких фільмах – це ворожа гомогенна група, яка чітко пов'язана з нацистською окупацією та з капіталістичним Заходом.

**Ключові слова:** політика пам'яті, Чехословаччина, кінематограф, Українська повстанська армія, бандерівці.

## UKRAINIAN INSURGENTS IN CZECHOSLOVAK CINEMA IN THE 1950-S

The article analyzes the coverage of Ukrainian nationalists by Czechoslovak cinema of the 1950s. It has been established that in socialist Czechoslovakia films with the appearance of the «Bandera» theme appeared more and more often. And the film «Action B» by Czech director Josef Mach is obviously the first feature film adaptation of this theme in world cinema. The Ukrainian partisans in Czechoslovak films are a hostile homogeneous group that is clearly associated with the Nazi occupation and the capitalist West. These ideological references became successful

memorial constants that Czechoslovak viewers could turn to again and again, thus supporting the bipolar worldview of the Cold War.

**Key words:** memorative politic, Czechoslovakia, cinema, Ukrainian Insurgent Army, бандерівці.

Перший художній фільм у Чехословаччині про боротьбу з УПА «Акція Б» («Аксе В») було створено вже у 1951 р. – це перша художня екранізація цієї теми у світовому кінематографі [2]. У фільмі чеського режисера Йозефа Маха (1923–1990), створеному на основі книги письменника Едуарда Фікера (1902–1961) розгортається історія знищення бандерівської підпільної мережі у Чехії й одночасно переслідування повстанської сотні в Словаччині [5]. Залишки українського підрозділу під командуванням Бурлака (актор Мирослав Голуб) та його вірної подруги Офелії (акторка Власта Храмоштова) розбиті після проведення операції «Вісла» у Польщі намагаються через територію Словаччини прорватися у західну зону безпеки, у Західну Німеччину. Де, на думку журналу «Фільмовий огляд» («Filmový přehled»), «бандерівські банди разом з іншими військовими злочинцями створять ядро майбутньої фашистської армії, яка воюватиме з Радянським Союзом та державами народної демократії» [3].

У боях із бандерівцями солдати чехословацької армії переконуються, що мають справу із небезпечним і суворим ворогом. У цьому фільмі «бандерівці» користувалися виключно німецькою зброєю, до моменту відходу на захід носили німецьку форму з нашивками СС, постійно пиячили і знущалися над нещасними жителями Чехословаччини. Важливою складовою зовнішнього вигляду українського націоналіста є німецький кулемет-пістолет МП40, «шмайсер».

Союзниками українських націоналістів у фільмі виступають чеські та словацькі некомуністичні політичні сили: націонал-соціалісти та словацькі демократи (Демократична партія – А.С.). При демонстрації зібрання націонал-соціалістів глядач чує коментар: «...необхідно, щоб вони (бандерівці – А.С.) за нашої підтримки перейшли через територію нашої республіки».

Головним союзником бандерівців виступає, згідно задумів пропагандистів, греко-католицька церква. У фільмі ми бачимо, що двері церковного приходу прикрашає український тризуб, а священник Павел Гучко організовує постачання зброї бандерівцям на території Чехословаччини. Греко-католики висвітлені у стрічці однозначно як негативні герої, несаможиттєві й безхарактерні. Також словацькі католицькі ксьондзи напучують своїх парафіян, щоб ті ставилися до повстанців спокійно і сприймали їх як своїх ближніх.

Фінал фільму вельми пафосний – солдати доходять до розуміння потреби стати на захист своєї батьківщини під керівництвом комуністичної партії й у союзі з СРСР. Навпаки, чехословацькі демократичні партії, які у 1947 р. ще мали змогу легально функціонувати, у фільмі звинувачуються у поблажливому ставленні до ворога.

Цей фільм, хоча його дія відбувається у цілком недавньому минулому, також мав надати суспільству можливість забути про травму війни й

«мюнхенської зради», котра їй передувала. Адже боротьба з бандерівцями була першим самостійним і, до певної міри, успішним виступом нової чехословацької армії [1, s. 96].

Фільм «Акція Б», на думку комуністів був настільки вдалий, що його використовували для перевиховання повстанців в радянських сибірських таборах. Про стрічку писала всесоюзна газета «Труд».

Прем'єра фільму у Чехословаччині відбулася 22 лютого 1952 р. Фільм Й.Маха отримав визнання готвальдівського режиму: державна премія другого ступеня.

У стрічці режисера Карела Кахині (1925–2004) 1959 р. «Король Шумави» («Král Šumavy») розповідається про становлення чехословацької повоєнної прикордонної служби [6]. Дія фільму відбувається у 1948 р. Кордон держави стережуть головні герої фільму прикордонники Карел Земан (актор Їржі Вала) і Вацлав Кот (актор Радован Лукавський), які ведуть успішну боротьбу з контрабандистами у південній Чехії. Державні кордони ще були тоді під колючим дротом режиму. Утікачі-перебіжчики для перетину кордону зверталися до місцевих провідників, які добре знали місцевість, іноді до депортованих чеських німців.

У фільмі тіні бандерівців з'являються двічі. На початку фільму голос за кадром говорить: «Це історія про сміливих чоловіків з прикордонного загону Корпусу національної безпеки, які після важких боїв з бандерівцями, після самовідданої важкої служби народу під час лютневих подій (мається на увазі комуністичний переворот лютого 1948 р. – А.С.) без відпочинку розпочали виконання нового завдання у лісах Шумави, де розгорталася боротьба за недоторканність наших кордонів». У середині стрічки один змучений важкою службою прикордонник кидає керівнику застави вахмістру Коту: «Хлопці з Різдва дома не були. У минулому році (тобто у 1947 р. – А.С.) від літа до самої зими – бандерівці, потім зразу – лютий (комуністичний переворот 1948 р. – А.С.). Дивуватися немає чому!».

У чехословацьких фільмах бандерівці, як правило, одягнені в німецькі однострої: на початку фільму «Акція Б» коли кур'єр повідомляє Бурлаку, що треба йти на Захід, той зриває з себе відзнаки й нашивки СС. Зброя характеризує бандерівців як союзників і пособників нацистів, представників «вселенського зла». Що чітко відповідає алгоритму комуністичної пропаганди, яка наголошувала на близьких стосунках бандерівців з німцями. Наприклад, у пропагандистському романі чеського письменника Ярослава Нетолічки (1926 – після 1989 р.) «Тіні імлістих ночей» («Čas mlhavých nocí») 1978 р. членами бандерівських загонів були переважно есесівці, німці за національністю [7].

Досліджувані стрічки достатньо популярні і в сучасних глядачів. Так здійснений нами аналіз свідчить, що на відеоресурсі YouTube представлена повна версія фільму (чеськомовний контент): «Король Шумави» 35 тисяч переглядів (опубліковано 19 березня 2019 р.). Стрічка «Акція Б» представлена фрагментарно. Так, уривок з фільму під промовистою назвою «Знищимо вбивць та паліїв!», набрав 70 тисяч переглядів [6].

За міжнародним рейтингом IMDb (найбільша в світі база даних про кіно) «Король Шумави» має оцінку 6,5 (максимум – оцінка 10), а «Акція Б» – 3,6. Оцінка глядачів чеської та словацької інтернет бази даних кінофільмів (Československá filmová databáze): «Король Шумави» 72% проголосували 6021 учасників форуму (шкала оцінювання 0-100%), «Акція Б» 39% проголосували 549 учасників.

Отже, українські партизани в чехословацьких фільмах 1950-х років – це ворожа гомогенна група, яка чітко пов'язана з нацистською окупацією та з капіталістичним Заходом. Ці ідеологічні посилення ставали успішно працюючими меморативними константами, до яких чехословацькі глядачі могли знову і знову звертатися, тим самим підтримуючи біполярне бачення світу часів «холодної війни». Досліджувані фільми вплинули і впливають на історичну пам'ять чеського, словацького та інших суспільств про Другу світову війну та український націоналістичний рух.

### Джерела та література

1. Томек М. Українець як ворог: українські націоналісти у чехословацькій та радянській кінематографії. *Ukraina: narracje, języki, historie*. Red. M.Gaczkowski. Wrocław, 2015. S. 95–106.
2. Akce B. ČSR. Československý státní film ve spolupráci s Ministerstvem národní obrany a Ministerstvem národní bezpečnosti, Režie, Jozef Mach. 1952. 85 min.
3. Akce B. [Časopis Filmovy přehled. – 1952. – № 7]. URL: [http://www.csfd.cz/film/6287-akce\\_b/](http://www.csfd.cz/film/6287-akce_b/).
4. Akce B. (1951): «Zničme vrahy a paliče...», řika Jozef Bek, Rudolf Deyl a Jiří Sovak (2009). URL: [http://www.youtube.com/watch?v=gY2ro\\_wsnAg](http://www.youtube.com/watch?v=gY2ro_wsnAg).
5. Fiker E. Akce B. Praha: Prace, 1952. 127 s.
6. Král Šumavy. ČSR. Studio Barrandov. Režie, Karel Kachyňa. 1959. 93 min.
7. Netolička J. Čas mlhavých nocí. Ostrava: Profil, 1978. 176 s.

### References

1. Tomek M. Ukrajinec` jak voroh: ukrajins`ki nacionalisty u chechoslovac`kiy ta radjans`kiy kinematografii. *Ukraina: narracje, języki, historie*. Red. M.Gaczkowski. Wrocław, 2015. S. 95–106.
2. Akce B. ČSR. Československý státní film ve spolupráci s Ministerstvem národní obrany a Ministerstvem národní bezpečnosti, Režie, Jozef Mach. 1952. 85 min.
3. Akce B. [Časopis Filmovy přehled. – 1952. – №7] URL: [http://www.csfd.cz/film/6287-akce\\_b/](http://www.csfd.cz/film/6287-akce_b/).
4. Akce B. (1951): «Zničme vrahy a paliče...», řika Jozef Bek, Rudolf Deyl a Jiří Sovak (2009). URL: [http://www.youtube.com/watch?v=gY2ro\\_wsnAg](http://www.youtube.com/watch?v=gY2ro_wsnAg).
5. Fiker E. Akce B. Praha: Prace, 1952. 127 s.
6. Král Šumavy. ČSR. Studio Barrandov. Režie, Karel Kachyňa. 1959. 93 min.
7. Netolička J. Čas mlhavých nocí. Ostrava: Profil, 1978. 176 s.

## ОСНОВНІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ТЕОРІЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ

**Володимир Сухий**

Україна, 33028, м. Рівне, вул. Генерала Безручка 1Б

e-mail: volodimirsyhij612@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3489-516X>

**Ольга Сєвєрова**

Рівненський державний гуманітарний університет

Україна, 33027, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12

e-mail: 54sever@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8771-1440>

**Анотація.** У статті окреслено основні етапи виникнення, становлення, формування та розвитку концепції теорії модернізації, детально розкрито та проаналізовано внесок відомих дослідників процесу модернізації у формування основних ідей та підвалин для розуміння теорії модернізації. Стаття розкриває уявлення про значення модернізації у житті будь-якої держави, яка всіма силами прагне до позитивних змін, тобто прогресу.

**Ключові слова:** модернізація, теорія модернізації, ідея, дослідження, концепції, історичні епохи, кардинальні зміни.

## THE MAIN STAGES OF THE FORMATION OF THE THEORY OF MODERNIZATION

**Summary.** The article outlines the main stages of the emergence, formation, formation and development of the concept of modernization theory, the contribution of well-known researchers of the modernization process to the formation of basic ideas and foundations for understanding the theory of modernization is detailed and analyzed. The article reveals an idea of the importance of modernization in the life of any state, which strives with all its might for positive changes, i.e. progress.

**Key words:** modernization, theory of modernization, idea, research, concepts, historical eras, radical changes.

**Постановка проблеми.** Рано чи пізно в історії кожної держави настає етап, коли механізми, які функціонують у державі, повністю вичерпують себе, і саме тому виникає потреба модернізації. Для того, аби дослідити цей процес, була здійснена значна кількість різнопланових досліджень, в результаті яких була сформована теорія модернізації, що містила у собі сукупність багатьох концепцій і трактувала модернізацію як багатоплановий процес переходу від традиційного суспільства до сучасного, прогресивнішого, досконалішого.

**Метою статті** є комплексне дослідження основних етапів становлення та трансформації головних ідей теорії модернізації.

**Виклад основного матеріалу.** Тема модернізації – одна з найцікавіших у сучасній соціально-філософській, соціально-економічній та політологічній літературі. Теорія модернізація була, є і, звісно далі буде актуальною темою у

світовому науковому колу. Теорія модернізації – це теорія, основним завданням якої є висвітлення та пояснення основних елементів модернізації суспільства. Ця теорія в повній мірі спрямована на виявлення та аналіз послідовних стадій суспільного розвитку та одночасно є важливою характеристикою співіснуючих, але по-різному розвинених соціумів. В ході змін, які відбуваються на різних стадіях розвитку, здійснюється важливий перехід від однієї стадії до іншої та трансформація різного роду механізмів: технологічних, політичних, культурних та соціальних [4, с. 84].

Модернізація – це такий різнобічний процес, в основу якого покладена значна кількість різноманітних змін, які відбуваються на різних етапах розвитку суспільного організму. Модернізаційні зміни по праву відіграють колосально важливу роль в історії тих суспільств, які значно відстають у своєму розвитку. Фактично можна сказати, що модернізація виступає рятівним засобом для просування менш розвинених суспільств на шлях прогресу і набуває форм імітації та запозичення технологій та зразків у розвиненіших державах. Вагомим в теорії є аналіз комунікацій, а також контактів між зовсім різними культурами та суспільствами, що є важливими передумовами модернізації. Чинниками, які можуть спричинити такі вагомні зміни, можуть бути не тільки глобальні події, але й провідні особи держав. Вони, розуміючи основні проблеми, які постають перед країною, висувають свої власні плани та проводять заходи, результатом яких повинна бути трансформація суспільства за зразком прогресивних країн.

Теорія модернізації або модернізаційна парадигма була сформульована в середині ХХ століття в умовах розпаду європейських колоніальних імперій та появи великої кількості «молодих націй» в Азії, Африці та Латинській Америці. Проте її основи були закладені набагато раніше. Вагомий внесок у розвиток теорії модернізації був зроблений такими відомими представниками соціальної філософії як Е.Дюркгейм, Г.Спенсер, К.Маркс та О.Конт. Всі вони розглядали та тлумачили її в першу чергу як прогресивну зміну індустріального суспільства і відводили їй чільне місце в різних історичних періодах.

Відомий французький філософ та соціолог Огюст Конт був одним із перших, хто приділив значну увагу трансформації суспільства як важливому чиннику модернізації. Ним було сформовано два основні етапи еволюції суспільства, які перепліталися із розвитком знань: перший етап – це такий суспільний розвиток, який був пов'язаний із традиційним, доіндустріальним та індустріальним суспільством. Другий – це інтелектуальний розвиток, який включає в себе три важливі стадії: теологічну, метафізичну та позитивну. Перша – це стадія, на якій людина намагається зрозуміти сутність речей у світі, але ще не має їх раціонального пояснення. На другій стадії особа намагається пояснити явища за допомогою різних абстрактних механізмів. Завершальна стадія – це найвищий етап розвитку суспільства та людського розуму, на якому головне місце відводиться науці. Саме за допомогою неї людина і починає вирішувати важливі й складні питання [10, с. 37].

Варто також виділити видатного дослідника Герберта Спенсера, який у своїй праці «Досліди наукові, політичні і філософські» намагався довести, що

закон органічного прогресу є законом будь-якого прогресу. Фактично він хотів довести, що розвиток та зміни, які відбуваються у державі, промисловості, торгівлі, культурі – це свого роду такий природній розвиток, тільки більш складніший, адже відбувається через низку непростих диференціацій. Крім того, Г.Спенсер також констатував те, що прогрес – це в першу чергу є не випадковість, а важлива необхідність [8, с. 24].

Свій внесок у формування основи теорії модернізації зробив видатний британський історик-економіст XIX століття Арнольд Тойнбі (Старший), завдяки якому такий термін як «промислова революція» закріпився надовго в інтелектуальному просторі Європи. У 1884 році він видав курс лекцій «Лекції з промислової революції». Крім економічних результатів та наслідків А.Тойнбі виділив і соціальні, адже «промислова революція» мала також вагоме коло своїх проявів. Дискусії щодо періодизації та специфіки революції тривали і пізніше, проте вже було точно визначено і зафіксовано, що «промислова революція» повністю змінила основні елементи суспільства.

Дослідження модернізації продовжувалися активно і надалі. Соціолог та філософ Макс Вебер у своїй відомій праці «Протестантська етика та дух капіталізму», аналізуючи процес переходу від аграрного до капіталістичного суспільства, вагому роль приділяв соціокультурним чинникам, які формували мотиваційний елемент подальшого розвитку. Саме у протестантській етиці він бачив духовну основу розвитку капіталізму. Варто наголосити також на тому, що М.Вебер був одним із перших, хто зрозумів, що без радикальних змін у різних сферах суспільного життя не можна обійтися взагалі.

Думки М.Вебери продовжували розвивати і низка інших дослідників. Наприклад, ідеї про роль культурних та ментальних змін в суспільстві розкрили у своїх працях такі відомі вчені як Ч.Кулі «Соціальний прогрес» та Г.Зімелль «Конфлікт сучасної культури». Вагомий внесок зробив також і російсько-американський соціолог П.Сорокін, який ввів у науковий обіг такі терміни, як «соціокультурна система» та «соціокультурні зміни» [7, с. 195].

Підсумувавши все вище сказане, можна з впевненістю констатувати, що праці відомих істориків, філософів та соціологів XIX – початку XX століття хоч і не змогли сформувані в той час теорії модернізації, проте стали фундаментом для її формування в середині XX століття.

Колосально важливу роль у становленні теорії зіграв американський соціолог першої половини XX століття Талкотт Парсонс. Він одним із перших детально дослідив модернізаційну парадигму та опублікував роботу з теорії модернізації. В ній дослідником було використано термін «модернізація», яку він вважав не європейським явищем, а саме загальним, тобто світовим. У праці «Структура соціальної дії», яка була видана ним у 1937 році, Т.Парсонс здійснив порівняльний аналіз модернізованих суспільств та суспільств, які тільки проходять модернізацію. Цей процес, на його думку, починається з XVII століття і триває включно до XX століття. Особливу увагу він приділив економічним, політичним, соціальним та психологічним змінам, які повинні були посприяти розвитку держави й суспільства. Ним же було сформовано теорію соціального впливу, за якою людина сама фактично здатна змінити світ



та свідомість. Тобто людина виступає як джерело змін, які мають сприяти подальшому розвитку [5, с. 240].

Т.Парсонс увійшов у світову історію також як фундатор структурно-функціональної теорії, основи якої будується на принципі системної побудови суспільства як важливої складової модернізації. Основна суть її полягала в тому, що відповідно до того, як співіснують між собою складові організму, які є взаємопов'язаними між собою у процесі взаємодії, так ідентично і суспільні механізми тісно пов'язані та функціонують між собою. Кожен з них виконує свою низку встановлених функцій, метою яких є досягнення загального блага, забезпечуючи стабільність і розвиток суспільства загалом та держави [9, с. 42].

Талкотт Парсонс разом з відомим дослідником Едвардом Шилзом розробив оригінальну теорію «типових змін», тобто таких соціальних відносин, які впроваджуються та функціонують у культурних системах. Ними було визначено п'ять наборів таких змін:

1) перший набір – це афективність чи афективна нейтральність. Соціальні актори, як їх називають дослідники, перебувають у певних відносинах з інструментальними складовими;

2) другий набір – це партикуляризм чи універсалізм. Відповідно до цього набору учасники повинні вирішити, чи оцінювати їм людину за допомогою загальних критеріїв або вдаватися до специфічних критеріїв, які фактично використовуються лише до конкретної людини;

3) третій набір – це колективістська орієнтація чи індивідуалістська орієнтація. Постає проблема вибору, тобто досягнення інтересів індивіда чи колективу;

4) четвертий набір – це певні досягнення та якість їхнього виконання. Це судження використовується для позначення одного із шляхів соціальної орієнтації. Людей оцінюють або за їх вчинками, або за особистими якостями, які їм належать;

5) п'ятий набір – це функціональна дифузійність чи функціональна спеціалізація. Тут виникає проблема, чи брати для аналізу особистість загалом, чи робити орієнтацію лише на певну частинку [6, с. 223–227].

Періодом, коли теорія модернізації набула вагомого поширення стали 1950–1980-ті роки ХХ століття. В цей час вона суттєво вдосконалилася завдяки вагомим працям провідних вчених та дослідників модернізації, таких як В.Ростоу, А.Органський, М.Леві, Д.Лернер, Н.Смелзер. Волт Ростоу у своїй праці «Стадії економічного зростання» розкрив та проаналізував п'ять стадій розвитку суспільства від аграрного до суспільства масового споживання. Важливим також стало доведення ним думки про те, що саме під час цього переходу відбувається виникнення національної держави. Модернізацію він розглянув та дослідив як революційний процес, який був пов'язаний із радикальними та глобальними змінами основних моделей людського існування та їхньої діяльності [2, с. 149].

Дослідження процесу модернізації почали зацікавлювати все більше нових та прогресивних спеціалістів. Згодом модернізаційні зміни вже почали розглядати як еволюцію, яка повинна була відбуватися в рамках певних етапів

модернізації, через які, без сумніву, повинні були пройти абсолютно всі суспільства. Детально проаналізувавши основні аспекти модернізації, відомий американський дослідник Сірл Блек вивів чотири важливі її стадії:

1) перша стадія – виклик modernity – це є первісне протистояння суспільства, яке характеризувалося традиційним рівнем знань з додаванням нових ідей та інститутів, що призводить до появи прихильників, які прагнуть до модернізації;

2) друга стадія – об'єднання модернізаторської еліти – ця стадія характеризується переходом влади до осіб, які прагнуть модернізаційних змін;

3) третя стадія – це економічне піднесення та соціальні зміни, коли суспільство переходить від аграрного до урбанізованого та індустріального;

4) четверта стадія – це стадія, на якій економічні та соціальні зміни призводять до глобальної реорганізації соціальної структури суспільства. Саме звідси і поширилася думка, що модернізація – це прогресивний процес.

Внесок у розвиток теорії модернізації зробив також американський соціолог та один із творців економічної соціології Нейл Смелзер. Процес модернізації він розумів та визначав як такий, який включає в себе низку інших процесів: зміна складу населення, зміна соціальної структури, культурних моделей та економічних складових. Все це характеризує модернізацію як сукупність постійних змін в економіці, політиці, соціальній сфері, а також релігії [3, с. 12–13].

Н.Смелзер був абсолютно впевнений в тому, що модернізація як процес характеризується п'ятьма складовими. По-перше, модернізації характерний перехід від примітивних методів виробництва до використання нових та прогресивних наукових знань та технологій. По-друге, процес модернізації переважно протікає у міських промислових центрах, а на селі в ході цього починають створюватися великі сільськогосподарські підприємства. По-третє, у промисловості та виробництві в цілому відбувається заміна ручної праці на механічну. По-четверте, поширений процес урбанізації, в результаті якого лідерство в економічному житті переходить від села до міста. По-п'яте, важливою складовою модернізації є наявність суспільної культури. Адже саме культура організовує людське життя, відіграє важливу роль для подальшого його розвитку. Культура сприяє формуванню не тільки різних цінностей, які змінюються, а й інститутів, які ще більше піддаються модернізації. Культура – цемент будівлі життя.

Кінець 1960-х років ХХ століття був періодом, коли сформована раніше класична теорія модернізації почала широко критикуватися не тільки ззовні, але також із середини, тобто вченими, які раніше досліджували цю тему. В результаті це призвело до того, що почали створюватися абсолютно нові теорії залежного розвитку та теорії світових систем. Як наслідок, у 1970-х роках теорія модернізації зазнала колосальних змін, а її трактування вже не вважалося лінійним процесом, а традиційність і сучасність фактично не були вже зовсім такими протилежними [1, с. 68].

Тому в нових глобальних дослідженнях процесу модернізації особлива увага віднині концентрувалася на остаточному виправленні помилкових та

недоведених припущень, методологічних проблем та основних тверджень модернізаційної перспективи, висунутих дослідниками, які і розвивали цю концепцію. Але, не дивлячись на це, все ця критика стала особливо корисною та потрібною для подальшого розвитку та вдосконалення цього підходу. Надалі всі зусилля були спрямовані на виявлення неприйнятих теоретичних посилок та жорсткого протистояння традиційного та сучасного [4, с. 87].

Новий період який припав на кінець 70-х років – початок 80-х років ХХ століття, характеризувався початком відродження та повернення до раніше сформованих основ модернізаційної перспективи. Це дало можливість суттєво розширити кількість факторів історичного розвитку. Крім того, необхідно зазначити, що відбувся перехід до багатовекторного розуміння розвитку, в якому віднині основна увага концентрувалася на традиціях та міжнародному контексті. Нове покоління дослідників займалися глобальним дослідженням та аналізом модернізаційних змін і тим самим формувало зовсім нові та більш прогресивніші ідеї. У науковий обіг увійшли зовсім нові поняття, такі як «нова модернізація» та «безперервна модернізація». Активно почала формуватися теорія вторинної модернізації, яка стала досліджуватися вже на рівні із первинною модернізацією, сформованою ще наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття, провідною ідеєю якої було твердження про те, що головною передумовою для індустріалізації та формуванню ринкових відносин є в першу чергу, індивідуальна свобода людини.

Наступний етап у історичному розвитку теорії модернізації, який припав на період 90-тих років ХХ століття, відкрив перед теорією модернізації нове покоління дослідників та низку нових кардинально прогресивніших ідей, що в результаті призвело до формування нових версій модернізаційних досліджень. В цей період активно працювали такі відомі вчені та дослідники як Е.Тіріакян, П.Штомпка та К.Мюллер. Основою вже нової сформованої версії стали такі універсальні та прогресивні положення:

1) відмова від одностороннього розуміння модернізації і перехід до західних інститутів та цінностей. Це означало, що не існувало єдиного центру, звідки пішла модернізація, а навпаки, таких місць було декілька;

2) розуміння, а також підтвердження позитивної ролі соціокультурної традиції під час модернізаційних змін. Е.Тіріакян взагалі зазначав, що потрібно переглянути роль релігійної складової у процесі модернізації;

3) приділення більшої уваги зовнішнім, міжнародним факторам;

4) відхід від основних положень еволюції і переведення акценту уваги на конкретних осіб, які своїми діями сприяють зростанню або зміні ситуації;

5) історичність підходу. Визначення необхідності кардинальних змін в залежності від історичної епохи та залежності між результатами здійсненої модернізації та взаємодії із культурними, політичними, соціальними [6, с. 243–244];

6) відмова від розуміння модернізації як єдиного процесу системних змін. Розуміння можливості різнобічної поведінки членів суспільства в умовах модернізації;

7) розуміння явища модернізації як безперервного процесу. Тобто це розуміється так, що бувають періоди, коли відбувається розширена діяльність, пов'язана із змінами та вдосконаленням соціальних, державних, економічних структур не тільки в середині, а й між суспільствами. Проте існує низка таких стадій, під час яких відбуваються дуже слабкі спроби піднесення або оновлення. Такі періоди – це переважно епохи занепаду або стагнації та звісно повільного визрівання інновацій.

**Висновки.** Отже, історія становлення й розвитку теорії модернізації та її основних положень пройшла тривалий період і містить в собі низку важливих етапів. Перший етап був пов'язаний із дослідженнями таких відомих вчених як Е.Дюркгейм, Г.Спенсер, К.Маркс та О.Конт, яким хоч і не вдалося створити теорію модернізації, проте вони зробили колосально важливу роботу, адже заклали основу для формування цієї теорії в середині ХХ століття. Наступний етап розвитку теорії модернізації став часом, коли було сформовано основи класичної теорії модернізації, основні положення якої не втрачали своєї актуальності аж до кінця ХХ століття. Важливу роль у її становленні відіграли такі провідні дослідники як Т.Парсонс, Н.Смелзер, В.Ростоу, А.Органський та інші спеціалісти та вчені. Проте, вже наприкінці ХХ століття класична теорія модернізації поступилася місцем сучасній теорії модернізації з її новими та прогресивнішими ідеями, що в результаті призвело до вагомих змін щодо розуміння й значення модернізації та посприяло трансформації односторонньої моделі осмислення модернізаційної парадигми на багатоаспектну, гнучкішу.

### Джерела та література

1. Данильян О.Г. Концепція модернізації як теоретична модель розвитку посттоталітарних країн. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2007. № 13. С. 61–71.
2. Исрафилова Т.Н. Теория модернизации: история и современность. *Университетские чтения*. Пятигорск. 2008 С. 148–152.
3. Кирчанов М.В. Политическая модернизация. Проблемы теории и опыт модернизации внутренней российской периферии. Учебное пособие для вузов Воронеж. *Издательско-полиграфический центр Воронежского государственного университета*. 2008. 192 с.
4. Куренной В.А. Модернизация теория модернизации. *Гуманитарный контекст*. 2009. № 2. С. 84–91.
5. Ласточкина М.А. Модернизация – глобальное явление и международная тенденция. *Вестник Тюменского государственного университета. Социально-экономические и правовые исследования*. 2017. Т. 3, № 4. С. 237–255.
6. Побережников И.В. Теория модернизации: основные этапы эволюции. *Проблемы истории России*. Екатеринбург. 2001. Вып. 4. С. 217–246.
7. Поліщук Ю.М. Модернізація як теоретичний концепт: витоки, становлення, сучасні виклики. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2015. Вип. 4 (78). С. 194–207.
8. Спенсер Г. Опыты научные, политические и философские. Мн.: Современ. литератор. 1999. 1408 с.

9. Шашина М.В. Модернізаційна парадигма в сучасній структурно-функціональній теорії. *Причорноморські економічні студії*. № 36 (2). 2018. С. 39–43.
10. Шевчук Д.О. Теорії модернізації і демократичний транзит. *Демократичний транзит у країнах Вишеградської групи й Україні*. 2018. С. 36–55.

### References

1. Danilyan O.G. The concept of modernization as a theoretical model of the development of post-totalitarian countries. State construction and local self-government. 2007. No. 13. P. 61–71.
2. Israfilova T.N. Modernization theory: history and modernity. University Readings. Pyatigorsk. 2008 S. 148–152.
3. Kirchanov M.V. Political modernization. Problems of theory and experience of modernization of the inner Russian periphery. Textbook for universities Voronezh. Publishing and Printing Center of Voronezh State University. 2008. 192 p.
4. Kurennoy V.A. Modernization theory of modernization. humanitarian context. 2009. No. 2. С. 84–91.
5. Lastochkina M.A. Modernization is a global phenomenon and an international trend. Bulletin of the Tyumen State University. Socio-economic and legal research. 2017. V. 3, No. 4. S. 237–255.
6. Poberezhnikov I.V. Modernization theory: main stages of evolution. Problems of the history of Russia. Yekaterinburg. 2001. Issue. 4. S. 217–246.
7. Polishchuk Yu. M. Modernization as a theoretical concept: origins, development, modern challenges. Scientific notes of the Institute of Political and Ethnonational Studies named after I.F. Curacao of the National Academy of Sciences of Ukraine. 2015. Issue 4 (78). P. 194–207.
8. Spencer G. Experiments scientific, political and philosophical. Mn.: Modern. writer. 1999. 1408 p.
9. Shashina M.V. The modernization paradigm in modern structural-functional theory. Black Sea Economic Studies. No. 36 (2). 2018. P. 39–43.
10. Shevchuk D.O. Theories of modernization and democratic transit. Democratic transit in the countries of the Visegrad Group and Ukraine. 2018. P. 36–55.

УДК 94:327 (8=134)

## ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ ТА ЇЇ МІСЦЕ В МАЙБУТНЬОМУ СВІТІ

Наталія Плюта

Рівненський державний гуманітарний університет

Україна, 33028, м. Рівне, вул. Пластова, 31

e-mail: plyta@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1196-9717>

У статті розглядається становище латиноамериканських країн в II пол. XX ст.; аналіз економічного та соціально-політичного розвитку країн континенту; проблеми країн Латинської Америки з наркобізнесом, корупцією та злочинністю; та характеристика екологічних проблем регіону. В наш час багато уваги приділяється дослідженню політичних, соціальних, економічних, ідеологічних процесів Латинської Америки другої половини XX ст.

**Ключові слова:** Латинська Америка, «третій світ», тероризм.

## **DEVELOPMENT PROSPECTS OF LATIN AMERICA AND ITS PLACE IN THE FUTURE WORLD**

The article examines the situation of Latin American countries in the II half. 20th century; analysis of the economic and socio-political development of the countries of the continent; problems of Latin American countries with drug trade, corruption and crime; and characteristics of environmental problems of the region. Nowadays, a lot of attention is paid to the study of political, social, economic, and ideological processes in Latin America in the second half of the 20th century.

**Key words:** Latin America, "Third World", terrorism.

**Актуальність проблеми.** Країни Латинської Америки прирівнюються до «третього світу», тобто до країн Америки та Азії. Але з другої половини XX століття на латиноамериканському континенті відбувалися значні зміни в соціально-економічному й суспільно-політичному розвитку.

Політичне життя в країнах латиноамериканського регіону відзначалося нестабільністю. Майже у всіх країнах відбувалися військові перевороти і при владі були диктаторські режими. Переважна більшість військово-диктаторських режимів мала яскраво виражений консервативний характер правого спрямування. З II пол. 50-х рр. у регіоні намітилася тенденція до масових рухів, повстань і переворотів лівої орієнтації. Керівники лівих сил прагнули до корінних соціально-економічних перетворень на шляху «побудови соціалізму». Найяскравішим прикладом радикальної спроби вирішення проблем розвитку були події на Кубі.

Завдяки здійсненню програми «Союз заради прогресу» (мета програми – прискорений соціально-економічний розвиток країн Латинської Америки через індустріалізацію, підтримали цю програму 19 країн) економічний розвиток латиноамериканських країн помітно прискорився. Латиноамериканські країни були одними із найдинамічніших за темпами розвитку регіоном світу.

Деякі латиноамериканські країни прагнули звільнитися від політичного впливу США та могутніх американських компаній. Така спроба в Чилі закінчилася драматично.

У середині 70-х р. більша частина країн регіону перебувала під владою військових диктатур.

Правлячі кола багатьох латиноамериканських держав в 70-80-і роки взяли курс на модернізацію економіки, що передбачала провідну роль приватного підприємництва, дрібну торгівлю, зниження ролі держави в управлінні економікою, активне співробітництво з іноземним капіталом. Політика модернізації мала як позитивні, так і негативні наслідки.

Крім величезної зовнішньої заборгованості (430 млрд. дол. у 1990 р.), політика диктаторських режимів характеризувалася відсутністю демократичних свобод, порушенням прав людини, насильницьким придушенням опозиції. Життєвий рівень значної частини населення, непов'язаної з технологічно оновленими секторами виробництва, був низьким. Все це викликало невдоволення правлячими військово-диктаторськими режимами і зумовило поворот до відновлення ліберально-демократичних реформ управління.

Упродовж 80-х–90-х років на зміну авторитарним режимам прийшли конституційні демократичні уряди: в 1983 р. – в Аргентині, у 1985 р. – у Бразилії, у 1989 р. – в Чилі. У Латинській Америці залишились лише дві держави з дикторськими режимами – Куба та Венесуела.

Дана тема являється актуальною й на сьогодні, тому що розвиток, висвітленої історії Латинської Америки за часів радянської влади був не об'єктивним та центронаправленим. Тай в загалі, в історії країн Латинської Америки є достатньо не досліджених «білих плям».

В останні роки Латинська Америка є одним з найбільш швидко розвиваються регіонів світу. При всій очевидній залежності від глобальної економіки, Латинська Америка має практично все необхідне для самостійного розвитку: 20% світових природних ресурсів, в тому числі нафтою, газом та іншими стратегічними ресурсами, величезними запасами прісної води, великими площами та сприятливими умовами для виробництва продовольства. Регіон має сучасну промисловість, високі технології, кваліфіковані кадри. Сьогодні Латинська Америка – великий та перспективний регіон, що успішно інтегрується ринок з більш ніж півмільярдом населенням, об'ємом зовнішньої торгівлі понад 600 млрд., сумарним ВВП близько двох трильйонів доларів. Частка регіону в світовому ВВП становить близько 7–8%, в населенні – 8–9%. Особливо райдужні перспективи Латинської Америки видно на прикладі Бразилії – найбільшої країни та безсумнівного лідера континенту. Країна має всі можливості для виходу в ряд найбільш розвинених держав світу. Уже сьогодні Бразилія займає помітні позиції з кількох перспективних напрямків. Вона володіє солідним аерокосмічним комплексом. Бразильська корпорація ЕМБРАЄР, створена лише в кінці 70-х років вже перетворилася в третього в світі виробника й експортера авіаційної техніки (після «Боїнга» і «Ейрбасу») [7, с. 72].

Країна вийшла в світові лідери з виробництва альтернативної енергії (біоетанол і біодизель). І це при тому, що Бразилія практично забезпечує свої потреби у вуглеводнях, володіючи передовими технологіями глибоководного буріння на континентальному шельфі. Великі досягнення країна демонструє в генетиці, електроніці та інформатики. Бразилія, як і Росія, має стратегічно важливі екологічними резервами. У Бразилії це район Амазонки, який, поряд з Сибіром, є «легенями світу». Стратегічне значення для обох країн мають запаси прісної води – «ресурсу майбутнього». У світлі уроків світової кризи принципово важливо, що Бразилія є одним з найбільших світових виробників продовольства. Все це робить країну самодостатньою, що забезпечує свою політичну та економічну безпеку. Разом з тим Бразилія активно бере участь в глобальних економічних процесах. Звертають на себе увагу високі темпи її

включення в трансконтинентальний бізнес. У списку двох тисяч найбільших глобальних корпорацій (2007 р.) фігурують 22 бразильські бізнес-структури (на Росію припадало 20 структур). В даний час Бразилія входить в десятку найбільших світових економік. За прогнозом експертів «Голдмен енд Сакс» ця країна до 2038 р. обійде за обсягом ВВП Канади, Італії, Франції, Англії, Німеччини та Японію. З інших латиноамериканських країн аналогічного результату до 2042 р. досягне також Мексика. До 2050 р. Бразилія може увійти до п'ятірки найбільших економік світу. До цього часу обсяг її ВВП складе 11.4, Мексики – 9.3, Росії – 8.6, Японії – 6.7, Англії – 5.2, Німеччини – 5.0 трлн. дол. Трійку лідерів складуть: Китай – 70.6, США – 38.5, Індія – 38,2 трлн. дол. До недавнього часу Латинська Америка представляла собою конгломерат країн з різним рівнем політичного й економічного розвитку. Досить різноманітний і політичний ландшафт континенту. Останнім часом набирає силу «ліва» тенденція з акцентом на соціальну проблематику. Це не західноєвропейська соціал-демократія і тим більше не комуністичні руху. Латиноамериканська специфіка забарвлює ліву тенденцію швидше в національні тони. Сьогодні це характерно для Венесуели, Нікарагуа, Сальвадору, Еквадору, Болівії і навіть, певною мірою, для латиноамериканських «грандів» - Бразилії та Аргентини. Практично вже половина латиноамериканських країн належить до цього «лівого тренду». Світова фінансова криза послабила привабливість монетаристських рецептів абсолютизації ринку в дусі «вашингтонського консенсусу». Однак «ліберальні моделі», що переважали раніше в регіоні, прагнуть не поступатися своїми позиціями [8, с. 84].

Разом з тим для політики і економіки більшості латиноамериканських країн сьогодні більше характерні суто прагматичні підходи, вільні від ідеологічних обмежень, облік зовнішніх і внутрішніх факторів, своїх реальних можливостей. Цей прагматизм може обрамлятися фразеологією про незалежність, критикою «імперіалізму», глобалізації, «світового капіталізму» і т. д. Іншими словами, латиноамериканські політичні еліти вже набрали необхідного досвіду для більш тверезої оцінки стрімкої мінливої кон'юнктури, що дає їм можливість для більшої самостійності в прийнятті рішень. В останні роки нову динаміку Латинській Америці надають інтеграційні процеси, які йшли в двох вимірах. США намагалися взяти ці процеси під свій контроль, прагнучи поширити напрацювання Північноамериканської асоціації вільної торгівлі (в англійській аббревіатурі НАФТА) на загальноконтинентальне поле. У 1994 року у Вашингтоні був запущений проект створення Всеамериканської зони вільної торгівлі (АЛКА). За цим проектом в АЛКА повинні були увійти всі держави регіону (крім Куби). Ця «ініціатива для Америки» буксувала з самого початку, перш за все, через опір латиноамериканських лідерів, головним чином Бразилії. Другим виміром континентальної інтеграції став «латиноамериканський проект». Його основним ініціатором стала Бразилія, яка активно сприяла створенню в 1991 р. «Спільного ринку південного конуса» (в іспанській аббревіатурі – МЕРКОСУР). Спочатку в нього увійшли Аргентина, Бразилія, Уругвай та Парагвай. В подальшому до МЕРКОСУР приєдналися на правах асоційованих членів Болівія, Чилі, в члени блоку були прийняті



Венесуела та інші країни. У жовтні 2004 року було створено «Американське співтовариство націй» (ЮАСН) в складі 12 держав, яке пізніше отримало назву «Союз південноамериканських націй» (УНАСУР). В даний час МЕРКОСУР і УНАСУР розглядаються як чисто латиноамериканські, без участі США, які проводять самостійну зовнішню політику. З самого початку Бразилія намагалася використовувати ці освіти для зміцнення своїх лідируючих позицій. Латиноамериканська інтеграція не обмежується тільки економічними аспектами. Тут вже давно існують і продовжують зміцнюватися й інші колективні інститути, в тому числі і з політичними завданнями [3, с. 39].

На відміну від СНД, Латинська Америка здатна виробляти колективну та солідарну позицію на міжнародних майданчиках, в тому числі в переговорах з США і Європейським союзом. Зростаюча економічна самодостатність підсилює і політичні позиції континенту. Латинська Америка вже давно не є зоною переважного впливу США. Після другої світової війни СРСР став контрбалансом сил в регіоні. У той період СРСР і Варшавський блок відповідали інтересам латиноамериканців, розширювали поле їх міжнародного маневрування, та й об'єктивно давали спекулятивно-шантажні можливості для торгу з США з потрібних питань. Після розпаду СРСР і Варшавського блоку ситуація стала іншою. Латинська Америка в певній мірі втратила для США стратегічне значення «ближнього зарубіжжя» в конфронтації з іншим блоком. До того ж після 11 вересня 2001 року Латинська Америка взагалі виявилася на периферії інтересів США. Особливо наочно видно зміна американських підходів до Бразилії. Зростаюча міць Бразилії враховується Вашингтоном: від жорсткої критики «почервонілий» Бразилії після обрання президентом Луїс да Сілва, США переходять до розмов про необхідність двостороннього стратегічного співробітництва, навіть просять Бразилію зменшити «антиамериканської радикалізм лівих» латиноамериканських лідерів, зокрема, Уго Чавеса. У 2007 р. Бразилія підписана з Європейським Союзом декларацію про перехід до стратегічного партнерства у відносинах. Поки що це була лише фіксація намірів. Але одночасно це було й визнання Євросоюзом стратегічної важливості Бразилії. Інтереси латиноамериканських країн вже виходять за межі Західної півкулі. Цей континент стає одним з полюсів майбутнього світоустрою, надає зростання впливу на світову політику. Помітно активізувалося участь латиноамериканських країн у вирішенні найважливіших проблем. Вони все частіше виступають єдиним фронтом в ООН і на інших міжнародних форумах. Сьогодні латиноамериканці зацікавлені, перш за все, в забезпечення рівних умов у міжнародній торгівлі, доступі до джерел фінансування, ринків збуту і, в цілому, подоланні соціально-економічного вододілу між Північчю та Півднем [6, с. 44].

На даному етапі їх пріоритети – економічні, які диктуються прагматичними потребами. Разом з тим не можна виключати посилення геополітичних акцентів в найближчій перспективі. Латиноамериканці, перш за все Бразилія, Аргентина й Мексика, наполегливо ставлять питання про політичну реформу ООН, в першу чергу її Ради Безпеки, з тим, щоб він більш адекватно відображав нові світові реалії, зокрема і їхні інтереси. При цьому ці

країни не можуть домовитися між собою, хто буде представляти регіон в РБ ООН. Бразилія була б найбільш логічним представником Латинської Америки, але з цим не згодні Мексика і Аргентина, які вкинули тезу про представництво регіону в РБ ООН на ротаційній основі. В цілому позиція латиноамериканців з ключових питань в міжнародному житті цілком виразна. Вони виступають за зміцнення глобальної та регіональної безпеки, протидія одностороннім і особливо силових методів її забезпечення, в тому числі активізації існуючих або створення нових військових блоків, обмеження й скорочення озброєнь, нерозповсюдження зброї масового знищення, за боротьбу з наркобізнесом, тероризмом, організованою злочинністю. З урахуванням зростаючої економічної могутності Бразилія претендує на відповідні позиції на міжнародній арені. Її стратегічні цілі: увійти в число постійних членів Ради Безпеки ООН, в «вісімку». У СОТ Бразилія є одним з лідерів «групи 20 держав», котрі намагаються відстояти свої інтереси в міжнародній торгівлі. З часу зустрічі в Евіані «велика вісімка» практикувала запрошення для консультацій Бразилії, Мексиці та Аргентині. Президент Н.Саркозі навіть запропонував трансформувати G-8 в G-13, інтегрувавши Китай, Індію, Бразилію, Мексику та ПАР. А в умовах нинішньої фінансової кризи до порядку денного входить тема перетворення «вісімки» в «двадцятку», де латиноамериканське представництво вже цілком помітно: в ній беруть участь Бразилія, Мексика й Аргентина. Разом з тим бажано враховувати і таку обставину. У новому світовому порядку знижується значення колишніх політичних і економічних інститутів, створених західними країнами [5, с. 31].

На передній план висуваються нові освіти, де все більш помітним стає присутність «висхідних гігантів». У 2003 р. Бразилія, Індія та ПАР створили політичну консультативну структуру ІБАС, покликану координувати зовнішню політику трьох країн в різних областях. Визначальні позиції в світі може отримати БРІК (Бразилія, Росія, Індія і Китай), де Бразилія відіграє також активну роль. При всій нечіткості нинішніх обрисів це формування також будується без участі США, інших західних країн та Японії. З урахуванням ініціативної ролі Бразилії у створенні БРІК проглядаються деякі паралелі з процесами латиноамериканської інтеграції, де участь США практично зведено до нуля. У світлі світової кризи для Бразилії, Китаю, Індії вже не є життєво важливим завданням участь у відновленні «благополуччя» США і західної економіки в цілому в рамках структур, ініційованих «колективним Заходом». Це завдання, зрозуміло, залишається в числі їх пріоритетів, особливо Китаю, який тісно зав'язаний на американську економіку, проте вона вже не є головною. У країн БРІК інтереси багато в чому різні. У доступному для огляду майбутньому не доводиться говорити про перетворення БРІК в політико-економічний і тим більше у військово-політичний блок. Цього не хоче, перш за все, Китай, у якого своя самостійна стратегія. Але ясно й інше. Колективне дію членів БРІК, навіть в нинішньому консультативному форматі, об'єктивно підсилює їх індивідуальні можливості впливати на хід світового розвитку. У будь-якому випадку, очевидно, що БРІК стає однією з нових конструкцій в мінливому світоустрій [5, с. 39].

У перспективі значення БРІК буде безсумнівно зростати. Сьогодні на країни цього об'єднання доводиться 49% населення та 30% світової енергетики.

При всіх змінах в світі і Латинській Америці значення цього регіону для США зберігається. Це відкриває можливості «гри на цьому полі». Однак очевидно, що активність Росії в Латинській Америці й країнах Карибського басейну робить свій вплив на Вашингтон; політична взаємодія з Бразилією, - Мексикою, Аргентиною та іншими латиноамериканськими країнами вже набуває помітне значення, як з точки зору геополітики, так і просування російських інтересів з міжнародної проблематики; очевидно значення бразильського фактору в укріпленні БРІК, який може внести суттєві корективи в нинішні конструкції світоустрою; істотні значення мають економічні – зв'язку з Латинською Америкою. Особливо перспективно співпрацю в енергетиці, яке може отримати стратегічний вимір; економічні можливості Росії в цьому регіоні. Товарообіг Росії з Латинською Америкою в 2008 р. склав близько 16 млрд. дол., в той час як товарообіг цього континенту з Китаєм перевищив 120 млрд. дол., а з США – 620 млрд. дол. [2, с. 22].

Латинська Америка самодостатня в плані – забезпечення вуглеводнями і продовольством. Першочергові суб'єкти її «великої гри» – США, Китай, ЄС. Саме тут знаходяться основні ринки для латиноамериканської сільськогосподарської продукції та сировинних товарів, а також головні джерела інвестицій й імпорту технологій. Світова фінансова криза призведе в Латинській Америці до цілого комплексу політичних, економічних та соціальних наслідків. Цілком можливі, принаймні, в середньостроковій перспективі, і зміни геополітичного порядку. Євроцентризм, орієнтація на західну економіку, характерні для менталітету частини російської політико-економічної еліти, можуть поступитися місцем більш прагматичному обліку нових політичних й економічних реалій. Росія активно пропагує концепцію багатопольярного світу, але першочергова увага продовжує приділяти США і Західній Європі як реальним центрам сили. Разом з тим розклад сил в світі змінюється. Китай, Індія – очевидні нові центри, які будуть визначати хід світових подій. У число нових полюсів сучасного світоустрою безсумнівно входить і Латинська Америка. Уже сьогодні латиноамериканський регіон стає істотним ринком тяжіння міжнародної економічної, фінансової та інвестиційної активності, здатним, особливо з урахуванням останніх світових кризових явищ, перевершити за своєю привабливістю багато інших регіонів світу [1, с. 200].

### **Джерела та література**

1. Давыдов В.М., Бобровников А.В. Роль восходящих гигантов в мировой экономике (шансы Бразилии и Мексики в глобальном измерении), Москва, ИЛА РАН, 2009, 234 с.
2. Экономическое развитие Бразилии на современном этапе. *Экономика и управление в зарубежных странах*, 2004, № 5. С. 22.
3. Лавровская Т.В. Североамериканская интеграция: экономические и политические аспекты. – Москва: Наука, 2013. 90 с.

4. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980–2000 роки): Підручник/ Л.Ф. Гайдуков, В.Г. Кремень, Л.В. Губернський та ін. Київ: Либідь, 2001. 621 с.
5. Мировая экономика / Под ред. А.С. Булатова. – Москва: Юрстъ, 2013. 120 с.
6. Мировая экономика / Под ред. В.К. Ломакина. – Москва: ЮНИТИ, 2014. 100 с.
7. Романова З.И. Латинская Америка на новом финансово-экономическом перепутьи. *Экономист*, 2001, № 12. С. 78–88.
8. Романова З.И. латинская Америка в глобальной системе мирохозяйственных связей. *МЭиМО*, 2002, № 4. С. 80–86.

### References

1. Davыdov V.M., Bobrovnykov A.V. Rol voskhodiashchykh hyhantov v myrovoi ekonomyke (shansy Brazyluu y Meksyky v hlobalnom yzmerenyu), Moskva, YLA RAN, 2009, 234 s.
2. Экономическое razvytye Brazyluu na sovremennom этапе. Экономика y upravlenye v zarubezhnykh stranakh, 2004, № 5. S. 22.
3. Lavrovskaiа T.V. Severoamerykanskaia yntehratsyia: ekonomicheskye y polytycheskye aspekty. – Moskva: Nauka, 2013. 90 s.
4. Mizhnarodni vidnosyny ta zovnishnia polityka (1980-2000 roky): Pidruchnyk / L.F. Haidukov, V.H. Kremen, L.V. Hubernskyi ta in. Kyiv: Lybid, 2001. 621 s.
5. Myrovaia ekonomyka / Pod red. A.S. Bulatova. – Moskva: Yurstъ, 2013. 120 s.
6. Myrovaia ekonomyka / Pod red. V.K. Lomakyna. – Moskva: YuNYTY, 2014. 100 s.
7. Romanova Z.Y. Latynskaia Ameryka na novom fynansovo-ekonomicheskom pereputy. *Экономист*, 2001, № 12. S. 78–88.
8. Romanova Z.Y. latynskaia Ameryka v hlobalnoi systeme myrokhoziaistvennykh sviazei. *МЭуМО*, 2002, № 4. S. 80–86.

**УДК 929.5 (477)**

## ГЕНЕАЛОГІЯ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ ЕТАП РОЗВИТКУ

**Микола Жук**

Україна, 33028, м. Рівне, вул. Пластова 29А

e-mail: mykolazhuk2016@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4650-7005>

**Ольга Сєвєрова**

Рівненський державний гуманітарний університет

Україна, 33027, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12

e-mail: 54sever@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8771-1440>

**Анотація.** У статті розкрито проблеми, які стримували розвиток генеалогії в Україні в 1990-х роках, з'ясовано причини, що спонукають вивчати історію власного роду. Стаття розширює уявлення про особливості пошуку електронних копій архівних справ, що містять генеалогічну інформацію. Також детально охарактеризовано діяльність міжнародних організацій з оцифрування

документів в Україні, державні і недержавні проекти, метою яких є створення електронних копій основних генеалогічних джерел.

**Ключові слова:** генеалогія, оцифрування, документ, Family search, Український мартиролог.

## **GENEALOGY IN UKRAINE: CURRENT STAGE OF DEVELOPMENT**

**Summary.** The article reveals the problems that hindered the development of genealogy in Ukraine in the 1990s, and explains the reasons for studying the history of one's own family. The article expands the idea of the peculiarities of searching for electronic copies of archival files containing genealogical information. The activity of international organizations on the digitization of documents in Ukraine, state and non-state projects, the purpose of which is to create electronic copies of the main genealogical sources, are also described in detail.

**Key words:** genealogy, digitization, document, Family search, Ukrainian martyrologist.

**Постановка проблеми.** Після проголошення незалежності України спостерігається зацікавленість населення у вивчення історії власного роду. Через збільшення попиту на інформацію, що міститься в архівних документах, виникла потреба у спрощенні процедур доступу, проведенні мікрофільмування і оцифрування документів, що містять генеалогічну інформацію, та створенні спеціальних ресурсів для розміщення електронних копій, систематизації наявних відомостей про оцифровані матеріали.

**Метою статті** є визначення рівня розвитку генеалогії в Україні та характеристика стану оцифрування документів, що містять генеалогічну інформацію.

**Завдання** статті – окреслити проблеми і перспективи проведення генеалогічних досліджень, показати важливість електронних джерел для пошуків у період дії карантину і військового стану.

**Виклад основного матеріалу.** Нині Україна переживає один із найскладніших і найдраматичніших моментів власної історії. Проте саме в період активних бойових дій частина українців замислилася, ким були їх предки, який спосіб життя вели та які згадки лишили після себе. Шукаючи відповіді на дані запитання, необхідно використовувати весь інструментарій спеціальної історичної дисципліни, яка вивчає походження і родинні зв'язки осіб, історію родів і сімей – генеалогії.

На момент проголошення незалежності України генеалогія не була популярна. Такий стан був спричинений негативним ставленням до родинної історії в СРСР, частиною якого була Україна в 1922–1991 р. Проблеми в розвитку генеалогії зумовили декілька основних причин. По-перше, «наявність непролетарських родичів (належність батьків до шляхетських верств, батьки-священики, наявність у батьків до революції нерухомості тощо) робила людину громадянином другого сорту» [13, 2].

Наслідком виявлення таких родинних зв'язків могло бути ув'язнення чи перешкоджання професійній діяльності.

По-друге, під час масових репресій увага спецслужб була спрямована і на родичів «ворога народу», тому вони намагалися якомога менше згадувати про такі родинні зв'язки.

По-третє, радянська влада нав'язувала комплекс меншовартості, коли окрема людина ні на що не впливає, а її родинна історія не відіграє важливої ролі. «Один із тезисів офіційної ідеології наголошував, що творцем історії є народ. Таким чином, в історичному процесі брали участь тільки якісь абстрактні народні маси та окремі вожді, котрі їх очолювали. Особистість людини не цікавила істориків» [8, 7]. Метою таких дій було не допустити зростання національного усвідомлення народів СРСР.

У період розвалу СРСР та проголошення незалежності України з'явилися міфи про знищення архівних документів, що містять генеалогічну інформацію, в період громадянської війни на території України (1918–1922 рр.) та під час двох світових війн. Їх поява частково була спричинена неналежним ставленням до зберігання документів в радянську добу. Також архівна система, яка дісталася у спадок від СРСР, не сприяла доступу до архівів усім бажаючим дослідити свій родовід. У 1990-х р. для отримання доступу потрібно було проводити науково-дослідницьку роботу, надати відношення з навчального закладу або інші документи, які підтверджували необхідність використовувати архівні матеріали. Попри міфи про збереженість та складність отримати доступ до архівних справ, з'являлося все більше відвідувачів архівів, які прагнули дізнатися історію власного роду.

Відвідувачі архівів не мали можливості копіювати архівні документи, тому єдиним доступним способом зберегти дані для себе були виписки. Першою зацікавленістю в мікрофільмуванні документів українських архівів виявила міжнародна організація FamilySearch International. Дана організація була заснована у 1894 році в США і мала назву «Генеалогічне товариство штату Юта». Поступово організація розпочала мікрофільмувати документи, що містять генеалогічну інформацію в усіх штатах, а пізніше змінила назву на FamilySearch International, почала проводити мікрофільмування в багатьох країнах світу. «Основною метою співробітництва корпорації з архівними службами світу є реалізація спільних інформаційно-гуманітарних проєктів, провідним серед яких є створення цифрового фонду користування на документи генеалогічного характеру, що зберігаються в архівних установах та розширення доступу для користувачів до інформації оцифрованих архівних документів у режимі онлайн» [22].

За період з 1993 до 2011 р. було мікрофільмовано (за період 2011–2018 р. оцифровано) більше ніж 20 млн зображень метричних книг та інших документів, що містять генеалогічну інформацію в державних архівах АР Крим, Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Івано-Франківської, Миколаївської, Сумської, Тернопільської, Черкаської, Чернігівської областей а також Центральних державних історичних архівах України у м. Київ і Львів [22].

У 2011 р. була укладена угода про співробітництво між Державною архівною службою України і Національним Меморіалом Катастрофи і Героїзму Яд Вашем (Ізраїль). Нова редакція угоди була підписана 2021 р.

Співробітництво з цією організацією передбачає оцифрування документів з історії Голокосту та інших, що містять інформацію про євреїв та єврейські громади в Україні напередодні, під час та після Другої світової війни [7].

Колекції документів про Голокост також активно оцифровують представники Меморіального музею Голокосту (США), а електронні копії публікують на власному інтернет-ресурсі «ushmm.org» [23].

21 травня 2015 р., з набуттям чинності Закону України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років», було запроваджено вільний доступ до архівів репресивних органів часів СРСР та їх передача до Галузевого державного архіву Українського інституту національної пам'яті. Це сприяє всебічному вивченню родинних історій, де є жертви репресій і дана тема замовчувалася [11].

Складним випробуванням для генеалогії в Україні стало введення карантину в березні 2020 р. Читальні зали за розпорядженням Державної архівної служби були зачинені для відвідування, дослідження родоводу стало можливим через формування запитів на отримання інформації від архівів, замовлення електронних копій документів, які містять інформацію для дослідження родинної історії. Крім того це активізувало процес виготовлення цифрових копій центральними та обласними архівами.

Не лишилися осторонь проблеми обмеженого доступу до архівних документів і дослідники, які дедалі частіше почали публікувати наявні електронні копії у відкритий доступ. Однією з найбільших баз, куди кожен охочий має можливість вільно завантажити документи, є «Вікіджерела» [1].

Для перегляду або завантаження справи необхідно знайти сторінку архіву, який цікавить дослідника, відкрити посилання на фонд, опис, справу.

В період карантину генеалог Сергій Фазульянов заснував проект обміну цифровими копіями «COVIDscansharing» [21].

На головній сторінці проекту є можливість додати власні сканкопії, відвідати сторінки генеалогічних спільнот, а також декілька відео про перші етапи самостійного дослідження родоводу. Для користувачів сайту доступна вся база документів проекту, яка розміщена на google drive [16].

Пандемія коронавірусу стала поштовхом до співпраці державної архівної служби та архівів з міжнародними організаціями. Зокрема, 2 червня 2020 р. Голова Укрдержархіву Анатолій Хромов підписав Меморандум про співробітництво між Державною архівною службою України та корпорацією FamilySearch International (США), метою якого є оцифрування документів Національного архівного фонду України генеалогічного характеру та створення фонду користування документами [14].

21 жовтня 2020 р. були підписані перші три договори про оцифрування FamilySearch International з директорами Державних архівів Полтавської (ДАПО), Київської (ДАКО) та Миколаївської (ДАМО) областей [10].

Оцифрування в ДАКО розпочалося 26 травня 2021 р. із сканування ревізьких казок, родовідних книг дворян та фільтраційних справ мешканців Київщини. На даний час відскановано всі ревізькі казки, які зберігаються в архіві, триває копіювання фільтраційних справ. 27 травня 2021 р. розпочалося

оцифрування документів генеалогічного характеру у ДАПО. На даний момент відскановано метричні книги, актові записи відділів реєстрації актів цивільного стану (РАЦС), родовідні справи дворян, фільтраційні справи та документи органів місцевого самоврядування [9].

10 червня 2021 р. розпочалося оцифрування документів генеалогічного характеру в ДАМО із сканування документів релігійних організацій, судових органів та інших документів, що містять генеалогічну інформацію [2].

29 грудня 2020 р. було укладено договори з директорами Державних архівів Кіровоградської (ДАКрО) та Луганської (ДАЛуО) областей [19].

11 травня 2021 р. було укладено договори з директорами Державних архівів Чернівецької (ДАЧВО) та Чернігівської (ДАЧГО) областей [5].

19 листопада 2021 р. було укладено договори з директорами Центральних державних історичних архівів м. Київ (ЦДІАК) і м. Львів (ЦДІАЛ) [18].

28 травня 2022 р. розпочалося оцифрування документів генеалогічного характеру у ЦДІАК із опрацювання православних церковних документів, римокатолицьких документів, метрик єврейських громад за XVIII – початок XX століття [17].

26 листопада 2021 р. було укладено договори з директорами Державних архівів Сумської (ДАСО), Хмельницької (ДАХМО) і Одеської (ДАОО) областей [20].

29 серпня 2022 р. розпочалося оцифрування документів генеалогічного характеру у ДАХМО із сканування «фільтраційних та архівно-слідчих справ, метричні книги, книги реєстрації актів цивільного стану, документи приватних нотаріусів та судові записи, фонди органів влади та місцевого самоврядування, духовних та навчальних закладів» [3].

28 березня 2022 р. було укладено договір з директором Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО) [14]. Оцифрування розпочалося 30 травня із документів періоду 1917–1945 р.

21 вересня 2022 р. було укладено договір з директором Державного архіву Черкаської області (ДАЧКО) [4].

Крім співробітництва з міжнародними організаціями, Державна архівна служба започаткувала власні проекти з оцифрування та систематизації документів. Серед них «Український мартиролог XX ст.» та «Міжархівний пошуковий портал».

«Український мартиролог XX ст.» містить стислу інформацію про жертви політичних репресій 1920–1950-х років: фотопортрет або кілька фотографій (за наявністю), ім'я жертви та коротка характеристика роду занять, дати життя, відомості щодо реабілітації, посилання на архів, де зберігаються архівно-слідчі справи та інші дотичні матеріали [15].

Проект включає інформацію про майже 100 тисяч жертв політичних репресій в Україні, найбільше матеріалів опубліковано з Центрального державного архіву громадських об'єднань (ЦДАГО), Державних архівів Волинської, Сумської, Харківської, Херсонської та Чернігівської областей. Робота над наповненням бази новими даними триває.



З метою створення єдиного вікна доступу до цифрових ресурсів українських архівів Державна архівна служба на початку 2022 р. започаткувала та відкрила «Міжархівний пошуковий портал», який, за задумом, має містити перелік фондів, електронні копії описів та справ з усіх українських архівів. На даний момент портал забезпечує доступ до копій з Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України [6].

Після введення адаптивного карантину у 2021 р. деякі архіви відчинили читальні зали для відвідувачів з дотриманням маскового режиму. Однак повномасштабне вторгнення Росії на територію України змусило знову зачинити читальні зали для користувачів. Внаслідок обстрілів м. Чернігова згоріли документи архіву Управління Служби Безпеки України в Чернігівській області. Від артилерійського обстрілу м. Харкова постраждала будівля Державного архіву Харківської області. Попри ушкодження фасаду будівлі, всі документи вцілили. На початку листопада 2022 р., під час окупації м. Херсона, російські військові з Державного архіву Херсонської області вивезли в невідомому напрямку частину документів періоду XVIII–XIX століття [12]. Архіви, які знаходяться у тилкових областях, активізують процес оцифрування документів.

**Висновки.** Після проголошення незалежності України і донині спостерігається зростання інтересу до власної родинної історії. Важливу роль в даному процесі відіграє можливість отримувати віддалений доступ до документів, які містять генеалогічну інформацію. В Україні завдяки діяльності органів державної влади, міжнародних організацій та громадянського суспільства створено та опубліковано у вільний доступ в мережі «Інтернет» тисячі архівних справ. Це дає можливість усім бажаючим здійснювати дослідження історії роду не виходячи з дому навіть в період воєнного стану.

### Джерела та література

1. Архіви. Вікіджерела. URL: <https://uk.wikisource.org/wiki/> (дата звернення: 18.11.2022).
2. Державний архів Миколаївської області долучився до оцифрування архівних документів у співпраці з американською корпорацією FamilySearch International. URL: <https://archives.gov.ua/> (дата звернення: 18.11.2022).
3. Державний архів Хмельницької області та корпорація FamilySearch International (США) розпочинають оцифрування документів. URL: <https://archives.gov.ua> (дата звернення: 18.11.2022).
4. Державний архів Черкаської області долучився до співробітництва з FamilySearch International (США). URL: <https://archives.gov.ua/ua/2022/09/21/> (дата звернення: 18.11.2022).
5. До співробітництва з корпорацією FamilySearch International (США) долучилися держархіви Чернівецької та Чернігівської областей. URL: <https://archives.gov.ua/ua/2021/05/11/8e-family-search-internat/> (дата звернення: 18.11.2022).

6. Міжархівний пошуковий портал. URL: <https://searcharchives.net.ua/> (дата звернення: 18.11.2022).
7. Національний Меморіал Катастрофи і Героїзму Яд Вашем (Держава Ізраїль). URL: <https://archives.gov.ua/ua> (дата звернення: 18.11.2022).
8. Недосекіна Т. Український родовід як джерело вивчення історії України [Текст]: Посібник зі складання родоводу для вчителів, школярів та початківців: Метод.-бібліограф. видання / Упоряд. І.Голуб. – Дніпропетровськ: ДОУНБ, 2010.– 42 с.
9. Оцифрування архівних документів розпочав Держархів Полтавської області спільно з корпорацією FamilySearch International. URL: <https://archives.gov.ua/ua/2021/> (дата звернення: 18.11.2022).
10. Перші три державні архіви поновили співробітництво з FamilySearch International (США). URL: <https://archives.gov.ua/> (дата звернення: 18.11.2022).
11. Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років/ *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2015, № 26, ст.218). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення: 18.11.2022).
12. Російські окупанти вивозять з Херсона цінні архівні документи. URL: [https://most.ks.ua/news/url/rosijski-okupanti-vivozjat-z-hersona-tsinni-arhivni-dokumenty/?fbclid=IwAR3YQZVO2AJy-k2lhg52iko4sNtFd1NUR\\_7qGTIulAMat0cBflXx4fOkLxA](https://most.ks.ua/news/url/rosijski-okupanti-vivozjat-z-hersona-tsinni-arhivni-dokumenty/?fbclid=IwAR3YQZVO2AJy-k2lhg52iko4sNtFd1NUR_7qGTIulAMat0cBflXx4fOkLxA) (дата звернення: 18.11.2022).
13. Служинська З. Генеалогія. Побудова, аналіз та застосування родоводів. Львів, 2000.
14. Співробітництво державних архівів з корпорацією FamilySearch International (США) розширюється. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/spivrobotnictvo-derzhavnih-arhiviv-z-korporacijeyu-familysearch-international-ssha-rozshiryuyetsya> (дата звернення: 18.11.2022).
15. Український мартиролог ХХ ст. URL: <https://archives.gov.ua/um.php> (дата звернення: 18.11.2022).
16. Фонди Covidscansharing. URL: <https://drive.google.com/drive/folders/> (дата звернення: 18.11.2022).
17. ЦДІАК України та FamilySearch International розпочинають масштабне оцифрування документів. URL: <https://archives.gov.ua/ua/2022/05/28/> (дата звернення: 18.11.2022).
18. Центральні державні історичні архіви України, м. Київ та м. Львів долучилися до співробітництва з корпорацією FamilySearch International (США). URL: <https://archives.gov.ua/ua/2021/11/19/> (дата звернення: 18.11.2022).
19. Ще два державні архіви долучилися до співробітництва з FamilySearch International (США). URL: <https://archives.gov.ua/> (дата звернення: 18.11.2022).
20. Ще три державні архіви долучилися до співробітництва з корпорацією FamilySearch International (США). URL: <https://archives.gov.ua/> (дата звернення: 18.11.2022).
21. Covidscansharing. URL: <https://www.covid19ss.co.ua/covidscansharing-%> (дата звернення: 18.11.2022).

22. FamilySearch International (CIIA). URL: <https://archives.gov.ua/> (дата звернення: 18.11.2022).
23. United States Holocaust memorial museum. URL: <https://collections.ushmm.org/search/> (дата звернення: 18.11.2022).

### References

1. Archives. Wikisource URL: <https://uk.wikisource.org/wiki/> (access date: 11.18.2022).
2. The State Archive of the Mykolaiv Region joined the digitization of archival documents in cooperation with the American corporation FamilySearch International. URL: <https://archives.gov.ua/> (access date: 11.18.2022).
3. The State Archive of the Khmelnytskyi Region and the FamilySearch International Corporation (USA) are starting the digitization of documents. URL: <https://archives.gov.ua/> (access date: 11.18.2022).
4. The State Archive of the Cherkasy region joined the cooperation with FamilySearch International (USA). URL: <https://archives.gov.ua/> (access date: 11.18.2022).
5. The state archives of Chernivtsi and Chernihiv regions joined the cooperation with the FamilySearch International corporation (USA). URL: <https://archives.gov.ua/> (date of application: 11/18/2022).
6. Interarchival search portal. URL: <https://searcharchives.net.ua/> (access date: 11.18.2022).
7. Yad Vashem National Disaster and Heroism Memorial (State of Israel). URL: <https://archives.gov.ua/> ( application date: 11/18/2022).
8. Nedosekina T. Ukrainian genealogy as a source of studying the history of Ukraine [Text]: Guide to compiling a genealogy for teachers, schoolchildren and beginners: Method.-bibliograph. edition / Edited by I. Golub.– Dnipropetrovsk: DOUNB, 2010.– 42 p.
9. Digitization of archival documents was started by the State Archivist of the Poltava region together with the FamilySearch International corporation. URL: <https://archives.gov.ua/> (access date: 11.18.2022).
10. The first three state archives renewed cooperation with FamilySearch International (USA). URL: <https://archives.gov.ua/> (access date: 11.18.2022).
11. On access to the archives of the repressive bodies of the communist totalitarian regime of 1917–1991/ Vedomosti Verkhovna Rada (VVR), 2015, No. 26, Article 218). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (access date: 11.18.2022).
12. Russian occupiers take away valuable archival documents from Kherson. URL: <https://most.ks.ua/news/url/rosijski-okupanti-vivozjat-z-hersona-tsinni-arhivni-dokumenti/> (access date: 11.18.2022).
13. Sluzhynska Z. Genealogy. Construction, analysis and application of pedigrees. Lviv, 2000.
14. The cooperation of state archives with FamilySearch International Corporation (USA) is expanding. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/spivrobotnictvo-derzhavnih-arhiviv-z-korporaciyeyu-familysearch-international-ssha-rozshiryuyetsya> (access date: 11.18.2022).
15. Ukrainian martyrologist of the 20th century. URL: <https://archives.gov.ua/um.php> (access date: 11.18.2022).

16. Covidscansharing funds. URL: <https://drive.google.com/drive/folders/> (access date: 11.18.2022).
17. The Ukrainian Central Bureau of Investigation and FamilySearch International are starting a large-scale digitization of documents. URL: <https://archives.gov.ua/> (access date: 11.18.2022).
18. The Central State Historical Archives of Ukraine, the city of Kyiv and the city of Lviv joined the cooperation with the FamilySearch International corporation (USA). URL: <https://archives.gov.ua/> (access date: 11.18.2022).
19. Two more state archives joined the cooperation with FamilySearch International (USA). URL: <https://archives.gov.ua/> (access date: 11.18.2022).
20. Three more state archives joined the cooperation with FamilySearch International Corporation (USA). URL: <https://archives.gov.ua/> (access date: 11.18.2022).
21. Covidscansharing. URL: <https://www.covid19ss.co.ua/covidscansharing-%> (application date: 11.18.2022).
22. FamilySearch International (USA). URL: <https://archives.gov.ua/ua/familysearch-international-%/> (access date: 11/18/2022).
23. United States Holocaust memorial museum. URL: <https://collections.ushmm.org/search/> (access date: 11.18.2022).

**УДК 327 (4) (477): 355.01 (470+571)**

## **ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ ВИБІР УКРАЇНИ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ РФ**

**Оксана Кундеус**

Рівненський державний гуманітарний університет

Україна, 33028, м. Рівне, вул. Пластова, 31

e-mail: [oksana.kundeus@rshu.edu.ua](mailto:oksana.kundeus@rshu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1162-3858>

Стаття присвячена осмисленню, відносно, нового явища для міжнародних відносин – гібридної війни, яку Російська Федерація розв'язала проти України з метою підпорядкування нашої держави своїм імперським інтересам. Зазначається, що незалежна Україна, яка прямує в європейському напрямі, є серйозним викликом і загрозою для РФ.

Поняття гібридної війни виявилось теоретично й практично найбільш придатним для визначення характеру російської агресії проти України.

Агресія Росії створила для України низку викликів – військових, економічних, соціально-політичних, культурних, безпекових.

У науковій розвідці, висвітлено якісно нові параметри гібридних війн, пов'язані зі змінами безпекового середовища в умовах глобалізації. У статті автор аналізує зміст поняття «гібридна» війна, та відзначає, що особливістю гібридної війни є те, що агресор не вдається до класичного воєнного вторгнення, а використовує поєднання прихованих операцій, диверсій, кібервійни, а також надає підтримку повстанцям, які діють на території супротивника.

Автор наголошує, що головна загроза, яку створює гібридна війна – втрата, чи суттєве обмеження суверенітету України.

При цьому, наводиться стислий опис подій, що передували нинішній ситуації в українсько-російських відносинах. Згадано дії, до яких вдавалася Росія з метою запобігання підписанню Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Окреслюються витoki та характеристики нинішнього російсько-українського конфлікту. Зазначено, що рішучий спротив України, а також політика стримування Росії державами Заходу, змусили Кремль перейти до геостратегії активної оборони, спрямованої на утримання завойованих позицій. Сучасна гібридна експансія Росії передбачає застосування щодо України засобів дестабілізації, що становить загрозу безпеці нашої держави.

Зроблено висновок про те, що європейська інтеграція і членство в Європейському Союзі є стратегічною метою України, тому що це дасть можливість реалізації національних інтересів, побудови економічно розвиненої та демократичної держави, укріплення позицій у світовій системі міжнародних відносин.

**Ключові слова:** зовнішня політика України, Європейський Союз, гібридна війна, євроінтеграційна політика України.

## **UKRAINE'S EUROPEAN INTEGRATION CHOICE AS A DETERMINANT OF THE HYBRID WAR OF THE RUSSIAN FEDERATION**

The article is devoted to the understanding of a relatively new phenomenon for international relations – the hybrid war that the Russian Federation unleashed against Ukraine with the aim of subordinating our state to its imperial interests. It is noted that an independent Ukraine heading in the European direction is a serious challenge and threat to the Russian Federation.

The concept of hybrid war turned out to be theoretically and practically the most suitable for determining the nature of Russian aggression against Ukraine.

Russia's aggression has created a number of challenges for Ukraine – military, economic, socio-political, cultural, and security.

In scientific intelligence, qualitatively new parameters of hybrid wars related to changes in the security environment in the conditions of globalization have been highlighted. In the article, the author analyzes the meaning of the concept of "hybrid" war, and notes that the peculiarity of hybrid war is that the aggressor does not resort to a classic military invasion, but uses a combination of covert operations, sabotage, cyber warfare, and also provides support to insurgents operating on the territory opponent.

The author emphasizes that the main threat posed by a hybrid war is the loss or significant limitation of Ukraine's sovereignty.

At the same time, the scientific intelligence provides a concise description of the events that preceded the current situation in Ukrainian-Russian relations. Actions taken by Russia to prevent the signing of the Association Agreement between Ukraine and the EU are mentioned. The origins and characteristics of the current Russian-Ukrainian conflict are outlined. It was noted that Ukraine's resolute opposition, as well as the Western countries' policy of containing Russia, forced the Kremlin to switch to a geostrategy of active defense aimed at maintaining the

conquered positions. Russia's modern hybrid expansion involves the use of destabilizing means against Ukraine, which poses a threat to the security of our state.

It was concluded that European integration and membership in the European Union is a strategic goal of Ukraine, because it will provide an opportunity to realize national interests, build an economically developed and democratic state, and strengthen its position in the world system of international relations.

**Key words:** foreign policy of Ukraine, the European Union, hybrid war, European integration policy of Ukraine.

**Вступ.** 27 січня 2015 року Верховна Рада України ухвалила Постанову «Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором». В документі наголошується, що «Україна залишається об'єктом воєнної агресії з боку Російської Федерації, яку вона здійснює, серед іншого, і через підтримку та забезпечення масштабних терористичних атак. ... беручи до уваги норми Статуту ООН та Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН №3314 «Визначення агресії» від 14 грудня 1974 року Верховна Рада України визнає Російську Федерацію державою-агресором...» [11]. Це Звернення визначає стан і характер тривалого російсько-українського конфлікту, причиною і джерелом якого є російська експансіоністська політика на пострадянському просторі, який Російська Федерація, в особі її нинішнього керівництва, вважає зоною своїх «привілейованих інтересів». Звідси – жорстке примушення України до євразійської інтеграції під егідою РФ і блокування курсу Києва на європейську та євроатлантичну інтеграцію.

Така політика Росії, що здійснювалася з початку 2000-х років, не передбачала формування дійсно рівноправних, партнерських і паритетних відносин Москви та Києва і мала за мету перетворення України на підконтрольну державу, яка б рухалась у фарватері російської політики. Російські геополітичні плани щодо України були зруйновані в лютому 2014 року. У відповідь путінський режим вдався до прямої агресії проти України – в березні 2014 року було анексовано Крим, згодом розпочалася військова експансія на Сході України. Вже вісім років триває «неоголошена», або «гібридна» війна РФ проти України, внаслідок якої Україна зазнала наймасштабніших людських, територіальних, економічних втрат [12].

Уперше поняття «гібридна війна» виникло в США. Тому необхідні деякі пояснення щодо перекладів з англійської. Термін гібридний, як запозичений і відомий в українській мові, не викликає різночитань з англійським hybrid. Він означає поєднання різнорідних елементів у цілісному фізичному об'єкті, явищі, або дії. Термін «війна», якому відповідає англійське слово war, став широко використовуватись з означенням hybrid (гібридна) тільки з початком російської агресії проти України. До цього в аналізах гібридної війни переважало використання терміна hybrid warfare, що буквально означає «гібридні засоби ведення війни». Цей факт слід підкреслити особливо: російська агресія

спонукала до розширення змісту концепту, стимулювала процес осмислення гібридної війни як окремого феномена [14, с. 29].

Варто відмітити, що концепція «гібридної» війни переважно під впливом українсько-російського конфлікту набула поширення й акцентування. Нині цією популярною концепцією намагаються пояснити всі особливості зазначеного конфлікту, зокрема страх обох сторін перед повномасштабним застосуванням збройних сил. Причому цей страх зберігається навіть тоді, коли таке застосування вже має місце. Росія остерігається значних втрат, внутрішньої нестабільності, економічного занепаду, негативної реакції світової спільноти. Українські ж страхи аналогічні побоюванням будь-якої іншої жертви агресії [3, с. 54].

На думку науковця Є.Магди, гібридна війна — це прагнення однієї держави нав'язати іншій (іншим) свою політичну волю шляхом комплексу заходів політичного, економічного, інформаційного характеру і без оголошення війни відповідно до норм міжнародного права [8, с. 4].

Критичним наслідком цієї війни є взаємне відчуження суспільств обох країн. Російсько-український конфлікт не є «локальною», «периферійною» подією – він має регіональний і глобальний вимір і містить виклики та загрози світовій системі безпеки. Анексія Криму, ситуація на Сході України перетворюються на масштабний «заморожений конфлікт», що загрожує безпеці і стабільності не лише на європейському континенті, але й у світі в цілому. Провідні країни Заходу, міжнародні організації не визнали анексію Криму, продемонстрували політико-дипломатичну солідарність з Україною, підтримали Україну в її боротьбі з російською агресією на Донбасі. Україна отримала вагомий зовнішній фінансовий, матеріально-технічний допис. Проти Росії запроваджені «стримуючі» санкції. Зовнішня підтримка є вирішальною важливою для України, яка, перебуваючи в різних «вагових категоріях» з Росією, має обмежені внутрішні ресурси для протистояння російській агресії.

Наразі Україна перебуває в епіцентрі гострого протистояння Захід-Росія, яке характеризується безпрецедентною втратою взаємної довіри. Українсько-російські відносини перебувають у критичному непередбачуваному стані. Триває політико-дипломатична конфронтація; порушені базові угоди та домовленості; фактично зруйнована система інституційних міждержавних відносин; загострюється економічне, енергетичне протистояння, триває інформаційна агресія з боку РФ. У цілому, нинішні реалії не дають підстав говорити про зміни на краще в російській політиці на українському напрямі в осяжній перспективі [12]. Відтак, **головною метою статті** є висвітлення та аналіз принципово інших концептуальних, стратегічних підходів до співіснування з путінською Росією, перегляду системи міждержавних контактів, запровадження конкретних заходів на російському напрямі.

**Хронологічні рамки:** з 2013 року – революція Гідності по лютий 2022 року – повномасштабна війна РФ проти України.

**Результати.** Російська агресія проти України кардинально змінила ситуацію в Європі і світі, стала викликом світовій безпеці, на який наразі адекватної відповіді не знайдено. Порушена ефективність міжнародних

механізмів запобігання розповсюдженню ядерної зброї (Будапештський меморандум), втрачена взаємна довіра та виникла гостра політико-дипломатична конфронтація між Заходом і Росією. Дії Російської Федерації створюють прецедент застосування сили у вирішенні спорів між державами – вкрай небезпечний тим, що такий приклад подала держава – постійний член Ради Безпеки ООН, член світового «ядерного клубу», гарант безпеки, територіальної цілісності та суверенітету держав, які добровільно відмовилися від володіння ядерною зброєю.

Тенденції глобальної системи міжнародних відносин до багатополлярності відкрили Росії вікно можливостей повернути свій статус світової держави, без якого росіяни не уявляють майбутнього своєї країни. Першим етапом у відновленні такого статусу мала бути реінтеграція пострадянського простору й цілковите поглинання його Росією. Без України вирішення такого стратегічного завдання не мало сенсу. В умовах, коли Україна відмовилася від реінтеграційних проєктів і висловила намір підписати Угоду про асоціацію з ЄС, воєнно-силовий сценарій виявився єдиним шляхом реалізації такого стратегічного завдання РФ. Воєнна окупація України та ліквідація її державності розв'язувала Росії руки для поглинання всього пострадянського простору. Російсько-українська війна викрила глибоку кризу європейської безпеки загалом і безпеки Європейського Союзу зокрема [6, с. 7].

Можна констатувати, що усі роки незалежності Україна проводила політику, яку можна назвати політикою лавірування між двома великими центрами тяжіння – Європейським Союзом і Росією (або тими інтеграційними об'єднаннями, які Росія ініціювала). Невизначеність з баченням майбутнього гальмувало розвиток держави і суспільства. Наслідки такої політики очевидні. Міжнародний авторитет України підірвано, українська економіка виживає фактично за рахунок експлуатації давно застарілих підприємств і дешевої робочої сили. У міжнародних рейтингах Україна за багатьма показниками перебуває на найнижчих сходинках. Тим часом, європейські країни колишнього «соціалістичного табору», які на початку 1990-х років мали навіть слабші позиції, ніж Україна, давно приєдналися до ЄС, і наразі їх економічні показники є вищими, а суспільний добробут – кращим, ніж в Україні. Україна також проголосила і законодавчо закріпила наміри інтеграції до ЄС. Першим кроком до їх реалізації мало стати підписання в листопаді 2013 року Угоди про асоціацію, яка передбачала і створення зони вільної торгівлі між Україною і ЄС [19].

29 листопада 2013 року у Вільнюсі відбувся саміт «Східного партнерства», на якому планувалося підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Проте, Президент України В. Янукович напередодні саміту заявив, що Україна не підпише Угоду про асоціацію, оскільки український бізнес ще не готовий. Також В. Янукович запропонував започаткувати діалог у тристоронньому форматі ЄС – Україна – Росія. У результаті учасники саміту у Вільнюсі ухвалили спільну декларацію, у якій відзначається «безпрецедентна громадська підтримка» політичної асоціації та економічної інтеграції України з Євросоюзом [2].



Варто відмітити, що протягом місяця перед самітом відбулися три зустрічі В.Януковича з президентом РФ В.Путіним, усі поза територією України. Показово, що українські дипломати не були присутні на переговорах Януковича і Путіна 9 листопада 2013 року й лише констатували, що під час зустрічі президентів обговорювалися питання торговельно-економічних відносин між двома країнами в контексті Вільнюського саміту. Не була прийнята і пропозиція про тристоронні консультації ЄС – Україна – Росія. У результаті В.Янукович, попри просто таки демонстративну готовність ЄС до підписання парафованої та узгодженої на переговорах з його ж урядом угоди, відмовився її підписати. Отже, вирішальним чинником, який вплинув на це рішення та подальший розвиток ситуації в Україні, був тиск з боку Росії. Зауважимо, що, згідно з новою концепцією зовнішньої політики РФ, прийнятою 12 лютого 2013 року, Україна є основним партнером СНД для Росії. Згідно із цією самою концепцією, Росія намагатиметься всіляко сприяти інтеграційним процесам на пострадянському просторі із залученням України [7].

Так, 31 травня 2013 року був підписаний Меморандум «Про поглиблення взаємодії між Україною та Євразійською економічною комісією», згідно з яким Україна погодилася «дотримуватися принципів зафіксованих у документах... Митного союзу» [16].

Майже відразу після такого «інтеграційного розвороту» України на Схід, утаємниченого від Парламенту і громадськості, заснованого на кулуарних домовленостях з РФ, було підписано пакет українсько-російських угод від 17 грудня 2013 року, зокрема – про надання Україні короткострокового кредиту у 15 млрд. доларів США і зниження ціни на російський газ. Де-факто, це була «плата» Кремля за відмову Києва від євроінтеграції.

Таким чином, відмова вищого керівництва держави у листопаді 2013 року від підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС спричинила початок масового мирного протесту в Україні на захист євроінтеграційних прагнень народу України, що отримав назву «Євромайдан». Ситуація різко загострилася через жорсткий силовий розгін «Євромайдану» в Києві 30 листопада 2013 року, що викликало різко негативну реакцію як в Україні, так і в Європі і світі та в кінцевому підсумку призвело до силового протистояння громадян і влади, повалення режиму В. Януковича та його втечі з України в ніч з 21 лютого 2014 року [13].

Очевидно, що 2013 рік став вирішальним в українсько-російських відносинах. Російська сторона задіяла всі політико-економічні важелі впливу, з одного боку, для втягування України в процес євразійської інтеграції, з іншого – для блокування євроінтеграційного курсу офіційного Києва.

22 лютого 2014 року Верховна Рада прийняла Постанову «Про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України», обрала головою Парламенту представника об'єднаної парламентської опозиції О.Турчинова, призначила позачергові президентські вибори на 25 травня 2014 року та поклала на О.Турчинова виконання обов'язків Президента до виборів [9].

Після перемоги в Україні Революції Гідності, 13 березня 2014 року Верховна Рада України прийняла Постанову «Про підтвердження курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу та першочергові заходи у цьому напрямі» [10], якою підтверджується незворотність курсу України на європейську інтеграцію, метою якої є набуття членства в Європейському Союзі. Було також відзначено, що Україна як європейська держава, яка поділяє спільну історію та цінності з країнами Європейського Союзу, має право подати заявку на набуття членства у Європейському Союзі відповідно до статті 49 Договору про Європейський Союз. Цією Постановою Верховна Рада України рекомендувала Виконуючому обов'язки Президента України та Кабінету Міністрів України низку першочергових кроків у сфері європейської інтеграції, передусім у контексті укладення Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [17].

Політичну частину Угоди про асоціацію було підписано 21 березня 2014 року, економічну частину — 27 червня 2014 року. 16 вересня 2014 року Верховна Рада України та Європейський Парламент синхронно ратифікували Угоду про асоціацію між Україною та ЄС.

Відповідно до статті 486 Угоди з 1 листопада 2014 року здійснюється її тимчасове застосування. Повністю Угода про асоціацію між Україною та ЄС набирає чинності після її ратифікації усіма державами-членами, в перший день другого місяця, що настає після дати здачі на зберігання до Генерального секретаріату Ради Європейського Союзу останньої ратифікаційної грамоти або останнього документа про затвердження.

Угода про асоціацію між Україною та ЄС є міжнародно-правовим документом, який на договірно-правовому рівні закріплює перехід відносин між Україною та ЄС від партнерства та співробітництва до політичної асоціації та економічної інтеграції [4]. Містить положення про створення поглибленої і всеохоплюючої зони вільної торгівлі (ЗВТ). Угода створює передумови для подальшого вступу України до ЄС, однак – не є ані його гарантією з боку ЄС, ані зобов'язанням з боку України [19].

Виступаючи на XVII саміті Україна – ЄС, який відбувся у Києві 27 квітня 2015 року, Президент України П. Порошенко наголосив, що перспектива членства у ЄС є стратегічним орієнтиром українських прагнень до перетворення і ключовою метою, заради якої проводяться реформи. Уперше Україна брала участь у саміті в статусі держави, яка уклала Угоду про асоціацію з Європейським Союзом.

1 вересня 2017 року після тривалого процесу ратифікації усіма державами-членами Угода про асоціацію між Україною та ЄС набула чинності у повному обсязі.

На Двадцять другому Саміті Україна – ЄС, який відбувся 6 жовтня 2020 року в Брюсселі, сторони домовилися здійснити у 2021 році всебічний огляд досягнення цілей Угоди, як це передбачено Угодою [17].

12 жовтня 2021 року відбувся двадцять третій саміт Україна – ЄС у Києві. У спільній заяві Президент України Володимир Зеленський, Президент Європейської ради Шарль Мішель та Президент Європейської комісії Урсула фон дер Ляєн відзначили: «Ми підтверджуємо своє рішуче засудження очевидного порушення суверенітету та територіальної цілісності України

внаслідок актів агресії російських збройних сил, починаючи з лютого 2014 року. Ми не визнаємо та продовжуємо засуджувати незаконну анексію Росією українських Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, посилення мілітаризації півострова, серйозне погіршення там ситуації з правами людини, а також обмеження свободи в'їзду громадян України на Кримський півострів та виїзду з нього. Ми засудили проведення виборів до Державної Думи Російської Федерації, що проводилися на незаконно анексованому Кримському півострові 17-19 вересня 2021 року всупереч духу та цілям Мінських домовленостей, до участі в яких також були залучені жителі непідконтрольних Уряду України територій Донецької та Луганської областей» [15].

**Висновки.** Таким чином, незважаючи на труднощі, головний крок уже зроблено: ми остаточно визначилися зі своїм майбутнім. Європейський вибір став основою зовнішньополітичної ідентичності України. Неухильна реалізація курсу на інтеграцію до Європейського Союзу забезпечує гарантії верховенства права, плюралістичної демократії, дотримання прав людини, розвиток в Україні громадянського суспільства, побудову соціально орієнтованої ринкової економіки.

Щодо формування та реалізації зовнішньої політики в цілому, то необхідно враховувати, що Україна перебуває у стані «гібридної» неоголошеної війни. За таких умов зовнішня політика держави має формуватися і здійснюватися максимально узгоджено з політикою безпеки – як у внутрішньому її вимірі, так і в регіональному і глобальному. Саме забезпеченню безпеки мають підпорядковуватися дії влади в усіх інших сферах – економічній, енергетичній, гуманітарній, інформаційній тощо. Ефективні реформи та продуктивна повсякденна діяльність держави в цих сферах – передумова та запорука як зміцнення безпекових (оборонних) можливостей України, так і посилення її міжнародної підтримки.

Тому, в умовах «гібридної» війни зовнішня політика України має бути зосереджена на: ефективній «конвертації» міжнародної політико-дипломатичної солідарності з Україною у практичні дії із зупинення російської агресії та активну участь провідних країн Заходу – партнерів України, міжнародних інституцій у врегулюванні російсько-українського конфлікту; залученні військової, фінансово-економічної, науково-технічної, експертної, гуманітарної допомоги. На російському напрямі політика України має бути жорстко прагматичною, спрямованою на захист власних інтересів і протистояння російському впливу. Її зміст і характер мають визначатися новими концептуальними підходами та засадами, викладеними в базових документах, ухвалених українською владою під час російської агресії.

### Джерела та література

1. Беззуб І. Сучасний стан і перспективи української євроінтеграції. Центр досліджень соціальних комунікацій. URL: <http://nbuviar.gov.ua/>
2. Вільнюський саміт ухвалив декларацію. УНІАН. 2013. URL: <http://www.unian.ua/>
3. Горбулін В.П. Україна і Росія: дев'ятий вал чи Китайська стіна / В.П. Горбулін, О.С. Власюк, С.В. Кононенко. Київ: НІСД, 2015. 132 с.

4. Договірно-правова база співробітництва Україна – ЄС. Міністерство закордонних справ України. URL: <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/european-integration/ua-eu-relations>
5. Зовнішня політика України – 2013: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети / За ред. Г.М. Перепелиці. Київ: ВД «Стилос», 2014. 352 с.
6. Зовнішня політика України – 2014: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети / За ред. Г.М. Перепелиці, О.В. Потехіна. Київ: ВД «Стилос», 2015. 326 с.
7. Концепция внешней политики Российской Федерации Утверждена Президентом Российской Федерации В.В. Путиным 12 февраля 2013 г. URL: <http://www.mid.ru/>
8. Магда Є.В. Гібридна війна: вижити і перемогти. Харків: Віват, 2015. 304 с.
9. Постанова Верховної Ради України від 22 лютого 2014 року «Про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України», (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 11, ст. 158). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/757-18>
10. Постанова Верховної Ради України від 13 березня 2014 року Про підтвердження курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу та першочергові заходи у цьому напрямі (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 16, ст.584). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/874-18>
11. Постанова Верховної Ради України від 27 січня 2015 року Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором. (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 10, ст. 68). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/129-19>
12. Поточний стан українсько-російських відносин. Національна безпека і оборона. 2014. № 5–6 (148–149). URL: <http://www.razumkov.org.ua/ukr/148-149.pdf>
13. Російсько-український конфлікт: стан, наслідки, перспективи розвитку подій. Національна безпека і оборона. 2014. № 5–6 (148–149). URL: <http://www.razumkov.org.ua/148-149.pdf>
14. Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В.П. Горбуліна. Київ: НІСД, 2017. 496 с.
15. Спільна заява за підсумками 23-го Саміту Україна – Європейський Союз URL: <https://www.president.gov.ua/news/spilna-zayava-za-pidsumkami-23-go-samitu-ukrayina-yevropejsk-71037>
16. Текст меморандуму про поглиблення взаємодії між Україною та Євразійською економічною комісією Інформаційне агентство Interfax – Україна. URL: <http://ua.interfax.com.ua/news/political/155285.html>
17. Угода про асоціацію між Україною та ЄС. Представництво України при Європейському Союзі URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/ugoda-pro-asociaciyu-mizh-ukrayinoyu-ta-yes>

18. Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 26 травня 2015 року "Про Стратегію національної безпеки України". URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>
19. Україна: час вибору. Центр Разумкова, Київ. 2013. URL: [http://www.razumkov.org.ua/upload/Brochure\\_EU-CU-7-2013.pdf](http://www.razumkov.org.ua/upload/Brochure_EU-CU-7-2013.pdf)

### References

1. Bezzub I. Suchasnyi stan i perspektyvy ukrainskoi yevrointehratsii. Tsentr doslidzhen sotsialnykh komunikatsii. URL: <http://nbuviap.gov.ua/>
2. Vilniuskyi samit ukhvalyv deklaratsiiu. UNIAN. 2013. URL: <http://www.unian.ua/>
3. Horbulin V.P. Ukraina i Rosiia: deviatyi val chy Kytayska stina / V.P. Horbulin, O.S. Vlasiuk, S.V. Kononenko. Kyiv: NISD, 2015. 132 s.
4. Dohovirno-pravova baza spivrobitnytstva Ukraina – YeS. Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukrainy. URL: <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/european-integration/ua-eu-relations>
5. Zovnishnia polityka Ukrainy – 2013: stratehichni otsinky, prohnozy ta priorityty / Za red. H.M. Perepelytsi. Kyiv: VD «Stylos», 2014. 352 s.
6. Zovnishnia polityka Ukrainy – 2014: stratehichni otsinky, prohnozy ta priorityty / Za red. H.M. Perepelytsi, O.V. Potiekhina. Kyiv: VD «Stylos», 2015. 326 s.
7. Kontseptsyia vneshnei polytyky Rossyiskoi Federatsyy Utverzhdena Prezydentom Rossyiskoi Federatsyy V.V. Putynym 12 fevralia 2013 h. URL: <http://www.mid.ru/>
8. Mahda Ye.V. Hibrydna viina: vyzhyty i peremohty. Kharkiv: Vivat, 2015. 304 s.
9. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 22 liutoho 2014 roku «Pro samousunennia Prezydenta Ukrainy vid vykonannia konstytutsiinykh povnovazhen ta pryznachennia pozacherhovykh vyboriv Prezydenta Ukrainy», (Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR), 2014, № 11, st. 158). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/757-18>
10. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 13 bereznia 2014 roku Pro pidtverdzhennia kursu Ukrainy na intehratsiiu do Yevropeiskoho Soiuzu ta pershocherhovi zakhody u tsomu napriami (Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR), 2014, № 16, st.584). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/874-18>
11. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 27 sichnia 2015 roku Pro Zvernennia Verkhovnoi Rady Ukrainy do Orhanizatsii Obiednanykh Natsii, Yevropeiskoho Parlamentu, Parlamentskoi Asamblei Rady Yevropy, Parlamentskoi Asamblei NATO, Parlamentskoi Asamblei OBSiE, Parlamentskoi Asamblei HUAM, parlamentiv derzhav svitu pro vyznannia Rosiiskoi Federatsii derzhavoiu-ahresorom. (Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR), 2015, № 10, st. 68). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/129-19>
12. Potochnyi stan ukrainsko-rosiiskykh vidnosyn. Natsionalna bezpeka i oborona. 2014. № 5-6 (148–149). URL: [http://www.razumkov.org.ua/ukr/files/category\\_journal/NDS\\_148–149.pdf](http://www.razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/NDS_148–149.pdf)
13. Rosiisko-ukrainskyi konflikt: stan, naslidky, perspektyvy rozvytku podii. Natsionalna bezpeka i oborona. 2014. № 5–6 (148–149). URL: [http://www.razumkov.org.ua/ukr/files/category\\_journal/NDS\\_148–149.pdf](http://www.razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/NDS_148–149.pdf)

14. Svitova hibrydna viina: ukrainskyi front : monohrafiia / za zah. red. V.P. Horbulina. Kyiv: NISD, 2017. 496 s.
15. Spilna zaiava za pidsumkamy 23-ho Samitu Ukraina – Yevropeyskyi Soiuz URL: <https://www.president.gov.ua/news/spilna-zayava-za-pidsumkami-23-go-samitu-ukrayina-yevropejsk-71037>
16. Tekst memorandumu pro pohlyblennia vzaiemodii mizh Ukrainoiu ta Yevraziiskoiu ekonomichnoi komisiieiu Informatsiine ahentstvo Interfax – Ukraina. URL: <http://ua.interfax.com.ua/news/political/155285.html>
17. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta YeS. Predstavnytstvo Ukrainy pry Yevropeiskomu Soiuzi URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/ugoda-pro-asociaciyu-mizh-ukrayinoyu-ta-yes>
18. Ukaz Prezydenta Ukrainy Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 26 travnia 2015 roku "Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy". URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>
19. Ukraina: chas vyboru. Tsentrazumkova, Kyiv. 2013. URL: [http://www.razumkov.org.ua/upload/Brochure\\_EU-CU-7-2013.pdf](http://www.razumkov.org.ua/upload/Brochure_EU-CU-7-2013.pdf)

**УДК 1(4)«04/14»(092):502/504**

## **СТАНОВЛЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ІДЕЙ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ: АНАЛІЗ ВЧЕНЬ АЛЬБЕРТА ВЕЛИКОГО І ВІНСЕНТА З БОВЕ**

**Василь Рожко**

Рівненський державний гуманітарний університет

Україна, 33028, м. Рівне, вул. Ст. Бандери, 12

e-mail: [vasilrozhko1301@gmail.com](mailto:vasilrozhko1301@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9237-3335>

В статті охарактеризовано ідеї становлення екологічних ідей в середньовіччі, надано аналіз праць Вінсента з Бове та Альберта Великого в котрих поширювались нові підходи та погляди на вивчення природи та її зв'язок з людиною.

**Ключові слова:** екологія, натурфілософія, природа, екологічні ідеї, «Зерцало природи», латинській світ, наука.

The article characterizes the ideas of the formation of ecological ideas in the Middle Ages, provides an analysis of the works of Vincent of Beauvais and Albert the Great, in which new approaches and views on the study of nature and its relationship with man spread.

Key words: ecology, natural philosophy, nature, ecological ideas, "Mirror of nature", Latin world, science.

Коли наприкінці 11 століття почали відкриватися офіційні університети, як і Болонський університет, рух між монастирями та формальними навчальними закладами збільшився. Рукописи обмінювалися, копіювалися та поширювалися по всій Європі, що ще більше збільшувало присутність церкви в суспільному житті та наукових колах.

Як і сьогодні, наука Середньовіччя була міжнародною справою, незважаючи на велику залежність християнства від теології. Враховуючи пізню появу друкарського верстата в середньовіччі, переклад і фізичне розповсюдження наукових текстів мали прецедент.

Університети Англії, Німеччини, Франції та Італії використовували латинь як офіційну міжнародну мову, подібно до того, як ми використовуємо англійську сьогодні. Іспанія була особливо відзначена своїм перекладом ісламських текстів (копії та переклади оригінальних, втрачених грецьких писань) назад на латинь для міжнародного розповсюдження.

Тринадцяте століття стало переломним моментом в історії західної думки. Латинський світ, глибше ознайомившись і познайомившись із творами Арістотеля та його арабськими коментаторами, пережив період глибокої трансформації теологічних і філософських основ свого способу мислення та самосприйняття.

Засвоєння аристотелівського підходу до розв'язання проблем призвело не лише до зростання автономії натурфілософії, але й поступилося місцем ретельному дослідженню чуттєвого сприйняття як основи людського знання.

Панівною доктриною того часу були августинівські та неоплатонічні, що сягали корінням у давню патристичну та схоластичну традицію, яка перешкоджала плавному переходу наукового мислення до емпіричного наукового підходу.

Оскільки в християнській теології та антропології 12-го століття домінували доктрини, що поєднували неоплатонічну та містичну думку, латинські автори вели велику боротьбу за те, щоб згладити протиріччя та зробити сумісними різні ідеологічні принципи, які певною мірою просто не поєднувалися.

У 1254 р. Альберт був призначений провінціалом Домініканського ордену [1] і виконував обов'язки цієї посади з великою ретельністю та ефективністю. Під час свого перебування на посаді він публічно захищав домініканців від нападок з боку світського та звичайного факультету Паризького університету, коментував євангеліста Іоанна та відповідав на те, що він вважав помилками ісламського філософа Аверроеса.

Незважаючи на те, що він віддавав перевагу аристотелівській філософії, Альберт Великий приєднався, принаймні частково, до теологічних сил проти Аверроеса, тоді як у своїй натурфілософії він не хотів погоджуватися з основними концепціями цього та інших арабських аристотелів [2]

Так, якщо розглядати праці Альберта Великого, варто в першу чергу відзначити його праці які безпосередньо відносяться до досліджуваної теми: *De animalibus* («Про тварин»), *De vegetalibus et plantis* («Про рослини»), *De mineralibus* («Про мінерали»).

Середньовічна наука не була сучасною наукою, тому ми називаємо Альберта та інших, подібних йому, натурфілософами, а не природознавцями. Середньовічні вчені значною мірою спиралися на класичні праці, які тоді були їм доступні, і на праці отців церкви.

Альберт бачив природу як універсальну, що включає Бога та вічне,

небесні тіла, земні рухливі тіла і, нарешті, каміння, мінерали та земні тіла, які володіють душею, а саме тварин і рослин.[3]

Якщо «наука» натурфілософів, таких як Альберт, виглядає для нас більше як псевдонаука, а середньовічні методи класифікації на основі середовища проживання чи методу пересування здаються застарілими, нам варто пам'ятати, що натурфілософія Альберта та інших подібних в той час була величезним прогресом у порівнянні з тим, що було раніше в Середньовіччі, оскільки вони сумнівалися, чому все було так, як було.

В один і той же час в середньовічній Європі проживав і творив Вінсент із Бове. Вінсент із Бове, безсумнівно, відомий своєю великою енциклопедичною працею *Speculum Maius*. Це Велике Дзеркало мало складатися, у своєму остаточному стані, з чотирьох частин або *specula*: *Speculum Naturale*, що описує природну історію; *Speculum Doctrinale*, який зосереджується на мистецтві та науці; *Speculum Morale* про чесноти та вади; і, нарешті, *Speculum Historiale*, який описує історію людства від Створення до життя самого Вінсента.

Вінсенту знадобилося понад п'ятнадцять років, щоб скласти *Speculum Maius*. У цей період він створив три версії *Speculum Naturale* і навіть п'ять версій *Speculum Historiale*. *Speculum Doctrinale* він залишив незавершеним. І невідомо, чи Вінсент коли-небудь написав свій текст *Speculum Morale*, оскільки досі не ідентифіковано такого тексту. Текст під назвою *Speculum Morale*, який ми знаємо сьогодні, був створений францисканським компілятором між 1310 і 1320 роками.

Величезний фоліант «Зерцало природи», поділений на тридцять дві книги та 3718 розділів, є підсумком усієї науки та природної історії, відомих Західній Європі до середини 13 століття, мозаїкою цитат з латинської, грецької мов., арабських і навіть єврейських авторів із зазначенням джерел. Однак Вінсент виділяє свої власні зауваження

Вінсент де Бове розпочав роботу над «Зерцало природи» приблизно з 1235 року приблизно до часу своєї смерті в 1264 році. Протягом цього періоду його вперше було завершено в 1244 році, а потім розширено у другій версії в 1259 або 1260 роках.[4]

Ім'я Вінсента також пов'язане з дев'ятьма іншими творами, які в основному стосуються теологічних тем. Беззаперечним є його авторство *Liber gratiae* і *Tractatus de sancta Trinitate*, написаних до осені 1257 р. Для інших шести праць поки що немає твердих доказів авторства Вінсента. На противагу цьому, його авторство ще чотирьох богословських праць заперечується.

В обох філософів можна побачити ідеї екологічної моралі та етики, які спрямовані на боротьбу за збереження природи та боротьбу з екологічними проблемами. Обидва монахи вважали, що людина повинна діяти як хороший керівник природи, а не як її власник. Вони бачили своє призначення в збереженні природи та піклуванні про неї для майбутніх поколінь.

Підсумовуючи, ідеї Альберта Великого та Вінсента з Бове були важливими кроками в розвитку екологічної моралі та етики у середньовічній Європі. Вони розглядали природу як Божий твір та вважали, що людина має відповідальність за догляд за нею та захист її від зловживань. Їхні ідеї відіграли



важливу роль у формуванні екологічного свідомості у середньовічній Європі та стали важливою основою для подальшого розвитку екології у майбутньому.

### Джерела та література

1. Кеннеді, Деніел. «Святий Альберт Великий». Католицька енциклопедія. том. 1. Нью-Йорк: Robert Appleton Company, 1907. 10 вересня 2014 р.
2. Альберт Великий // Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. ред.) та ін. — К.: Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України: Абрис, 2002. — 742 с.
3. Марчукова С.М. Природничі уявлення в середньовічній Європі. — СПб.: Європейський Дім, 1999.
4. Анрі-Луї Дюкло (абат), Histoire de Royaumont: Sa fondation par Saint-Louis et son influence sur la France, Tome Premier, Ch. Douniol, Paris 1867, 696 p.; стор. 240—244.

### References

1. Kennedy, Daniel. "St. Albertus Magnus." The Catholic Encyclopedia. Vol. 1. New York: Robert Appleton Company, 1907. 10 Sept. 2014
2. Albert the Great // Philosophical encyclopedic dictionary / V. I. Shinkaruk (chief editor) and others. — Kyiv: Grigory Skovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine: Abrys, 2002. — 742 p.
3. Marchukova S.M., Natural science representations in medieval Europe. — St. Petersburg: European House, 1999.
4. Henri-Louis Duclos (abbé), Histoire de Royaumont: Sa fondation par Saint-Louis et son influence sur la France, Tome Premier, Ch. Douniol, Paris 1867, 696 p.; p. 240—244.

УДК 316.752

## ЦІННОСТІ В ЖИТТІ ЛЮДИНИ І СУСПІЛЬСТВА

Юрій Ліннік

Рівненська медична академія

Україна, 33028, м. Рівне, вул. М. Карнаухова, 53

e-mail: future.of.ukraine87@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4675-5623>

У статті досліджується цінності та їхня роль в житті людини і суспільства. Автор аналізує історію виникнення цінностей періодів Античності, Середньовіччя, Нового Часу. У дослідженні розглянуті найвищі цінності людини, такі як: життя, здоров'я, свобода, а також ціннісні орієнтації.

**Ключові поняття:** цінності, людина, суспільство, життя, здоров'я, свобода, ціннісні орієнтації.

### THE VALUES IN HUMAN LIFE AND SOCIETY

**Summary.** Values occupy an important place in the life of a person and

society, characterize a way of life, distinguish a person from the animal world.

Values have a long history that dates back to Antiquity. True, at that time they were adored with existence. In the Middle Ages, they had a religious character and were connected with the essence of God. During the Renaissance, the values of humanism and freedom of thought came to the fore. In the New Age, teachings about values had a rational character, which is explained by the development of science and the formation of new social relations.

The theory of values as a scientific system of philosophical knowledge began to take shape in the second half of the 19th century. In the works of German philosophers – V. Windelband, R. Lotze, H. Cohen, G. Rickert. At the beginning of the 20th century definition of the theory of values, the French philosopher P. Lapy introduced the concept of "axiology".

A person's way of life, the level of his isolation from nature is characterized by the existence of values, and the existence of social needs is determined by a certain type of worldview. Being born in primitive society, human aspirations encompassed the main spheres of everyday life - work, ritual dances, learning, burial customs, gifts, hospitality, the prohibition of incest, jokes, religious and magical actions, which formed the basis of the first value complexes.

Life, health and freedom are among the highest values. Life belongs to the highest values, therefore, outside of life, a person does not have anything at all. The value of life is a kind of foundation and summit for all other values. Depending on the understanding of the value of life, relations between people and society towards people are formed.

Another higher value is health. The level of satisfaction of almost all human needs depends on the degree of possession of health. The state of health is reflected in all spheres of human life and society. Yes, the fullness and intensity of a particular person's life directly depends on the level of his health, "quality" characteristics. In turn, the health of the population affects the quality of a person's work and thus the dynamics of the economic development of society.

A set of value orientations forms the axis of consciousness, which ensures the stability of the personality, the pleasantness of a certain type of behavior and activity, which expresses its needs and interests. It follows that value orientations are an important factor that regulates and determines individual motivation.

The development of value orientations is a sign of personality maturity, an indicator of the degree of its sociality. Important value orientations of the individual are patriotism, collectivism, humanism, creativity.

In the life of society, values that play an important role as integrating, socializing communicative foundations also provide spiritual and volitional unity, a high level of self-awareness and organization of the entire society. Values occupy an important place in the life of a person and society, but not by themselves, but only against the background of value orientations. In general, values can be classified according to the following criteria: sphere of social life, subject, role in society.

**Key concepts:** values, human, society, life, health, freedom, value orientations.

Актуальність дослідження обумовлюється тим, що цінності займають важливе місце в житті людини та суспільства, характеризують спосіб життя, відрізняє людину від тваринного світу. Особливе значення категорія цінностей набуває в період суспільного розвитку, коли соціальні перетворення ведуть до різкої зміни системи цінностей, тим самим, ставлячи перед людством проблему: зберігати “традиційні цінності” або адаптуватися до нових, які можуть нав’язуватися представниками партій, релігійних організацій, рухів.

Феномен цінностей досліджували такі вчені як: І.Надольний, О.Данильян, В.Малахов, А.Ручка, І.Шитов.

**Мета дослідження** – проаналізувати місце та роль цінностей в житті людини та суспільства.

Основні завдання:

1. проаналізувати історію виникнення цінностей з античності до сьогодення;

2. визначте місце та роль цінностей в житті особистості та суспільства;

3. охарактеризуйте найвищі цінності людини: життя, здоров’я та свободу.

Цінності мають довгу історію, яка бере свій початок з періоду Античності. Правда, в цей час вони обожнювалися з буттям. Наприклад, для Сократа і Платона такі цінності як благо, справедливість, виступали критеріями істинного буття. Арістотель намагався класифікувати цінності: “самоцінності” (людина, щастя, справедливість) та відносні цінності, досягнення яких залежить від мудрості людини.

В Середньовіччі вони носили релігійний характер та були пов’язані з сутністю Бога. В епоху Відродження на перший план виступали цінності гуманізму та свободи думки. В Новий Час вчення про цінності мали раціональний характер, що пояснюється розвитком науки та формування нових суспільних відносин. Це було ілюстровано в працях таких філософів як: Р.Декарт, Б.Спінози, К.Гільвеція, П. Гольбаха [1].

Поворотним моментом у розвитку теорії цінностей стала філософія І.Канта, який вперше розділив: реальність та ідеал, буття та благо; протиставив проблему моральності як свободи природи, яка знаходиться під дією закону необхідності.

Вже теорія цінностей як наукова система філософських знань стала формуватися у другій половині XIX ст. в працях німецьких філософів – В.Віндельбанда, Р.Лотце, Г.Когена, Г.Ріккерта. На початку XX ст. визначення теорії цінностей французький філософ П.Лапі ввів поняття “аксіологія”. Пізніше аксіологічну проблематику активно розглядали представники феноменології, герменевтики, екзистенціалізму та інших філософських течій XX ст. В Україні аксіологія почала активно розвиватися разом з проголошенням незалежності [Там само].

Цінності в житті суспільства виступають соціально-значущими орієнтирами діяльності особистості. Вони є чимось більш високим, ніж звичайна зацікавленість людини. Саме через культурні цінності вона задовільняє свої потреби, і саме існування цінностей відрізняє від тварини.

Люди, поділяючи однакові цінності, становлять соціальні групи; зміцнюють громадську єдність, цілісність соціуму, перешкоджають руйнівному впливові ззовні. Вибором певних видів поведінки і досвіду людей в суспільстві поступово формуються та складаються в суспільні цінності, які спочатку виникають як сукупність звичок, способів побуту людей, специфічних норм поведінки, що переходять з покоління в покоління як ознаки власне людського способу життя, відмінні від тваринних інстинктів. Згодом засоби побуту закріплюються в нормативних утвореннях: в традиціях, обрядах, ритуалах, що слугують еталоном суспільно схвальної поведінки людей. Але потім через соціальні інститути: установи освіти, виховання, масової інформації, релігії, політики, права тощо – ціннісні зразки транслуються, зберігаються, передаються в суспільстві [5]. А у підсумку цінності сприяють формуванню психології людини, ментальності, способу життя членів в потрібному, характерному для певного типу суспільства напрямку.

Спосіб життя людини, рівень виділення її з природи характеризується саме існуванням цінностей, а існування суспільних потреб зумовили певний тип світосприйняття. Народившись ще в первісному суспільстві, прагнення людини охоплювали основні сфери побуту – праця, ритуальні танці, навчання, звичаї поховання, дарування, гостинність, заборона кровозмішення, жарти, релігійні і магічні дійства, які склали основу перших ціннісних комплексів.

Соціальні потреби в житті людини вимагали належного, але ще явно не існуючого співвідношення речей. Тому-то цінності формували особливий світ духовного буття, що підносило людину над реальним. З розвитком суспільства і удосконаленням його структури, поглибленням духовності людини, ускладнюється і ціннісне світосприйняття, охоплюючи та народжуючи нові і нові потреби в усіх сферах життєдіяльності людини і суспільства [3]. Цінності допомагали людині будувати соціально привабливий світ можливої дійсності, піднімаючи їх над буденністю.

Звичайно ж, суспільні цінності, хоча і вирости з реальних соціальних потреб, поступово набували таких рис, що їх ідеалізували. Ціннісна свідомість створює власний світ, світ емоційних переживань, ціннісних образів. У ціннісній формі людина висловлює не об'єктивно, а суб'єктивно зовнішню дійсність, наділяючи її людським змістом. Тому-то цінність є лише те, що усвідомлюється, переживається як цінність. Світ цінностей – це світ саме практичної діяльності. Емоційне ставлення до явищ зовнішнього буття, їх оцінка здійснюється практично. Ціннісна свідомість не цікавиться, чим же є предмет сам по собі, для неї важливо є лише те, яке значення має предмет для людей, у чому ж його цінність. В об'єктивному світі не існують самі по собі красиве і потворне, піднесене і хибне, трагічне і комічне, добро і зло. Світ цінностей людина будує в процесі предметно-практичної діяльності. А будь-який акт діяльності охоплює ідеальний момент, в період якого складається задум, дії, його ідеальна мета, а також життєвий сенс діяльності, насамперед, заради цього здійснюються усі дії. Саме такий момент діяльності і характеризує поняття цінність. Генетичні цінності в процесі суспільної практики акумулювали потреби, інтереси, емоції тощо [4].

Цінності виростили з об'єктивних потреб людини. Потреби формувалися уже усвідомлено, а потім потреби трансформувалися в інтерес. На відміну від потреб, що спрямовують людину на об'єкт її задоволення, інтерес зорієнтований на ті умови, що забезпечують можливість задоволення потреб. Інтерес формується об'єктивно як відображення місця індивіда в системі суспільних відносин, а суб'єктивно відображається в меті. Мета – ідеальний імпульс, що спонукає до активної діяльності, в якій відображається ідеальний образ задоволення потреб, що спонукає людину до діяльності.

Класифікація цінностей за своєю природою діалектична. Справа в тому, що зі зміною умов цінності можуть переходити з одного виду в інший. Цінності завжди тісно пов'язані одні з одним, і існує багато типів цінностей. Життя, здоров'я і свобода – найвищі цінності.

Життя – найвища цінність, тому крім життя нічого не має. Цінність життя є основою та кульмінацією всіх інших цінностей. На основі розуміння цінності життя формує відносини між людьми і суспільством. У першому випадку цінність життя розглядається з точки зору індивідів, а у другому – суспільства, тобто сенс життя визначається не для окремої людини, а для суспільства в цілому [2, с. 82].

Питання про те, чи має людина цінність чи ні, має два аспекти: яка цінність іншої людини і людства, яка цінність власного життя. Відповіді на ці запитання не можуть бути однозначними. Інтерес людини до інших залежить не тільки від того, які вони, але від того, який він. Все залежить також від історичних умов. Якщо в середні віки вбивство кріпаків феодалами не вважалося злочином і не передбачалося покарання, то тепер будь – яка крадіжка і вбивство каралися 10–15 роками в'язниці.

Ще одна вища цінність – здоров'я. Від наявності здоров'я залежить задоволення майже всіх потреб людини. Стан здоров'я відбивається на всіх сферах життя людини і суспільства. Так, наповненість та інтенсивність життя людини безпосередньо залежить від рівня його тренуваності, “якісних” характеристик. Здоров'я населення, у свою чергу, впливає на якість праці людини, а відтак і на динаміку соціально – економічного розвитку.

ьогодні в Україні на першому місці посідають проблеми зі здоров'ям: різке скорочення населення, екологічні проблеми, поширений туберкульоз, ВІЛ – СНІД, серцево-судинні захворювання, зловживання алкоголем і наркотиками. Тому питання здоров'я мають бути предметом загальної турботи як громадян, так і окремих осіб та суспільства [2, с. 83].

Цінність “свободи” має велике значення, особливо в Україні, яка пережила дві революції і зараз бореться за свою незалежність, волю і свободу. Філософія визначає поняття свободи як здатність людини діяти відповідно до власних інтересів і цілей на основі єдиного усвідомлення необхідності.

Свобода – це право всіх людей однаково користуватися плодами цивілізації, розпоряджатися плодами праці та своєю долею. Свобода – це вибір. Тому кожен свідомо зроблений вибір для індивіда пов'язаний з перевагою одного варіанту та відмовою від іншого. Щоб свій вибір не обмежував діяльність особистості, слід дотримуватися важливого правила: роблячи вибір,

намагатися не зменшувати, а розширювати, дозволяючи людині розкрити свій новий, професійний, моральний та інтелектуальний потенціал [2, с. 84].

Цінність “свобода” посідає важливе місце, особливо в Україні, яка пережила дві революції, а зараз бореться за свою незалежність, волю та свободу. Філософія визначає поняття свобода як здатність людини діяти у відповідності зі своїми інтересами та цілями, опираючись на пізнання об’єднання необхідності.

Свобода – право всіх людей користуватися в рівній мірі досягненнями цивілізації в рівній мірі та розпоряджатися дарами праці та своєю долею. Свобода – вибір. І так кожний вибір, який здійснюється усвідомлено, пов’язаний для особистості з перевагою однієї альтернативи та відмовою від іншого. Щоб власний вибір не став обмежувати діяльність особистості, вона повинна керуватися важливим правилом: роблячи вибір намагайтеся не знижуватися, а розширяйтеся, дозволяючи людині виявити свої нові, професійні, моральні та інтелектуальні потенції [2, с. 84].

Ще в 1920-х рр. ХХ ст. соціологами У.Томасом, Ф.Знанецьким ввели в науку проблему особистісних орієнтацій. Вони розглядають їх як соціальне ставлення, яке регулює людську поведінку.

Сукупність ціннісних орієнтацій утворює вісь свідомості, яка гарантує стійкість особистості, задоволення від певної поведінки та діяльності, вираження потреб і інтересів. Можна відмітити, що ціннісна орієнтація є важливим фактором регуляції та детермінації особистісної мотивації [2, с. 77].

Розвиток ціннісних орієнтацій є ознакою зрілості особистості та ступеня її соціальності. Важливими ціннісними орієнтаціями особистості є патріотизм, колективізм, гуманізм, творчість.

Сукупність стійких і несуперечливих ціннісних орієнтацій, що визначають такі якості особистості, як цінність, надійність, вірність принципам та ідеалам, здатність докладати свідомих зусиль у процесі реалізації ідеалів і цінностей, позитивна життєва позиція, наполегливість у досягненні мети. Конфлікти в ціннісних орієнтаціях призводять до неузгодженості поведінки. Нерозвинена ціннісна орієнтація є ознакою наївності, домінування зовнішніх стимулів над внутрішньою структурою особистості.

**Висновки.** Отже, в суспільному житті цінності відіграють важливу роль як основа інтеграції та соціалізованого спілкування, також забезпечують єдність духу і волі, високий рівень самосвідомості, організованість суспільства в цілому. Цінності займають важливе місце в житті людини і суспільства, але не окремо, а лише в контексті ціннісних орієнтацій. У загальному вигляді цінності можна класифікувати за такими критеріями як сфери соціального життя, суб’єкти, соціальні ролі, які вони виконують.

### Джерела та література

1. Данильян О.Г. Основи філософії: навч. посіб. / О.Г. Данильян, В.М. Тараненко. – Х.: Право, 2003. – 352 с.
2. Малахов В. А. Цінність як категорія культури / В.А. Малахов // Філософська думка. – 1982. – № 5. – С. 76–85.

3. Ручка А.А. Соціальні норми і цінності / А.А. Ручка. – К., 1976.
4. Філософія: навч. посіб. / за ред. І.Ф. Надольного, В.П. Андрущенко, І.В. Бойченка та ін. – К.: Вікар, 1997. – 578 с.
5. Шитов І.П. Природа художньої цінності / І.П. Шитов. – К., 1982.

### **References**

1. Danylian O.H. Osnovy filosofii: navch. posib. / O.H. Danylian, V.M. Taranenko. – Kh.: Pravo, 2003. – 352 s.
2. Malakhov V.A. Tsinnist yak katehoriia kultury / V.A. Malakhov // Filos. dumka. – 1982. – № 5. – S. 76–85.
3. Ruchka A.A. Sotsialni normy i tsinnosti / A.A. Ruchka – K., 1976.
4. Filosofiia: navch. posib. / za red. I.F. Nadolnoho, V.P. Andrushchenka, I.V. Boichenka ta in. – K.: Vikar, 1997. – 578 s.
5. Shytov I.P. Pryroda khudozhnoi tsinnosti / I.P. Shytov. – K., 1982.

## ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

**Гурбик Андрій** – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України

**Десятничук Ілля** – здобувач в/о ступеня «Магістр» Рівненського державного гуманітарного університету

**Доброчинська Валентина** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Рівненського державного гуманітарного університету

**Долганова Марина** – здобувач в/о ступеня «Магістр» Рівненського державного гуманітарного університету

**Жук Микола** – здобувач в/о ступеня «Магістр» Рівненського державного гуманітарного університету

**Залужна Світлана** – здобувач в/о ступеня «Магістр» Рівненського державного гуманітарного університету

**Іванчук Віктор** – здобувач в/о ступеня «Магістр» Рівненського державного гуманітарного університету

**Кравчук Назар** – здобувач в/о ступеня «Магістр» Рівненського державного гуманітарного університету

**Кундеус Оксана** – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та соціології Рівненського державного гуманітарного університету

**Ліннік Юрій** – кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін КЗВО «Рівненська медична академія»

**Михальчук Роман** – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Рівненського державного гуманітарного університету

**Озимчук Олег** – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії



Рівненського державного гуманітарного університету

**Опанасюк Тетяна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології і соціології Рівненського державного гуманітарного університету

**Пазюра Наталка** – молодший науковий співробітник Інституту історії України НАН України

**Плюта Наталія** – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Рівненського державного гуманітарного університету

**Постоловський Руслан** – кандидат історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії Рівненського державного гуманітарного університету

**Рожко Василь** – здобувач ступеня PhD спеціальності «Релігієзнавство» Рівненського державного гуманітарного університету

**Руцак Владислав** – здобувач в/о ступеня «Магістр» Рівненського державного гуманітарного університету

**Сєверова Ольга** – доцент кафедри всесвітньої історії Рівненського державного гуманітарного університету

**Слесаренко Андрій** – доцент кафедри всесвітньої історії Рівненського державного гуманітарного університету

**Сухий Володимир** – здобувач в/о ступеня «Магістр» Рівненського державного гуманітарного університету

**Федоришин Микола** – завідувач Літературного музею Уласа Самчука КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» Рівненської обласної ради, Заслужений працівник культури України

**Чиж Анастасія** – здобувач в/о ступеня «Магістр» Рівненського державного гуманітарного університету

**ЗМІСТ**  
**РОЗДІЛ І**  
**ІСТОРІЯ УКРАЇНИ**

<b>Озимчук Олег</b> АРХЕОЛОГІЧНІ СВІДЧЕННЯ КОЛАПСУ БРОНЗОВОГО ВІКУ .....	3
<b>Федоришин Микола</b> УЧЕНЬ ПИСАРЯ МИХАЙЛА САНОЦЬКОГО В КОНТЕКСТІ ТВОРЕННЯ ПЕРЕСОПНИЦЬКОГО ЄВАНГЕЛІЯ .....	8
<b>Гурбик Андрій</b> ДЕРЖАВНА СЛУЖБА АНТОНА ЖДАНОВИЧА: УЧАСТЬ У ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧИХ КОМІСІЙ (1651–1656 рр.) .....	14
<b>Кравчук Назар</b> АНЕКСІЯ КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ МОСКОВСЬКИМ ПАТРІАРХАТОМ 1686 РОКУ .....	25
<b>Пазюра Наталка</b> РОДИННА ІСТОРІЯ СТОРОЖЕНКІВ ХІХ – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ НА ТЛІ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ .....	29
<b>Чиж Анастасія</b> ЗАКОНОДАВЧІ ІНІЦІАТИВИ ДЕПУТАТА ІV ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ТИВОНЧУКА МИХАЙЛА ПАВЛОВИЧА (СТЕПАНСЬКА ВОЛОСТЬ РІВНЕНСЬКОГО ПОВІТУ) .....	34
<b>Рушак Владислав</b> ДІЯЛЬНІСТЬ В. ЛИПИНСЬКОГО НА ДИПЛОМАТИЧНОМУ ФРОНТІ ПІД ЧАС НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РОКІВ ...	37
<b>Доброчинська Валентина</b> ВОЛИНСЬКІ МУЗЕЇ ЯК ОСЕРЕДКИ ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ (1921–1939 рр.) .....	46
<b>Залужна Світлана</b> СВІТОВА РЕАКЦІЯ НА КАРАЛЬНІ ЗАХОДИ ПРОТИ УКРАЇНЦІВ ГАЛИЧИНИ .....	52
<b>Михальчук Роман</b> ТРАВМА ГОЛОКОСТУ У СВІДЧЕННЯХ ЖЕРТВ .....	62
<b>Іванчук Віктор</b> РІВНЕНСЬКА «ПРОСВІТА» У ПЕРІОД НАЦІСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941–1944 рр.) .....	68

**Десятничук Ілля**  
ОЛЕКСАНДР ОГЛОБЛИН У РОЗБУДОВІ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ  
НАУКИ В США .....72

**Опанасюк Тетяна**  
СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МОЛОДІЖНОГО СЕГМЕНТУ  
РИНКУ ПРАЦІ В УКРАЇНІ .....76

## РОЗДІЛ II ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

**Долганова Марина, Озимчук Олег**  
ДВА ВЕКТОРИ ФОРМУВАННЯ ІНТОЛЕРАНТНОСТІ ФРАНЦУЗЬКОГО  
СУСПІЛЬСТВА В XII–XIII СТОЛІТТЯХ .....87

**Постоловський Руслан**  
ВНУТРІШНЬО ПАРТІЙНА БОРОТЬБА У ВКП(Б) 1926–1927 РОКІВ .....95

**Слесаренко Андрій**  
УКРАЇНСЬКІ ПОВСТАНЦІ В ЧЕХОСЛОВАЦЬКОМУ КІНЕМАТОГРАФІ  
1950-Х РОКІВ .....113

**Сухий Володимир, Северова Ольга**  
ОСНОВНІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ТЕОРІЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ .....117

**Плюта Наталія**  
ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ ТА ЇЇ МІСЦЕ В  
МАЙБУТНЬОМУ СВІТІ .....124

**Жук Микола, Северова Ольга**  
ГЕНЕАЛОГІЯ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ ЕТАП РОЗВИТКУ .....131

**Кундеус Оксана**  
ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ ВИБІР УКРАЇНИ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА  
ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ РФ .....139

**Рожко Василь**  
СТАНОВЛЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ІДЕЙ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ: АНАЛІЗ  
ВЧЕНЬ АЛЬБЕРТА ВЕЛИКОГО І ВІНСЕНТА З БОВЕ.....149

**Ліннік Юрій**  
ЦІННОСТІ В ЖИТТІ ЛЮДИНИ І СУСПІЛЬСТВА .....152

ISSN 2519-1942



## **НАУКОВЕ ВИДАННЯ**

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії

### **ВИПУСК 34**

Відповідальність за достовірність і точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних імен та інших відомостей несуть автори опублікованих матеріалів та їх наукові керівники. Думки авторів статей з позицією редколегії можуть не співпадати.

Відповідальний за підготовку збірника до видання – **Валерій Шеретюк**

Комп'ютерна верстка – **Лариса Федорук**

Обкладинка – **Григорій Волохов**

Підписано до друку 24.11.2022 р. Папір офсетний.

Гарнітура «Times New Roman».

Наклад 300. Зам. № 254/1. Ум. друк. арк. 11,19.

**ISSN 2519-1942**

**Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Рівненський державний гуманітарний університет. Збірник наукових праць. Випуск 34. Рівне, 2022. 162 с.**

**УДК 94(477) + 94(100)**

**А 43**

**ББК 63.3 (4Укр)**

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2022